ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
ANA BİLİM DALI

Hasan YILMAZ

EBU'L-HASEN ER-RUMMÂNİ ve İ'CÂZU'L-KUR'ÂN'I

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Şükrü ARSLAN

Erzurum - 1995

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBU'L-HASEN ER-RUMMÂNİ ve İ'CÂZU'L-KUR'ÂN'I

Hasan YILMAZ

Danışman: Prof. Dr. Şükrü ARSLAN

1995, sayfa:99

Jüri: Prof. Dr. Şükrü ARSLAN
: ....
: ....

Bu çalışmanın konusu, hicrî dördüncü asırda yaşayan, ünlü dil bilgini mu'tezilî Ebu'l-Hasen er-Rummân'nin hayatı ve *en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân* isimli eserinin tanıtımıdır.

er-Rummânî, Kur'ân'ı Kerîm'in i'câzını yedi ana noktada toplamıştır. Büyük ihtimalle bunların bir kısmı, kendisi tarafından ortaya konulmuştur. Zira, ondan öncekilerde aşağıda sayılacak olan i'câz vecihlerinin varlığından haberdar değiliz.

Yine o, kendisinden öncekilerin belâğatı değerlendirişlerine ilaveler yaparak belâğatı da eserinde on bölüm halinde ele almıştır.

Araştırmamızda, er-Rummânî'nin yukarıda adı geçen eserinde ortaya koyduğu belâğat ve i'câz esasları çerçevesinde Kur'ân'ın i'câz yönleri imkan nisbetinde incelenmeye çalışıldı ve sonuç olarak Kur'ân'ın en yüksek bir belâğata sahip olduğu, beşer sözleriyle asla mukayese edilemeyeceği tesbit ve örneklerle belirtilmeye gayret edildi.

ABSTRACT

MASTER THESİS

EBU'L-HASEN ER-RUMMÂNİ and HİS WELL-KNOWN BOOK
"EN - NUKET Fİ İ'CÂZİ'L - KUR'ÂN"

Hasan YILMAZ

Supervizor : Assoc. Prof. Dr. Şükrü ARSLAN
1995, page : 99

Jury : Assoc. Prof. Dr. Şükrü ARSLAN
:...
:...

The subject of this thesis is the life of Ebu'l-Hasen er-Rummânî el-Mu'tezilî and His well-known book *en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân*. er-Rummânî is a famous linguist scholar who had lived in the fourth centure.

er-Rummânî gathered the wondrous nature of The Qur'ân in seven essential points. Probably most of them had been put forward by him. Because we were not beware of them before him.

Also he took charge of "the belagat" , that is rhetoric, in ten section in his book. So he added some adition on opinions of who had lived before him.

İn this research, we have tried to examine the aspects of the wondrous nature of the Holy Qur'ân according to essentials of rhetoric and wondrous that er-Rummânî had established in his mentioned book.

Finally we have tried to show with some examples that the Qur'ân has the highest wondrous nature and noword from human being can be compared with it.

ÖNSÖZ

Sonsuz mu'cize olan Kur'ân-ı Kerîm'i inzâl buyurarak beşeriyeti, zulmün, cehâletin ve her türlü sapıklığın pençesinden kurtaran, ona yaratılışının sırlarını ve hikmetlerini öğreten, kendisine kulluk mertebesine erdiren Allah'a hamd-ü senâlar; bu azîz ve eşsiz kitâbın mükerrem mübelliğ ve mübeyyini, insanlığın Allah katında yegane ahlak ve hidayet örneği, Hz. Muhammed (S.A.V.)'e de salât ve ayrıca onun yolundan gidenlere de selâm olsun.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın kelâmı olup beşerin bir benzerini meydana getiremediği ve kıyâmete kadar da asla getiremeyeceği eşsiz bir kitaptır. İşte bu özelliklere sahip olan Kur'ân, her yönüyle incelenmeye değer ilâhî, kutsal bir nitelik taşımaktadır. İnsanlara muhtaç olduklarını karşılayacak mahiyette gönderilen bu mukaddes kitabın anlaşılması, anlatılması ve yaşanması aynı zamanda iyi bir müslüman olmanın da gereğidir. Mutevasından fesâhat ve belâğatına kadar çok yönlü özellik ve üstünlükleri taşıyan bu mu'cize kitabı, Hz. Peygamber'den günümüze kadar müslümanlar olanca güçleriyle anlamaya gayret etmişler ve ciltler dolusu değerli tefsirler meydana getirmişlerdir. Bir yandan tefsir çalışmaları devam ederken diğer yandan da Kur'ân ilimleri ile ilgili araştırmalar yapılagelmiştir. İşte *İ'câzu'l-Kur'ân*, Kur'ân-ı Kerîm'in ilâhî bir kitap olduğunu, benzerinin asla meydana getirilemeyeceğini, dolayısıyla onu tebliğ edenin de hak peygamber olduğunuçeşitli delillerle ispat etmeye çalışan, Kur'ân ilimlerinden birisidir. Kur'ân'ın üslûbu ve edebî yönünü konu edinen bu mesele, zamanla bir ilim dalı haline gelmiştir.

Kur'ân, Hz. Peygamber'in en büyük, sürekli ve akli mu'cizesidir. İlâhî hikmet, Kur'ân mu'cizesinin sürekli ve akli olmasını gerektirmiştir. Binâenaleyh, Kur'ân duyularla idrak edilebilen, gösterildikleri yer ve zamanla sınırlı olan hissî bir mu'cize değil aksine aklını kullanan ve vicdanlarının seslerini dinlemek isteyen her devir insanına hitap eden ve kıyâmete kadar gözler önünde duracak olan akli - manevi bir mu'cizedir. O, dün nasılsa bugün de öyle bir mu'cizedir ve kıyâlete kadar da öyle kalacaktır. Değerinden bir şeyler kaybetmek şöyle dursun o, bugün bazı yönlerden daha da iyi anlaşılabilmektedir. Yine ilâhî hikmetin bir gereği olarak mu'cizeler, gönderildikleri dönemde hangi şeyler zirvede ise o hususlar üzerinde ortaya çıkarlar. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (S.A.V.) zamanında da hitâbet - şiir ve dili kullanma özellikleri zirvede olduğundan mu'cizesi de bu yönde tecelli etti. Yine Kur'ân, sadece lafzı ve manası, belâğat ve fesâhatı ile değil, aynı zamanda muhtevası itibariyle de eşsizdir.

İşte biz, bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerim'in hangi yönlerden eşsiz olup muhataplarını âciz bıraktığını, onun dil ve üslup özelliğini, mu'cize olan belâğat ve fesâhatını, Kur'ân'dan örnek âyetlerle, kendine has yorumlarıyla değerlendiren ve i'câz sahasında günümüze kadar gelme özelliğine sahip orjinal ve ilklerden olduğu tahmin edilen eserin müellifi olanEbu'l-Hasen er-Rummânî'nin görüşlerini esas almak suretiyle incelemeye çalışacağız.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için hazırlayıcı bilgiler sunularak *İ'câzu'l-Kur'ân* meselesinin farklı yönleri, belâğat - i'câz, lafız - mana ilişkisi ve bu sahada telif edilen eserler kısaca izah edilmeye çalışıldı.

Birinci bölümde ise, araştırmamızın asıl konusu olan Ebu'l-Hasen er-Rummânî ve *İ'câzu'l-Kur'ân* 'ı etraflıca incelenmeye çalışılarak, müellifin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve i'câz görüşleri hakkında bilgiler sunuldu.

Çalışmamızın ikinci bölümünde de, er-Rummânî'nin i'câz görüşünü üzerine bina ederek eserinin pek çok sahifesini kendisine tahsis ettiği "belâğat" veçhinin çeşitleri ve açıklamaları üzerinde duruldu.

Üçüncü bölümde ise, müellifin i'câz görüşleri emsalleriyle mukayese edilerek kendisinden sonra gelen i'câz ilmi ile ilgilenen âlimlere etkisi gibi konular ortaya konulmaya çalışıldı.

Tez hazırlanırken, imkan nisbetinde bu sahada yazılan eski kaynak kitaplar ve onların üzerine bina edilen yeni eserlerden istifade edilmeye çalışıldı. Az önce değinildiği gibi *en-Nuket* asıl kaynağımız olmak üzere, tefsirler, *İ'câzu'l-Kur'ân*'a dair aynı ismi taşıyan müstakil eserler, belâğat ve terâcim kitapları, ayrıca Kur'ân ilimlerine - tefsir usûlüne dair eserler, araştırmamızın kaynaklarını oluşturmuştur. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kullanılan eserlerin çokluğundan, eserler ve müelliflerinin - ilk geçtiği yerler dahil - meşhur isimleri verilmekle iktifa edilerek bu usûle araştırmanın tamamında uyulmaya gayret gösterildi. Dolayısıyla eserler ve müelliflerinin meşhur hatırlatıcı isimleri dipnotlarda hep aynı olarak en kısa şekilde alındı, bibliyografyada ise bu kaynakların tam tanıtıcı bilgileri verildi.

Araştırmada er-Rummânî'den aynen tercüme edilerek alınan kısımlar, tırnak işareti içerisinde verildi. Ondan mefhum ve mana olarak alınan kısımlarda ise tırnak kullanılmadı.

Bu çalışmanın, adı geçen müellifi ve eserini tanıtmak, i'câz görüşünü karşılaştırmalı olarak vermek, bu arada farklı değerlendirmeleri de nazarı dikkate almak suretiyle, *İ'câzu'l-Kur'ân* konusuna sınırlı da olsa bir katkıda bulunacağı inancındayız.

Çalışmamızın başından itibaren sürekli bize yol gösteren, tezimizi birlikte mütâlaa etme imkanı veren, ilmi tenkit ve görüşlerinden istifade ettiğim tezimin yöneticisi Muhterem Hocam Prof. Dr. Şükrü ARSLAN'a ve kıymetli yardımlarını esirgemeyen diğer hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Tevfik Allah'tandır.

Hasan YILMAZ
Erzurum - 1995

KISALTMALAR

A.e .: Aynı eser.
a. mlf. : Aynı müellif.
A.S. : Aleyhisselâm.
b. : bin veya İbn.
bas. : baskı veya baskısı.
Bkz. : Bak veya bakınız.
C.C. : Celle Celâluhû.
DİA: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı.
EAÜİFD: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
GAS: Geschıchte Des Arabischen Schrıfttums.
Hz. : Hazreti.
krş. : karşılaştırınız.
mad. : madde veya maddesi.
mak. : makale.
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı.
MEBİA: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi.
MÜİFV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
nşr. : neşreden veya nâşir.
öl. : ölümü veya ölüm tarihi.
s. : sahife.
S.A.V.: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem.
sy: sayı veya sayısı.
trc. : tercüme eden.
tsz.: tarihsiz.
v.b. : ve benzeri.
v.d. : ve devamı.
v.dd. ve devamının devamı.
v. s. : ve saire.
yay. : yayınları.
ysz.: yersiz.

İÇİNDEKİLER

G İ R İ Ş

Bu kısımda, i'câz kavramının sözlük ve terim anlamı, belâğat ve i'câz ilişkisi, i'câzda lafız ve mana münasebeti, Kur'an'ın i'câzının idrak yollarını bilmenin önemi üzerinde durulacak ve son olarak İ'câz'ul-Kur'an'a dair telif edilen eserlere işaret edilecektir.

1- İ'câzu'l-Kur'ân'ın Sözlük ve Terim Anlamı:

Hiç şüphesiz, üzerinde en çok durulması ve sırlarının açıklanmaya çalışılması gereken en önemli kitaplardan biri, belki de başta geleni yüce Kur'ân-ı Kerîm'dir. Asrımızda bile, bu mu'ciz kitabın nice incelikleri ve halen keşfedilmeyi bekleyen yönleri bulunmaktadır. Âlimlerimiz hicretin ilk yıllardan itibaren, Kur'ân üzerine eğilmişler, ayrıca bu eşsiz kitabı her yönüyle anlamaya ve anladıklarını da muhataplarına bildirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla ortaya yeni bir ilim dalı olan "Tefsir" çıkmıştır. Âlimler, tefsir ilmi ile birlikte, Ulûmu'l-Kur'ân'a da yönelmişler, Kur'ân'ı bu yönleriyle tanımaya ve tanıtmaya gayret etmişlerdir. Binâenaleyh, Kur'ân ilimleri arasında yer alan "İcâzu'l-Kur'ân" ilmi, ulemânın üzerinde en fazla çalışma yaptığı, kafa yorduğu, Tefsir Usûlü'nün en önemli ve ana konularından biridir.

Kur'ân'ın i'câz yönü, pek çok âlim tarafından araştırılmış, çeşitli yönleri ortaya konulmaya çalışılmış ve neticede Kur'ân, Arapları hangi mu'ciz vasfından dolayı âciz bıraktı? sorusuna cevaplar aranmıştır. "İ'câzu'l-Kur'ân" konusu, sadece müfessirlerin ilgi ve dikkatleriyle sınırlı kalmamış aynı zamanda dil (gramer), kelâm, belâğat ve sosyoloji ilimleriyle uğraşan bilginlerin de yoğun ilgi ve dikkatlerini celbetmiştir. Bu sebepten dolayı İ'câzu'l-Kur'ân'ın değişik bir çok tarifi yapılmıştır. Bunun nedeni ise âlimlerin kendi ihtisas sahalarına göre meseleye farklı açılardan yaklaşımlarıdır.

İ'câz kelimesi lugatte: âciz bırakmak, acziyete düşürmek, bir kimseyi herhangi bir şeyi yapmaktan güçsüz hale getirmek, bir şeyin elden kaybolup gitmesi veya kişinin gücünün üstünde olması gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. İ'câz kelimesi, if'âl vezninde (عجز) kökünden bir masdardır. (عجز) kelimesi bir şeyi yapamamak, o işten zaafiyete düşmek gibi manalarda kullanılırken, i'câz (إعجاز) ise, bir kimseyi acziyete düşürmek, onu o işten âciz, güçsüz bırakmak demektir. Aynı zamanda

i'câz, kudret kelimesinin zıddıdır[1].

Yine olağanüstü haller manasına gelen mu'cize kelimesi de: İ'câz kökünden alınmış olup, peygamberlerin kavimlerine karşı göstermiş oldukları, tehaddî (meydan okuma) ile birlikte muhatabını bir benzerini yapmaktan güçsüz duruma düşüren şeydir. Bir diğer ifade ile mu'cize: Belli bir maksatla karşı tarafı âciz duruma düşüren hârikulâde bir iştir. Sonundaki hâ (الهاء) mübâlağa (fazlalık, abartma) ifade eder. Mu'cize kelimesi, sözlükte (إعجاز) kökünden ismi fâildir[2].

Istılahta ise mu'cize; peygamber olduğunu bildiren kimsenin, bu iddiayı kabul etmeyenlere karşı (meydan okumak üzere) elinde bulunan ve eşyanın alışılmış düzeninin dışına çıkan öyle bir şeydir ki, başkalarının, bir benzerini yapmalarını imkansız kılan bir mahiyet taşır[3].

Kur'an-ı Mübîn, bu manada en büyük bir mu'cizedir. Muhataplarını, benzerini yapmağa davet etmiştir. Fakat bu davet karşısında Kur'ân'ın muhatapları susmuşlardır. Bu meydan okuma, halen de devam etmektedir.

Terim olarak "İcâz'ul-Kur'ân" ifadesi: İzâfi bir terkip olup, lügat itibariyle, meydan okuduğu şeyin bir benzerini getirmekten mahlûkâtın âciz kaldığını, Kur'ân'ın isbat etmesi manasınadır. Yani bu terkipteki i'câz kelimesi, az öncede işaret edildiği gibi if'âl vezninde bir mastar olup, fâline muzaf olmuştur. Bu kelimenin mefûlu ve bu mefûle bağlı olan diğer kelimeler ise, anlaşıldığından dolayı zikredilmemiş, bilinerek hazfedilmiştir. O halde "İcâzu'l-Kur'ân" (إعجاز القرآن) terkibinin açılmış şekli şöyle olabilir:

إعجاز القرآن خلق الله عن الإتيان بما تحداهم به ...

"Onlara meydan okuduğunun, bir benzerini getirmekten, mahlûkâtı Kur'ân'ın acziyete düşürmesi demektir." Bununla beraber Kur'ân'ın mu'ciz oluşundaki asıl maksat, muhataplarının âcizliklerini ortaya koymak değil, kendisinin hak bir kitap, nâzil olduğu Hz. Muhammed (S.A.V.) 'in de gerçek bir Peygamber olduğunu ortaya

---

1 Bkz. er-Râğıb el-Isfehânî, *Mu'cemu Mufredât-i Elfâzi'l-Kur'ân*, (عجز) mad., s. 334; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, (عجز) mad., s. 614-615; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (عجز) mad., V, 369-370; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, (عجز) mad., IV, 49-52.

2 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 370; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV,49-52; bilgi için bkz. Mahlûf, Abdurraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 17 vd.

3 Wensinck, A.J., *MEBİA*, Mu'cize mad., VIII, 444-445.

koymaktır.

İ'câzu'l-Kurân'ın değişik bazı tariflerinin yapıldığını zikretmiştik. Şimdi bu farklılık arzeden tanımları belirtmeğe çalışalım; "Beşerin ister tek tek isterse toplu olarak Kur'ân'ın bir benzerinin meydana getirmekten âciz kaldıklarını ortaya koymaktır[4].

Bir sosyolog olan İbn Haldun (öl. 808/1406), dilciler ve kelamcılardan farklı olarak şöyle bir tarif getirir: "(...) Kur'ân'ın mu'cize oluşu, yani kişilerin O'nun eş ve benzerini getirmekten âciz kalmaları, Kur'ân'ın ifade ve anlam itibariyle hâl ve makamların bütün gerek ve isteklerine uygun olması ve bunlara ulaştırmasıdır[5] " .

Bir diğer tarife göre i'câz: Beşer gücünün mu'ciz bir şey karşısında âcizliğe düşmesi ve bu acziyetin bütün zamanlarda devam etmesidir[6].

Belâğat müelliflerinin bir başka tarifine göre ise: "İnci gibi zarif letâif-i belâgatın parıltılarının birleşip kaynaşmasından oluşan bir nurdur[7].

Çağdaş yazarlardan Abdulhamîd Mahmut Tahmâz, i'câzın tanımını biraz daha derinleştirerek şu şekilde yapmaktadır: "İ'câz: Acziyeti isbat ve adem-i kudreti ortaya koymaktır. Acziyet kudretin zıddı olup, mu'cizin kudreti ile i'caz sabit olur. İ'câzu'l-Kur'ân'dan maksat ise, mahlûkâtın Kur'ân-ı Mübîn'e muârazadan âciz olduklarını isbât ve mu'cizin kudreti ki, Allah (C.C.)'ın kudretini izhar etmektir[8]".

Ayrıca işaret etmemiz gereken bir husus da, i'câz kelimesinin sözlük ve terim manalarının birbirine tam bir uyum teşkil etmesidir.

Konuyla ilgilenen âlimler, İ'câzu'l-Kur'ân meselesine büyük önem vermişler, yaptıkları değerli çalışmalarla bu konuyu müstakil bir ilim dalı haline getirmişlerdir. Bu alanda yazılan eserler, bunun en açık delilidir. Bir ilim dalı olarak "İ'câzu'l-Kur'ân" ın bazılarınca şöyle tarif edildiğini görmekteyiz: "Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cizelik özelliği ve meziyetlerinden geniş bir şekilde, delillere dayanarak bahseden bir ilimdir[9] ".

Netice olarak, "İ'câzu'l-Kur'ân" : Kur'ân'ın, i'câz yönlerini, mûcizelik özelliklerini, tehaddî (meydan okuma) ve buna cesaret edilemeyişinin sebeplerini, âyet ve sûrelerdeki i'câz hususiyetlerini,

---

4 ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, II, 227; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 138.

5 İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, III, 190.

6 Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?*, s. 10 vd.

7 Bkz. Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtu'l-İ'câz*, s. 32.

8 Tahmaz, Abdülhamîd, *el-Mu'cizetu ve'l-İ'câzu fî Sûreti'n-Neml*, s. 15.

9 Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 167.

âlimlerin bu konularda neler söylediklerini, ayrıca bu sahada telif edilen eserleri inceleyen ve araştıran, Kur'ân ilimlerinden birisi olarak tanımlanabilir.

2-Belâgât ve İ'câz İlişkisi:

Bilindiği üzere belâğat ilmi üç bölüme ayrılır: meânî, beyân, bedî. Bunlardan İlmu'l-Meânî: Bizzat sözün vâkıaya uygun olup olmadığını araştırır. Beyân ilmi ise: Sözün farklı keyfiyetleri açısından delâletlerini inceler. Yani, bu söz hakîkattır, bu mecazdır, bu teşbihtir, bu istiâredir, bu kinâyedir gibi... Bir edebiyat terimi olarak Beyân: Manayı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kaidelerini inceleyen ilim demektir. Konusu teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâyedir[10]. Bunların Kur'ân'la ise ilgisi bilinmektedir.

Abdulkâhir el-Curcânî (öl. 471/1078-79), beyân ilmine ait bu tür edebî sanatların Kur'ân'da çokça yer aldığını, bunların i'câzı pekiştiren unsurlar olduğunu kabul eder. Ancak, i'câzı bütünüyle onlarda aramayı, onları i'câz'a asıl dayanak yapmayı kabul etmez[11].

Ebu'l-Hasen er-Rummânî (öl. 384/994) 'nin "*en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân*" adlı risalesinde ağırlıklı olarak işlenen konu beyân ilmidir. er-Rummânî, risâlesinde beyân ilmine ait güzellikleri, Kur'ân'daki beyânî nükteleri işleyerek, böylesi bir kitabın ancak mu'cize olabileceğini, benzerinin asla getirilemeyeceğini, Kur'ân'ın en yüksek bir derecede belâgata sahib olduğunu ortaya koymaya çalışır.

Bedî' ilmi de sözün edebî güzelliğini inceler. Edebiyat terimi olarak bedî': Edebî sanatlarla örülü ifadelerin, lafız bakımından kusursuz, mana bakımından ma'kûl ve aynı zamanda bir ahenge sahib olmasının usûl ve kaidelerini inceleyen ilimdir. el-Curcânî de "*Esrâru'l-Belâğa*" adlı eserinde bedî' kavramını umûmî manasıyla ele alır. (s. 200, 368, 371). Cinâs, tıbak, tevşîh, reddu'l-acûz ale's-sadr, istiâre gibi ana konuların bedî'in bölümleri olduğunu ifade eder. O,yalnız lafızlara ait güzelliklere pek fazla itibar etmez. Lafız ve mana ahengine önem verir. Ona göre bedî' tek başına, Kur'ân-ı Kerîm'in taklîdinin imkansızlığını (i'câzını) isbat etmeye yetmez. Ancak i'câzı anlamaya yardım eder. Çünkü bedî, hârikulâde bir şey değildir. Araplar bu hususta mahirdiler ve kâfiyeyi büyük bir ustalıkla kullanırlardı. Bir insan bütün

---

10 Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *DİA*, "Beyân" mad., VI, 22-23.

11 Bkz. el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 299-300.

konuşmalarını kâfiyeli söyleyebileceği gibi, bir başkası bütün nutuklarını secîli anlatabilir. O halde i'câz, sadece Kurân-ı Kerîm'deki bedî' sanatlarda değil, onun nazmında, fesâhat ve belâğatında aranmalıdır. Edebî sanatlar, ancak i'câzı pekiştiren, i'câz'a yardımcı unsurlardır[12].

Çoğu âlimler, belâğatı, i'câzın unsurlarından biri kabul ederek belâğata fazlaca önem vermişlerdir. O derce ki, eserlerinde i'câz konularıyla belâgat konuları iç içedir.

Zaten yüksek seviyede bir edebî zevk olmadan, Kur'ân'ın hârikulâde olan üslub ve nazım güzelliklerini tam olarak anlamak mümkün olmaz.

Âlimler en yüksek belâğatın Kur'ân'da olduğunu kesin olarak ifade ederler. Yerinde işaret edileceği gibi, müellifimiz Ebu'l-Hasen er-Rummânî de, belâğatı i'câz vecihlerinden biri olarak kabul etmiş ve eserinde genel olarak belâğat vechi üzerinde durmuştur. Böylece en yüksek belâğatın Kur'ân'a ait olduğunu, diğer belâğat çeşitlerinin insanlardan belîğ kimseler tarafından vücûda getirilebileceğini ifade etmiştir. Ona göre; Kurân-ı Mübîn'in tamamı en güzel ve nâmütenâhî beyân ve belâğât derecesindedir. Âyetlerin çoğunda hayret verici, dehşete düşürürücü beyân ve belâğât güzellikleri olduğunu kabul eder. er-Rummânî, belâğatı üç kısma ayırmıştır: En yüksek, en alt ve bu ikisi arasındaki orta tabaka. En yüksek tabaka olan Kur'ân belâğatıdır O'na göre belâgat, sadece manayı anlatmak değildir. Çünkü konuşan iki kişiden her biri, manayı anlatabilir, fakat birisi edebî (belîğ), diğeri ise edebî olmayabilir. Yine o, belâğat, manaya göre sözcük seçimi değildir demektedir. er-Rummânî, belâğata kendine göre bir tarif getirerek şöyle der: "Belâgat, manayı en güzel lafız düzeni içinde mahatabın kalbine nakşetmektir". Veya başka bir ifade ile : "Belâğat, manayı en güzel lafızlar ile muhatabın gönlüne akıtmaktır". Ona göre, belâğat şu on kısımdan meydana gelir: îcâz (vecizlik, az lafızla çok manayı ifade etme), teşbîh, istiâre, telâum, fâsılâ, tecânus, tasrîf, tadmîn, mubalağa ve husnu'l-beyân...

Daha sonra er-Rummânî bu belâğat kısımlarını tek tek açıklar ve Kur'ân'dan âyetleri delil getirir[13].

er-Rummânî'nin bu konudaki açıklamaları II. Bölüm'de, yani, er-Rummânî'ye göre Kurân-ı Kerîm'de Belâgat ve İ'câz İlişkisi başlığı altında teferruatlı olarak ele alınacaktır.

---

12 Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *DİA*, "Bedî' " mad., V. 320-322; Ayrıca bkz. el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 278, 296-297, 364-365; Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 346-347.

13 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75-76.

Belâğatın değişik tariflerine genel olarak bir bakalım: "Belâğat, hem mananın hem de lafızların vasfıdır. Belâğat, lafız ve mana güzelliğinden ibarettir" [14]. "Belâğat, güzel bir takdîm ve makbûl bir suretle, manayı dinleyicinin kalbine ulaştırıp, kendi gönlündeki gibi onun da gönlünde o manayı oturtmak, yerleştirmektir[15] ". Bir başka tarife göre de "Belâğat, manayı ihlâl eden fazla kısaltmalardan ve usançlık verecek aşırı uzatmalardan kaçınmak suretiyle, kişinin hissettiklerini ifade vasıtasıyla muhatabına ulaştırmasıdır [16] ".

Belâğatın şumullü, yani efrâdını câmi ağyârını mâni' kabul edilebilecek bir tarifi de şu şekildedir: " *Dilin edebî olmasını gözetmek şartıyla sözcükleri, söyleneceği zaman ve zemine uygun kılarak, tek bir manayı farklı yollarla ifade etmek ve kelimeler arasında uyum ve ahengi muhafaza etmek suretiyle, kulak ve kalbe mülayim ve hoş gelecek şekilde söz söylemenin, usul ve kaidelerini ihtiva eden edebî bilgilere genellikle " belâğat " ismi verilir*[17] ".

Görüldüğü gibi bu son tanımda, belâğatın her üç bölümünün de tarifleri zikredilmiş ve belâğatın zaman ve zemîne göre söz söyleme tekniği olduğu gerçeği vurgulanmıştır. Bu anlamda hiç şüphesiz, Kur'ân en yüksek bir belâğata sahiptir. Sihir gibi hazfleri, rumuz gibi vecizleri (îcâz), yüksek derecede edebî- beyân sanatları, mücerredi müşahhas yapan temsilleri, darb-ı meselleri, büyüleyici istiâreleri, en güzel teşbîh mecâz ve kinâyeleri, takdîm ve tehirleri, zaman ve zemîne göre ayarlanan hitap ve vurguları, bir manayı farklı yollardan ifadeyi (iltifât) ve nihayet kelime, cümle uyumunu, Kur'ân-ı Mu'cizi'l-Beyânda -ki her âyeti dahil olmak üzere- görmek mümkündür. Kur'ân, söz konusu bütün bu özellikleri ihtivâ eden ve bizâtihî mu'cize olan, dolayısıyla belâğatın zirvesinde olan muhataplarını bu vâdide âciz bırakan eşsiz bir kitaptır.

Belâğat sahasında üstad kabul edilen el-Curcânî'nin bu konudaki tarif ve örnek açıklamaları da şöyledir: " Belâğat, en güzel lafızlarla mananın gönüle ulaştırılması ve ifadenin muhatap tarafından anlaşılır olmasıdır[18]. el-Curcânî, belâğatı, i'câz için tek ölçü olarak kabul etmiş ve bunun dışındaki vecihlere rıza göstermemiştir. O, belâğatı şöyle tavsif eder: " Dünyada, belâğat, fesâhât, beyân, berâat gibi faziletli bir

14 el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 59, 234.

15 el-Askerî, *Kitâbu's-Sınaateyn*, s. 16.

16 er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s.9.

17 Manastırlı Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, I, 11.

18 Bkz. el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 22.

ilim daha göremezsin[19] ".

el-Curcânî, belâğatın farklı incelik ve hususiyetlerini değişik kalıplarında farklı tariflerle belirtmeye çalışmıştır. Onun bu farklı tanımlarının bir kısmını aşağıya almayı uygun görüyoruz:

" Belâğat, kişinin ifade etmek istediği şeyi, muhatabına en güzel bir şekilde anlatmasıdır. Belâğat bir sanattır. Kelâmda, manaları ifade için lugat itibariyle konulmuşlardır. Yine belâğat ince, derin manalı lafızları kullanmak veyahut yabancı kelimeleri kullanmak değildir. O, rûhî bir meleke ve içten gelen ince edebî bir zevktir. Belâğat mütekellimi, muhatabına söylemek istediği maksadına ulaştıran şeydir. Belâğat, eşyayı yerli yerine koymak, zamana ve muhataba göre konuşmak, müşkil bir şeyi açıklarken tartışmadan kaçınmak, zor şeyleri çözüme kavuşturup, gizli şeyleri keşfetmek, şüpheye meydan vermeyecek derecede konuşmak ve dinleyiciyi (muhâtabı) usandırmadan, sözü özetlemekten ibarettir. Böyle bir söze ulşamak için meydana gelen arzu ve zanlar kaybolur, kuvvetler elden gider, diller tutulur ve ayakları âcizlik kuşatır [20] ".

Kur'ân-ı Kerîm, belâğatın en üst derecesindedir. İnsanların sözleriyle Allah'ın kelâmı bir bütünlük içinde mukâyese edildiğinde, Kelâmullahta sair sözlerle karşılaştırılamayacak kadar güzel, fesâhât, belâğat, nazım incelikleri ve ve pek çok üstünlük bulunmaktadır.

Şimdi de Kur'ân'ın belâğat açısından insan sözlerinin çok üstünde, yani, hârikulâde oluşunu bir âyetle ortaya koymaya çalışalım:

Aşağıdaki âyet-i kerîme indirilinceye kadar insanlar, âyette vurgulanan bu mefhumu şu sözleriyle ifade ediyorlardı: (القتل أنفى للقتل) (Ölüm, ölümü yok eder, ortadan kaldırır).

Âyette ise şu şekildedir:

(ولكم في القصاص حياة) (Kısasta sizin için hayat vardır[21]).

Bu âyet nâzil olunca bahis konusu veciz söz, gölgede kalmıştır. Belâğat ve îcâz (vecizlik) açısından bir mukayese yaptığımızda, âyetin şu açılardan daha beliğ olduğu görülür:

1- Arapların bu sözlerinde zâhiren bir çelişki vardır. Âyette ise böyle bir durum söz konusu değildir. Âyette, bu sözde olmayan bir takım manalar daha vardır. O da, adaletin ve kendisine teşvik edilen hayat kelimesinin zikredilmesidir.

---

19 el-Hûlî, Ahmed Hamdi, *et-Tefkîru'l-Menheciyyu inde Abdilkâhir el-Curcânî*, s. 45.

20 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-Î'câz*, s. 3, 8-9, 28-29.

21 Bakara sûresi, 179.

2- Arapların sözlerinde mevcut olan tekrar belâğatta bir kusurdur. Âyette ise tekrar yoktur.

3- Bu sözde ondört harf vardır. Âyetin harleri ise on tanedir. Dolayısıyla âyet daha vecizdir, en az harfle maksadı en güzel bir şekilde ifade etmiştir.

4- Âyetteki harflerin telaffuzu daha kolaydır. Çünki âyetin tamamı, mahreç açısından birbirlerine uyumlu (mütelâîm) harflerdir. Mütenâfir (telaffuzu zor) harflerden sâlimdir. Arap sözünün harfleri ise telaffuzu zor olan harflerden mürekkeptir.

5- (حياة) kelimesindeki nekrede (mananın genişliği, kapsamının fazla olması, düşünmeye ve araştırmaya yöneltmesi v.b.) pek çok güzellik gizlidir[22].

Kur'ân-ı Kerîm'in en küçük sûresi olan "Kevser" sûresinde bile muârız Arap ediplerini kahreden, onlara dillerini yutturan muhteşem bir belâğat ve fesâhat vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in en küçük sûresinde bile büyük i'câz hususiyetleri olduğunu vurgulaması bakımından, Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (öl. 538/1143) 'nin bu hususta *"el-İ'câz fî Sûreti'l-Kevser"* isimli küçük bir risâlesi vardır. Biz önemine binâen orada yer alan açıklamaların konumuzla ilgili kısmını burada nakledeceğiz:

(إنّا أعطيناك الكوثر)

Bu âyette şu belâğî- i'câz hususiyetleri vardır:

1-Cümle tekid harfiyle başlamıştır.

2-Mütekellim zamiri çoğul olarak getirilmiş bu, Rubûbiyyet (Ulûhiyyet)'in yüceliğine ve büyüklüğüne işaret eder.

3-Âyette geçen, fiil mübtedâ üzerine binâ kılınmıştır. Bu da husûsiyyete delâlet eder.

4-Fiil, geçmiz zaman kipi (mâzî) ile getirilmiştir.

5-"Kevser" kelimesinin mevsûfu mahzuftur.

(فصلّ لربّك وانحر)

Bu âyettede şu özellikler vardır;

1- Âyetteki fâ'i ta'kibiyye müsteârdır.

2- Âyette kelime sonlarındaki ahenge (fâsılaya) riâyet edilmiştir.

3- (لربّك) denilerek kelâm zamirli olarak zikredilmemiş, aksine izhar edilmiştir. Bu âyette izhar (bir şeyi apaçık olarak zikretmek gizlememek) güzelliği vardır. Burada Cenâb-ı Allah (C.C.) 'ın izzet ve hükümranlığını

---

22 Geniş bilgi için bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 77-78; el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 419; er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 347-351.

açıklamak için izhar yapılmıştır.

(إنّ شانئك هو الأبتر)

Bu âyette ise şu özellikler vardır:

1- Te'kîd harfi ile başlamıştır.

2- Haberi, marife olarak gelmiştir. Bu da, o mezkür vasfın ancak, onu söyleyenin bir sıfatı olabileceğini belirtmek içindir[23].

ez-Zemahşerî'nin yukarıda kaydettiğimiz bu açıklamaları, Kur'ân'ın en küçük sûresinde dahi bütün bu belâğat özelliklerinin nasıl bir araya geldiğini göstermek bakımından gerçekten dikkat çekicidir.

Şu âyet-i kerîmedeki belâğat ve i'câz sentezini de gördükten sonra konuyu bitirelim:

يحسبون كل صيحة عليهم هم العدوّ فاحذرهم .

Meâlî: " Her çığlığı kendi aleyhlerine sayarlar; Onlar düşmandırlar, onlardan çekin![24] ".

Âyetteki belâğat özellikleri şunlardır:

1- Bu âyetteki (على) harf-i cerrinin müteallakı, ikinci meful yerinde mahzuftur.

2- (هم العدوّ) Bu cümlenini başı ve son kısmı atıf harfinden ârîdir.

3- (العدوّ) Kelimesi ma'rife olarak gelmiştir. عدوّ diye nekre olarak gelmemiştir. Eğer bütün bu sayılanlar olsaydı, âyetteki belâğat ve fesâhât kaybolup giderdi[25].

Velîd b. Muğîre, Kurân'a duyduğu hissiyatını meşhur şu cümleleriyle ifade etmiştir: " Allah adına yemin ederek söylüyorum ki, Kur'ân ifadelerinin bir tatlılığı, bir güzelliği ve bir câzibesi vardır. O (Kur'ân), altındakileri ezip geçmekte, kendisinin üstüne çıkacakların da en üstüne çıkmaktadır. Ondan daha yüce bir söz olamaz[26] ".

3-İ'câz'da Lafız ve Mana İlişkisi:

Kur'ân mu'cizesinde önemli olan ve hicrî III. asırdan itibaren tartışılan bir diğer konu da, lafız ve mana ilişkisidir. Kur'ân, onları o günün ediplerini lafızlarındaki üsütünlüklerinden dolayı mı yoksa manalarındaki ulviyetten dolayı mı âciz bıraktı? meselesi, zikri geçen

---

23 er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 375-380.

24 Münâfikûn sûresi, 4.

25 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 309.

26 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 297.

asırdan itibaren tartışılagelmiştir.

Âlimlerin çoğunluğu bir tek kelimede (müfred lafızda) i'câz görmez.

Ebu'l-Hasen Ali b. İsâ er-Rummânî, belâğatı tarif ederken, i'câzda lafız ve mana ayrılmazlığına da dikkat çekmiştir. Ona göre: " Belâğat, manayı en güzel lafız kalıbı içinde kalbe îsâl etmektir" (*en-Nuket*, s.75). Tarif, ruh ve sûrete tealluk eden iki taraf arzetmektedir: " Manayı kalbe îsâl" psikolojik bir alışveriştir. "Lafız güzelliği" ise sûrettir. Böylece er-Rummânî, lafız-mana ayrılmazlığına da açıklık getirmiş olmaktadır[27].

Eserlerinde lafız-mana münasebetine en çok yer veren müellif Abdülkâhir el-Cürcânî'dir. O, *Delâilu'l-İ'câz*'ın pek çok yerinde bu konu üzerinde durur.

Şimdi Onun bu konudaki görüşlerini ve açıklamalarını belirtmeye çalışalım:

" Bir kelime cümledeki bir yerde çok güzel ve iç açıcı olabilir. Yine aynı kelime bir başka yerde ise, dile ağır ve ğarip gelebilir. Lafızlar, manalarının hizmetçisidirler[28] ".

"Nazm", manaların belli bir düzen ve usûl içerisinde tanzimidir. Aklın gerektirdiği şekilde, manaların ifade edilebilmesi için uygun lafızlar getirilir. Takdim ve te'hir, lafızlar için asla düşünülemez. Bunlar me'âniye ve nazma ait sanatlardır. Güzellik ve i'câz, sadece mücerred lafızlarda, harflerin seslerinde veyahut dil yönünden değilde, manadaki üstünlüktedir[29].

Curcânî, el-Câhız (öl. 255/868) 'ı, daha çok, lafızlara önem verdiğinden dolayı şöyle diyerek tenkit eder; "Câhız, seci' ve cinasları, vezin ve kâfiyeleri, birer üstünlük olarak kabul eder[30] ".

O, eserinin pek çok yerinde deliller getirerek, lafızcıları tenkit eder. Ona göre, nazımda lafızlar manalarına tabidirler. Bir söz, sadece söz olması itibariyle söyleyene nisbet edilemez. Ancak telif ya da kelimelerin manaları arasındaki uyumluluğu, ahenk ve irtibatı dolayısıyla nisbet edilebilir. Şâir, sadece kelimeleri söyleyen değildir. Gerçek şâir, kelimelerin manaları arasında alaka kurup, onları telif eden ve manalarına göre onları nazmeyleyenlerdir. Sırf kelimeleri söylerse, o

---

27 Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, s. 27.

28 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 8.

29 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 4.

30 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 9.

gerçek manada şâir değil, kuru bir söz derleyicisi olabilir[31]. el-Curcânî, bazılarının üstünlük ve fazileti taksim ederek, hem mana ve hem de lafız yönüyle olduğunu söylediklerini ifade ederler. Bazıları da lafızlara çok önem verirler. Bunlar, üstünlüğün lafızlar yönünden olduğu şüphesine düşmüşlerdir. Meselâ Ebû Osman el-Câhız, bu konuda şöyle demektedir: " Manalar yolda atılmışlardır. Onları, acem, Arap, bedevî bir kimse rahatça anlayabilir. Önemli olan vezinli, kâfiyeli, seçkin ve kolay telaffuzlu lafızlarla konuşmaktır". Curcânî, bu görüşü reddederek şöyle der: "Bir söz, söz olduğu için değerli değildir, ancak ifade ettiği manasıyla söz bir değer kazanır [32] ".

Bu konuda er-Rummânî ile el-Curcânî arasında bir muvâfakat görmekteyiz. Her ikisi de Kur'ân'ın hem lafız, hem de ifade ettiği anlamı ile mu'cize olacağını vurgulamışlardır. Lafız - mana ayrılmazlığına dikkat çekmişlerdir.

Seyyid Kutub, el-Curcânî'nin bu konudakı anlayışını çok takdir ederek şöyle der: " Bazıları, Kur'ân'ın i'câzını, hem anlam yönünden ve hem de ifade metodu yönünden dile getirmeye çalışıyorlar. İşte bu nedenle de, söz ve anlam (lafız ve mana) etrafında derin tartışmalar meydana gelmiştir. Bilindiği gibi Arab dili uzmanları ve tenkitçileri, bu konuda büyük bir enerji tüketmişlerdir. Az öncede ifade edildiği gibi el-Câhız'ın bu konudaki görüşlerini ortaya atışından beri, uzun tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu konuda bazı belâğatçılar onu izlemişlerdir. Zamanla destekleyiciler ve karşı çıkanlar çoğalmıştır. Biz öyle zannediyoruz ki, Abdulkâhir el-Curcânî, *"Delâilu'l-İ'câz"* adlı kitabında bizce kesin ve doğru bir sonuca ulaşmıştır. Meseleyi akıl ve mantık kuralları çerçevesinde ele alan hiçbir kimse, bir sözün yalnızca bir söz olduğu için incelemeye tâbî tutulamayacağını, ancak ifâde ettiği anlamıyla birlikte incelenebileceğini, aynı şekilde soyut bir anlamı sırf zihind ve gönülde bir anlam olarak incelemenin mümkün olmadığını, sadece bir söz ile ifade edildikten sonra incelemeye tabi tutulabileceğini rahatlıkla anlayabilir. Yine aklın ölçülerini kullanan her insan, anlamın kendisi ile ifade edildiği söz ve nazımla sınırlı, nazım ayrı olduğu halde ise anlamın tamamen aynı olmasının mümkün olmadığını kabul eder. Her şeye rağmen bu meselenin tesbitinde Curcânî'nin büyük emeği vardır. Eğer o, bir adım daha ileri gitmiş olsaydı, edebî tenkitçilikte zirveye ulaşabilirdi. Şimdi biz onun adına diyoruz ki:

---

31 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 3 vd.; a.mlf., *Delâilu'l-İ'câz*, s. 277-278.

32 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 45-46; Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 105.

"İfade biçimi ve onda izlenen yol, anlamların tasvirinde kesin bir role sahiptir. Bir anlamın ifade yolu değiştiğinde, bu anlamın zihinde ve gönüldeki şekli de değişir. Bu nedenle anlamlarla ifade metodları arasında sağlam bir bağ olduğu ortaya çıkar. Artık sadece manalardan veya sadece sözcüklerden söz etmek mümkün değildir. Mana ile söz birbirlerini bütünlemektedir. Yani tek bir anlam, ancak bir şekilde ortaya konulabilir. Şekil değiştikçe, anlam da aynı ölçüde değişir. Şekil değişikliği, bazen zihindeki genel anlamı etkilemeyebilir, zedelemeyebilir. Fakat şeklin değişmesi ile zihin ve gönüldeki anlamın şekli değişir ki, edebiyat ve sanatta bu en büyük bir dayanaktır. Zira edebî sanatlardaki ifade, tesir içindir. Edebî sanattan elde edilen etki değiştiğinde, hiç şüpnesiz aktarılan anlam da değişmiş olmaktadır. Bu açıklamalardan Kur'ân'daki edebî tasvirin üstünlüğü sonucuna varıyoruz[33] ".

Öyleyse bir lafız ancak cümledeki yeri ve anlamı itibariyle önem kazanır. Elfaz, birbirleriyle uyumlu bir ahenk oluşturmadığı ve nazımdaki yerini almadığı sürece hiç bir değer taşımaz. Kelimeler, uyumlu ve anlamıl bir diziliş taşımazlarsa, hiç bir değerleri yoktur. Zira hakikatte i'câz, lafızların uyumlu bir mana halkası oluşturmasındadır.

Buna örnek olarak şu âyet-i verebiliriz:

وقيل ياأرض ابلعي مائك وياسماء أقلعي وغيض الماء وقضي الأمر واستوت على الجودي وقيـــــل بعدا للظالمين .

" Yere, Suyunu çek! Göğe, Ey gök!, Sen de tut! denildi. Su çekildi, işte bitti. Gemi Cûdî'ye oturdu. "Haksızlık yapan millet, Allah'ın rahmetinden uzak olsun denildi[34] ".

Bu âyette, herkesi hayrete düşüren apaçık bir i'câz vardır. Buradaki i'câz, lafızların tek başlarına kullanımında değil, aralarında oluşturulan mana ahengindedir. Âyetteki i'câz, bu cümlenin tamamında meydana gelmiştir. Bu âyet içerisindeki bir lafız cümledeki yerinden çıkartılıp ve tek başına kullanılırsa, bir belâğata sahip olabilir mi? Meselâ (ابلعي) lafzını, âyetten çıkartıp, müstakil olarak kullansak, önceki belâğatı ifade edebilir mi? Hayır, asla âyetteki kullanımına ulaşamaz. İşte buradaki durum, lafızların manaları arasında oluşturulan ahenk ve mana uyumudur. İ'câz bu lafızların manaları arasında te'lif edilen

---

[33] Daha geniş bilgi için bkz. Kutup, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, s. 288-299.

[34] Hûd sûresi, 44.

şaşırtıcı düzende, ittisak ve nazımdadır[35].

O, bu âyetteki i'câz hususiyetlerini şu şekilde özetler"Arza nidâ ile başlanması ve sonra emir verilmesidir. Bir de (يا ايتها الارض) şeklinde değilde, (يا أرض halinde denilmesidir. Sonra (الماء)kelimesinin kâf (الكاف) harfine izâfe edilmesi, yani şöyle denilmemiştir: (أبلعي الماء). Sonra yere (arza) kendi özelliği ile ilgili olan bir durumun emredilmesidir. Ardından yine aynı şekilde semâya nidâ edilip, kendi şânıyla ona emir verilmesidir. Daha Sonra, (وغيض الماء) denilmesidir. Bu cümle fiil kalıbında meçhûl (edilgen) olarak (فُعِل) şeklinde getirilmiştir. Su çekilmedi, ancak Âmirin emriyle suyun çekildiğini göstermek için böyle getirilmiştir. Bu iş, bir Kâdirin kudretiyle meydana gelmiştir. Sonra bunu teyîd için (وقضي الأمر) ifadesi gelmiştir. Son olarak bütün bu yapılan işlerin faydası zikredilmiştir ki, o da: (واستوت على الجودي) âyetidir. Burada gemi kelimesi zamir ile ifade edilmiştir. Bu izmârın yapılışı onun büyüklüğünü ve bir de şânının yüce olduğunu gösterir. Âyet (قيل) lafzı ile başlayıp, yine (قيل) lafzı ile sona ermişdir[36] ".

İbn Haldûn da manadan daha çok lafızlara önem verenlerdendir. Ona göre esas olan anlamlar değil, lafız ve terkiplerdir. Onun bu konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir: "Bil ki gerek nazım ve gerekse nesir olsun, söz (kelam) sanatından asıl maksat anlamlar değil, lafızlardır. Anlamlar ancak lafızlara tabidir, lafızlar asıldır (...) Dil ile tekrarlanan ve konuşulan nesne, lafızlar ve terkiplerdir. Anlamlar ise, zihinde doğan şeylerdir. Üstelik onlar herkesin zihninde mevcut olup, dil ile konuşulduğu, düşünüldüğü için ayrı bir bilgi ve sanata muhtaç değildir. Ancak bu anlamları anlatmak için lafızlardan cümle ve ibareler kurmak gerekir. Kelimeler ve terkipler anlamların kalıbı yerindedir.Nasıl ki su kabı, ister altın ve gümüşten, isterse sedef veya topraktan yapılmış olsun içindeki su aynı sudur (...) Anlamlar ise birdir, onlarda değişiklik yoktur (...)[37] ".

Kanaatimizce, aslolan, lafızların üstünlüğü yanında onlardan meydana gelen lafız - mana bütünlüğüdür.

Şeyhu'l-İslâm İbn–i Kemâl, " *en-Nazmu ve's-Siyâğa* " adıyla bir

---

[35] el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 36-37. Ayrıca bkz. Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 136; el-Hûlî, Ahmed, *et-Tefkîru'l-Menheciyyu İnde Abdilkâhir el-Curcânî*, s. 39-40; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, s. 104 vd.

[36] el-Curcânî, Abdulkâhir. *Delâilu'l-İ'câz*. s. 37.

[37] İbn Haldun. *Mukaddime*. III. 245-246.

risâle yazarak, Curcânî'nin nazım hakkındaki görüşlerini pek vecîz bir üslupla özetlemiştir. O, risâlesine: " Belâğatın esası ve fesâhatın kaidesi kelâmın nazmıdır." ifadesiyle başlamıştır. Kelâmın nazmı dokumacılığa, altın veya gümüş işlenmesine benzer. Aynı hammeddeyi atelyesinde dokumaya veya işlemeye koyulan sanatkârlar, birbirlerinden farklı dekor ve süslemelerle becerilerini ortaya koyarak rekâbet ederler. Yarış hammadde de değil, şekil, tanzim ve dekorda cereyan etmektedir. İşte kelâm da, buna kıyaslanınca görülür ki, kelâmın hammeddesi lafız ve manadır. Söz ustaları, bu hammeddeyi kullanarak, mahâret ve kabiliyetleri ölçüsünde, uyumlu bir örgü ve dekor sergilemek için yarışırlar. Hammedde aynı, fakat örgü ve dekor kesinlikle farklıdır. Öyle ise fesâhat - belâğat sadece lafızlarda veya manada değil, akıl ve nahiv atelyesinde kullanılan bu malzemeyi örgüde ve bu hammedde üzerinde işlenen dekorda; başka bir deyişle "nazım" da aranması lazımdır. Binâenaleyh, Kur'ân-ı Kerîm-i meydana getiren kelime ve anlamları, Araplar tarafından kolaylıkla kullanılıp anlaşılmasına, her iki tarafta da hammedde aynı olmasına rağmen, Kur'ân-ı Kerîm'in dekor ve dokusunda (nazmındaki) esrâr karşısında âciz kalıp dillerini yutmak zorunda kaldılar. Burada ham madde (kelimeler) kıyaslanamayacak derecede bir birinden farklı iki sanatkârın elindedir; Sanatkârın birisi Hâlık; digeri ise mahlûk...[38] ".

4-İ'câz'ı İdrâk Yolları:

Kur'ân-ı Kerîm'deki eşsiz belâğatı anlamak, onu idrak etmek için bir takım yollar vardır. Bu yolların, bir kısmı fıtrîdir, bir kısmı ise kesbîdir (sonradan kazanılır). Böylesine yüksek bir belâğatı anlamak için, evvela Arap dili ve belâğatına tam anlamıyla vakıf olmak gerekir. İ'câzı, ancak Arap dilinin bütün esrârına ve inceliklerine vakıf olan kimseler idrak edebilir. Böyle olmayan kimseler ise, i'câzı ve nazma ait güzellikleri tümüyle anlayamayacağından ya i'câzı hayal zannedecek, ya da kökünden nefyerek "sarfe" görüşüne katılacaktır. Böylece Kur'ân'ın belâğatı hârikulâde değildir, insanlar ona güç yetirebilir, bu insanların güçleri dahilindedir, diyecek kadar cehâlet gösterirler.

[38] en-Nazmu ve's-Sıyâğa bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, s. 109. Lafız ve mana ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 21, 35-38, 42, 44-46, 52, 77-78, 194, 198, 200-206, 211, 223, 242, 317, 325-326; krş. Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitaâbı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, s. 198 vd.; Arslan, Şükrü, *K. Kerîm'in Kıraatında Vakf ve İbtida*, s. 5 vd., 9, 12-13, 16, 26.

Meşhûr edip Abdulkâhir el-Curcânî, bu hususta şunları söylemektedir; " Bazı i'câzı anlamayan kimseler, bizi bu görüşümüzden dolayı itham ettiler ve bunları hayal zannettiler. Oysaki burada bir güzellik, i'câz ve hayrete düşüren bir belâğat vardır. Bütün bunları idrak için edebî zevk (belâği zevk) ve ruhânî bir şuur, his gereklidir[39] ".

Yine el-Curcânî, Kur'ân'ın i'câzını idrâk için Arap dili ve gramerini (nahiv ve sarf) bilmeyi de vâsıta gören bir ediptir. Kur'ân'ı teemmül eden, onu derinden inceleyen kimse, nahiv kaidelerinin tamamına iyice muttalî olur, görüşündedir. İ'câz ve belâğatı tam anlamıyla, (معاني النحو) nahiv mantığı ve nahiv ruhuna - zevkine sahip olan bir kimsenin anlayabileceğini iddia eder[40].

Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz*'da, şiir öğrenmeyi, şiirdeki edebî zevklere vâkıf olmayı, Hz. Peygamber'in şiiri methettiğini çeşitli hadis-i şeriflerle ortaya koymaya çalışır. Bu nedenle de, i'câzı bilmek için Arap dilindeki şiirleri ve edebiyatı bilmeyi de vasıta kabul eder. O şiir hakkında da şunları ifade eder: " Ben, şiirle belâğatın yüksekliğini öğrenmek istedim. Belâğat ve beyânda onu misal olarak verdim. Kitap ve sünnetin açıklanmasında şiiri delil gösterdim, istişhâd getirdim. Şiirdeki nazm ile Kur'ân'ın nazmına bakıyorum da, i'câzın mevkiini, büyüklüğünü görüyorum... [41] ".

el-Curcânî'ye göre beyân ve bedî ilimlerinin kurallarını bilmek, Kur'ân-ı Kerîm'in taklidinin imkansızlığını (i'câzı) isbat etmeye yetmez. Ancak onu anlamaya yardım eder. Bu seviyeye ulaşmak içinde bol bol Arapça metinler, edebî parçalar üzerinde mümârese (egzersiz) yapılmalı ve bu edebî zevke ulaşılmalıdır. O, dil ve edebiyatı, Kur'ân'ın i'câzını idrak için vasıta gören bir âlimdir. Kendisi edebiyat için belâğat değil, Kur'ân'ın i'câzını idrak için belâğat yapmıştır[42].

el-Curcânî, bütün bu güzellikleri (i'câzı) ve sebeplerini anlamak için saf bir edebî zevkin (belâği zevkin) bu işte asıl olduğunu kabul eder. İ'câzın bu tür bir edebî zevk ve ruhânî bir şuur, hisle idrak edilebileceğine inanır. Ona göre, bu edebî zevk, insanlara Allah (C.C.) tarafından bağışlanmıştır (vehbidir), kesbî (yani sonradan tahsil ile kazanılması mümkün) değildir. Yine ona göre, edebî zevk ve ruhânî

39 Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 281.

40 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 1, 4, 6, 23, 26.

41 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 22.

42 Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, s. 100, 114.

hislilik, şuur insanlarda çok az bulunur. Nazma ait üstünlükleri anlamakta ancak edebî zevk sayesinde gerçekleşir[43].

Abdulkâhir, söz konusu edebî zevke, *Delâlilu'l-İ'câz*'da on sahifelik (bkz. 418-428) bir yer ayırmış,

(بيان أنّ العمدة في إدراك البلاغة الذّوق والإحساس الروحاني)

"Belâğatı idrak etmede edebî zevk ve rûhânî şuurun esas olduğunu açıklama" faslında bu konuyu işlemiştir. Curcânî bu eserde, yer yer âyetlerdeki edebî güzellik ve i'câz hususiyetlerini belirttikten sonra: "Kendisinde edebî zevk bulunan kimseye bu âyetteki incelikler gizli değildir. Edebî zevk sahibi kimse âyete baktığında hemen bu i'câz özelliklerin idrak eder[44] " demektedir.

İ'câzı idrâk, keskin bir zekaya, ruhâni bir şuuru ihsâs ve fıtrî saf bir edebî zevke bağlıdır. Bu özellikleri bir arada bulunduran insan, ancak Kur'ân gibi eşsiz bir kitâbın ince edebî güzelliklerine gereği gibi vâkıf olabilir.

Ebû Yakûb es-Sekkâkî (öl. 567/1171) ise şöyle demektedir: " Bil ki, i'câz ancak, zevk-i selîm ile idrâk edilebilir. Fakat onu anlatmak mümkün değildir[45] ".

Keza i'câzı anlamak için belâğat, beyân, bedî' ve meâniyi bütün incelikleriyle bilmenin gerektiği vurgulanmıştır[46].

5- Kur'ân'ın İ'câzını Bilmenin Önemi:

İslâmî kaynakların ilki ve en önemlisi Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'dır. İ'câzu'l-Kur'ân'da, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunun en başta gelen delillerinden biridir.

Zira İ'câzu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın bir beşer sözü olmayıp, Allah kelâmı olduğunu gösterir. Şayet beşer sözü olsaydı, bir benzerinin meydana getirilmesi mümkün olurdu. Bir benzerinin getirilemeyişi, onun yüce bir kaynaktan geldiğini ve mu'cize olduğunu gösterir.

İslâm'ın kaynaklarının ikincisi Sünnet-i Nebevîdir. İman esaslarından bir tanesi de peygamberlere imandır. İ'câz konusu,

---

43 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 418-428; Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 280-284; el-Hûlî, Ahmed, *et-Tefkîru'l-Menheciyyu İnde Abdilkâhir el-Curcânî*, s. 37-38.

44 el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 418-428.

45 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 176.

46 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 190; Âişe Abdurrahman bintu'ş-Şâtiî, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*, s. 94.

nübüvveti de çok yakından ilgilendirmektedir. İ'câz risâletin doğruluğuna, nübüvvetin varlığına delalet eder. Mu'cize, peygamberlerin elinde, davalarının doğru olduğunu göstermek için, ancak onları gönderenin isteğiyle zuhur eder. Binâenaleyh mu'cize, Allah'ın hucceti olup, müslümanların peygamberinin doğruluğuna ve dinlerinin sıhhatine delildir. Bu manada Kur'ân, nübüvvete ve onun doğruluğuna delâlet eden en büyük, ebedî (sürekli) ve aklî bir mu'cizedir[47].

İ'câz'ın risâlete delil olduğunu el-Curcânî şu şekilde izah eder: "İ'câz, Peygamberin Allah tarafından bütün insanlara gönderilmiş olduğunu haber verir. Tehâddî ve i'câz ile sanki Hz. Peygamber muhataplarına şöyle demiştir: Benim peygamber olduğuma delilim şu Yüce Kur'ân-ı Kerîm'dir. Allah-u Teâlâ bana apaçık Arapça bir kitap indirdi. Siz, o kitabın lafızlarını ve manalarını anlamaktasınız. Bütün gayretlerinizi sarfetseniz, diğer bütün insanları ve cinleri yardıma çağırıp, yanınıza toplasanız da, yine Kur'ân'ın bir benzerini veya tek bir sûresini meydana getiremez, buna asla güç yetiremezsiniz ve kesinlikle muktedir olamayacaksınız...[48] ".

Konu ile ilgilenen müelliflerin çoğunluğu, i'câz ile nübüvvet ilişkisini belirtmeğe çalışmışlardır. Bu hususta Heytu şunları zikretmektedir: " Mu'cize, vahyin ve nübüvvetin doğruluğuna bir delildir. Kur'ân'ın en büyük ebedî bir mu'cize olması nedeniyle Peygamberin doğruluğu ve yaratıcının mevcûdiyetine katî bir bürhandır[49].

Görüldüğü gibi i'câz, çok önemli olan iki temel kaynağın ilâhî olduğunu açıkça ifade eder. Diğer taraftan bir müslümanın inandığı kitabını her yönüyle tanıması gerekir. Kur'ân hangi özelliğinden dolayı Arab büleğâ ve füsehâsını susturdu? Onlar neden Kur'ân'ın bir benzerini getirmek şöyle dursun buna cesaret dahi gösteremediler?

---

[47] Tahmaz, Abdülhamîd, *el-Mu'cizetu ve'l-İ'câzu fî Sûreti'n-Neml*, s. 5, 9, 16.

[48] el-Curcânî, Abdulkâhir, *er-Risâletu'ş-Şâfiye fi'l-İ'câz*, s. 120.

[49] Bkz. Heytu, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 5-6, 15, 16, 68. Ayrıca i'câzın risâlete delil olduğu hakkında geniş bilgi için bkz. el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 10; el-Esedebâdî, *el-Muğnî (İ'câzu'l-Kur'ân)*, XVI, 144, 236, 242; el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 14; el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 69; Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 216 vdd.; er-Râfiî', *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 234; el-Kirmânî, *Esrâru't-Tekrâr*, s. 234; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 218 vdd. ; el-Kattan, Mennâ', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 126-127; el-Kâsımî, *Tefsîru'l-Kâsımî*, I, 77; Es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 134; ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, *II, 227; el-Cezâirî*, Tâhir, *el-Cevâhiru'l-Kelâmiyye*, s. 37; el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fî Dirâsâti's-Sâbikîn*, I. kitap, s. 88-91, 96 vd. ; Arcûn, *el-Kur'ânu'l-Azîm*, s. 141, 145; er-Rûmî, *Menhecu'l-Medreseti'l-Akliyye*, s. 545; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, I, 102; Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye*, s. 36; Okiç, M. Tayyib, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kırâatı*, s. 3; Cerrahoğlu,İsmail, *Tefsir Tarihi*, I, 10; a. mlf., *Tefsir Usûlu*, s. 165.

Kur'ân'ın ruhları cezbeden bu i'câz yönü nedir? v.b. gibi sorulara müslümanların cevap aramasına ve bu sayede mukaddes kitabına daha hâlisâne bir duygu ile bakmasına yardımcı olur.

6- İ'câzu'l-Kurân'a Dair Yazılan Eserler:

Bu başlık adı altında i'câza dair bütün eserler incelenmeyecektir. Çünkü i'câz sahasında pek çok eser te'lîf edildiği bilinmektedir. Hicrî III. asırdan itibaren zengin bir literatür meydana getirilmiş, müsteşrikler bile eserlerinde i'câza yer vermişlerdir. Asrımızda da çeşitli eserler te'lif edilmekte ve bu sahada araştırmalar yapılmaktadır.

Biz, daha çok hicrî üçüncü asırdan itibaren yazılan ve genelde orjinal kabul edilen te'lif eserler üzerinde duracağız. Bu arada çağımızda yazılan matbû i'câz te'lifatına da kısaca işaret edeceğiz.

İ'câzu'l-Kurân'a dair te'lif edilen eserleri, yazarlarının vefat tarihlerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1- Ebû Ebeyde (öl. 207/822), *İ'câzu'l-Kurân.*

2- Osman el-Câhız (öl.255/865), *Nazmu'l-Kur'ân.*

3- Ebû Abdillah Muhammed b. Zeyd b. Ali el-Vâsitî (öl. 306/919), *İ'câzu'l-Kur'ân fî Nazmihî ve Te'lîfihî.* İ'câz ismini ihtiva eden bildiğimiz ilk eserdir.

4- Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî (öl. 316/928), *Nazmu'l-Kur'ân.*

5- Ebû Zeyd Ahmed b. Süleymân (öl. 322/933), *Nazmu'l-Kur'ân.*

6- Ebû Bekr Ahmed b. Ali İbnu'l-İhşîd el-Mu'tezilî (öl. 326/937), *Nazmu'l-Kur'ân*[50].

7- Ebu'l-Hasen Ali b. İsâ er-Rummânî, (öl. 384/994), *en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân.*

8- Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (öl. 388/998), *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân.*

9- Kâdı Ebû Bekr el-Bâkıllânî (öl. 403/1012), *İ'câzu'l-Kur'ân.*

10- eş-Şerîf er-Razî (öl. 406/1015), *Mecâzâtu'l-Kur'ân.*

11- Kâdı Abdülcebbâr el-Esedebâdî el-Mu'tezilî (öl. 415/1024), *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl.* Bu eserin XVI. cildi sadece i'câzu'l-Kur'ân'a tahsis edilmiştir.

12- Abdulkâhir b. Abdirrahmân el-Curcâni (öl. 471/1078-79),

a- *Esrârü'l-Belâğa.*

---

50 Yukarıda zikri geçen eserlerin akibeti hakkında her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

b- *Delâilü'l-İ'câz fî İlmi'l-Me'ânî.*

c- *er-Risâletu'ş-Şâfiye fi'l-İ'câz.*

13- Fahruddîn er-Râzî (öl. 606/1209), *Nihâyetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz.*

14- İbn Ebi'l-İsbâ' Abdulazîm b. Abdilvâhid b. Zâfer el-Mısrî (öl. 654/1256), *Bedîu'l-Kur'ân.*

15- Kemâleddîn Abdulvâhid b. Abdilkerîm ez-Zemlekânî (öl. 727/1327), *el-Burhânu'l-Kâşifu an İ'câzi'l-Kur'ân.*

16- Yahya b. Hamza el-Alevî (öl. 749/1348), *et-Tirâzu'l-Mutazammın li-Esrâri'l-Belâğa ve Ulûm-ı Hakâiki'l-İ'câz.*

17- Burhânuddîn b. Ömer el-Bıkâî (öl. 885/1480), *Nazmu'd-Durer fî Tenâsübi'l-Ây ve's-Suver.*

18- Celâluddîn es-Suyûtî (öl. 911/1505), *Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân.*

Ne yazıktır ki, bu eserlerden bazıları günümüze kadar gelememiştir. İ'câzu'l-Kur'ân'a dair yazılan kaynak te'lif eserlerin en önemlileri yukarıda zikri geçenlerdir.

Şimdi de son yüzyılımızda i'câzu'l-Kur'ânla ilgili te'lif edilen önemli eserleri ve yazarlarını hatırlatmaya çalışalım:

1- Muallim Nâcî (öl. 1893), *İ'câzu'l-Kur'ân.*

2- Mustafa Sâdık er-Râfi'î (öl. 1356/1937), *İ'câzu'l-Kur'ân ve Belâğatu'n-Nebeviyye.*

3- Âişe Abdurrahmân Bintü'ş-Şatıî, *el-İ'câzü'l-Beyânî li'l-Kur'ân.*

4- Abdülkerîm el-Hatîb,

a- *İ'câzu'l-Kur'ân fî Mefhûmin Cedîd.*

b- *İ'câzu'l-Kur'ân* (el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn).

5- Seyyid Kutub (öl. 1967), *et-Tasvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân.*

6- Muhammed Ebû Zehrâ, *el-Mu'cizetu'l-Kubrâ, el-Kur'ânu'l-Kerîm.*

7-Ahmed Bedevî, *Min Belâğati'l-Kur'ân.*

8- Mâlik b. Nebî (öl. 1973), *ez-Zâhiretu'l-Kur'âniyye.*

9- Ahmed İzzeddîn, *el-Kur'ân-u Yetehâddâ.*

10-Bedîuzzamân Said Nursî,

a- *İşârâtu'l-İ'câz fî Mez'ânni'l-İcâz.*

b- *Sözler* (Yirmibeşinci Söz).

11- Muhammed Hasan Heytû, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye el-İ'câzu'l-İlmî ve'l-Ğaybî.*

12- Abdulhamîd Mahmûd Tahmâz, *el-Mu'cizetu ve'l-İ'câzu fî Sûreti'n-Neml.*

13- Ömer Rıza Doğrul (öl. 1952), *Kur'ân Nedir.*

14- Muhammed Abdullâh Dırâz, *en-Nebeu'l-Azîm.*

15- Arcûn Muhammed es-Sâdık İbrâhîm, *el-Kur'ânu'l-Azîm, Hidâyetuhû ve İ'câzuhû fî Akvâli'l-Müfessirîn.*

16- Zerzûr Adnân Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân Medhâl ilâ Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânu İ'câzihî* .

17- M.Tayyib Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûb ve Kıraatı.*

18- Şevkî Dayf, *el-Belâğatu Tatavvur ve Târîh.*

19- Dr.Abdurraûf Mahlûf, *el-Bâkıllânî ve Kutâbuhû İ'câzu'l-Kur'ân.*

20- Mustafa Sâvî el-Cüveynî, *Menhecü'z-Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân.*

21- Dr. İsmail Karaçam, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*[51].

Netice olarak şunu söylemek mümkündür. İ'câz konusu, sadece müstakil *"İ'câzu'l-Kur'ân"* adlı te'lif eserlerde değil aynı zamanda tefsir kitaplarının mukaddimelerinde *Ulûmu'l-Kur'ân* adlı genel olarak Kur'ân ilimleri hakkında yazılan te'lifâtın İ'câzu'l-Kur'ân bölümünde hatta kelâm ve belâğata dair yazılan eserlerin ilgili bölümlerinde yer alan bir konudur. Elbetteki bunların dışında diğer eserlerde de i'câza dair bilgiler bulunabilir.

---

[51] Yukarıda zikri geçen eserlerden bir kısmı, Türkçeye tercüme edilmiştir. İ'câzu'l-Kur'ân hakkında yukarıda verilen eserlerin dışında i'câz konusuna yer veren kaynaklar mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 90; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 3 vd.; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 120; Taşköprîzâde, *Mevzûâtu'l-Ulûm*, II, 525 vd.; es-Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 314 vdd.; el-Kirmânî, *Esrâru't-Tekrâr*, s. 243 vdd.; Keskioğlu, Osman, *Nuzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, s. 204 vd.; Okiç, M. Tayyib, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslup ve Kırâatı*, s. 1-2; Cerrahoğl, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I, 358; a. mlf., *Tefsir Usûlu*, s. 168; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 167-174; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, s. 55 vdd; a. mlf., *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 223 vdd.

I. B Ö L Ü M

A-EBU'L-HASEN ER-RUMMÂNÎ ve İ'CÂZU'L-KUR'ÂN'I

Bu bölüm, iki alt başlık halinde ele alınacak, ilk alt başlıkta er-Rummânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, şahsiyeti ve özellikle de İ'câzu'l-Kur'ân hakkında telif etmiş olduğu *"en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân"* üzerinde durulacaktır. Diğer alt başlıkta ise er-Rummânî'ye göre Kur'ân'ın i'câz yönleri ele alınacaktır.

1-Yaşadığı Ortam, Hayatı ve İlmi Kişiliği:

er-Rummânî'nin hayatı bütünüyle hicî 4. (Milâdî 10.) asrın içinde geçmiştir. Hiç şüphesiz bir insanın içinde yaşadığı devirdeki siyasi durumun, bulunduğu cemiyetin ictimai, iktisâdî, ilmi ve fikri seviyesinin o kimsenin yetişmesi ve şahsiyetinin oluşmasında çok önemli tesirleri vardır. Bu sebeple er-Rummânî'nin hayatını ele almadan önce, içinde yaşadığı asra genel olarak bakmamız yerinde olacaktır.

Yaşadığı Ortamı:

Siysasi ve ictimai bakımından hicrî 4. asır, Abbâsilerin merkezi idarelerinin zayıfladığı, halifelerin otoritelerinin kalmadığı bir zamana rastlar. Çüntü hicrî 3. asrın sonunda Bağdat halifeliğine karşı yeni bir hilafet kurulmuştu. Bu Mağrib'de kurulan Fatimî hilafetiydi. Söz konusu sebeple eyaletler, daha bağımsız davranmaya ve zamanla imparatorluktan kopup küçük devletler haline gelmeye başlamıştı (324/935). Bu asırdaki siyasi ve ictimai görüntülerden birisi de, hepsi de müslüman oldukları halde Arap, Türk ve Fars ırkları arasında devam eden üstünlük mücadeleleridir. Keza hicrî 4. asrın en önemli sosyal olaylarından birisi de büyük mezhep kavgalarına sahne oluşudur[52].

Hicrî 4. asırda, iktisâdî durum da bozuktu. Çünkü toplumdaki sosyal inkirâz, aynı zamanda şiddetli iktisâdî krizlere de sebebiyet veriyordu[53].

Söz konusu asır bütün bu siyâsî, ictimâî ve iktisâdî dağınıklık,

---

52 Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, II, 1, 4-5, 31; Metz, Adam, *el-Hadâratu'l-İslâmiyye*, I, 1-2.

53 Bkz. Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, II, 7-8.

çalkantı ve zorluklara rağmen, ilmi hayat bakımından çok parlak geçmiştir. Bu asırda da, İslâm ilim ve kültür hayatındaki gelişmeler, durmayıp devam etmiş, her sahada pek çok ilim adamı yetişmiş, ciltler dolusu değerli eserler telif edilmiştir[54]. İşte müellifimiz böylesine müsait bir ilmî çevrede yetişmiştir.

er-Rummânî'nin yaşadığı ortama kuşbakışı işaret ettikten sonra onun hayatı ve ilmi kişiliğini imkan nisbetinde incelemeye çalışalım.

Hayatı ve İlmî Kişiliği:

Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî b. Abdillâh, "el-Verrâk er-Rummânî el-İhşîdî" (296-384/908-994).

"er-Rummânî" nisbesi, er-Rummân, yani nar satıcılığına veya Vâsıt'taki Rummân kasrına yapılmış bir nisbettir[55]. "Kağıtçı" anlamındaki "el-Verrâk" ismini, geçimini kağıt satarak veya eser istinsah ederek temin ettiği ya da hocalarının kağıt işleriyle ilgilendiği için almıştır. Son nisbesi ise, kelam hocası mu'tezilî İbnu'l-İhşîd'e olan bağlılığından dolayı verilmiştir[56].

Mu'tezile'nin, ağırlığı dil ve edebiyatta olan çok yönlü âlimlerinden biridir. O, dilci, gramerci, edip, kıraât bilgini, müfessir, kelamcı, fakîh, usulcü, astronom ve mantıkçıdır. Bu ilimlerin inceliklerine hakim, "Mütefennîn" bir âlimdir[57]. Şiîlikle i'tizâlî cemettiği söylenir[58].

Ailesi, aslen Sâmerrâlıdır, fakat o, 296/908'de Bağdat'ta doğmuş ve orada yaşamıştır[59]. Kelamda Bağdat mu'tezile ekolüne, nahivde de Basra ekolüne mensup seçkin bir âlimdi[60]. Kelamı Basra mu'tezîlesinin temsilcisi olan, Ebû Hâşim ve arkadaşlarına karşı

---

54 Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, II, 1-2, 18, 259, 265; Hicrî 4. asır hakkında daha geniş malumat için bkz. Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 32-33; Güngör, Mevlüt, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'ânı*, s. 1-4.

55 es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 89; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 314.

56 İbnu'l-Murtezâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, s. 110.

57 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 69; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhi Bağdat*, XII, 16; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 248; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, VII, 162; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 314; İbn Halikkân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 461; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, s. 344; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 394, II, 874; *Selâsu Resâil*, s. 10.

58 ez-Zehebî, *Mîzân*, III, 149; a. mlf., *Siyer*, XVI, 533; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 248; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 195; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 427.

59 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 69; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhi Bağdat*, XII, 17; ez-Zehebî, *Siyer*, XVI, 534.

60 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 69.

şiddetli muhalefetiyle bilinen İbnu'l-İhşîd'den okumuştu[61]. Dil ve rivâyet ilimlerini, Ebû İshâk ez-Zeccâc (öl. 311/923), Ebû Bekr İbn Dureyd (öl. 321/933) ve Ebû Bekr İbnu's-Serrâc (öl. ?) 'tan okumuştu. Bu alanlarda kendisinden de, Ebu'l-Kâsim et-Tennûhî, el-Hasen b. Alî el-Cevherî (öl. 437/1045) ve Hilâl b. Muhassin el-Kâtip (öl. 448/1056) gibi kimseler ilim öğrenmişti[62].

İtikatta mu'tezile akaidini savunurdu. Şiîlik temayülünün de kuvvetli olduğu belirtilmiş, bu yüzden "Mu'tezilî ve Râfizî" olarak anılmıştır[63]. Belki bu yüzden onunla aynı temayülleri paylaşan akranı Ebû Hayyân et-Tevhîdî de kendisini çok takdirkar sözlerle anmış, zühd ve takvaya dayanan dinî yaşantısı, ahlâkî iffet ve nezâheti, zekası ve ilmi üstünlüğüyle övmüştü[64].

Teracim kitapları onun hayatının bazı yönlerini karanlık bırakmıştır. Onun içindir ki, er-Rummânî'nin çocukluk ve gençlik dönemlerinin nasıl geçtiğini bilemiyoruz. Yine er-Rummânî'nin hayatının çeşitli safhaları gibi tahsil durumu hakkında da kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Mahdut bilgilerden öğrendiğimize göre, müellif bid'atına rağmen ilim dolu kişilerden birisiydi[65]. Nahiv, lügat, mantık ve kelamda büyük bir üstünlüğü vardı[66]. Konulara akılcı ve muhakemeci bir yaklaşımla eğilen, proplem çözme kabiliyeti yüksek bir âlimdi. Bu özelliğini mütehassısı olduğu nahiv sahasına da tatbik etmiş, nahvi mantıkla mezcetmişti. Onun bu yaklaşımı hem devrinde hem de daha sonra klasik nahiv anlayışına aykırı görülmüş ve tenkit edilmiştir. Meselâ, kendisiyle aynı itikâdî görüşleri paylaşan ve akranı olan diğer bir nahivci Ebû Alî el-Fârisî, bu metoduna karşı oldukça sert davranmış, " Eğer nahiv er-Rummânî'nin dediği şeyse, biz de bundan birşey yoktur. Eğer nahiv bizim dediğimizse, onun yanında bundan birşey yoktur[67] " demişti.

---

61 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 221; İbnu'l-Murtezâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, s. 110.

62 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 69; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhi Bağdat*, XII, 16; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 89; ez-Zehebî, *Mîzân*, III, 149; a. mlf., *Siyer*, XVI, 533; a. mlf., *el-İber*, II, 164; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 314; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 248.

63 İbn Nedîm, *el-Fihrist*, s. 218; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarîhi Bağdat*, XII, 16; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 89; ez-Zehebî, *Mîzân*, III, 149; a. mlf., *Siyer*, XVI, 533; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 248; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 420, 421.

64 ez-Zehebî, *Siyer*, XVI, 533; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, IV, 248; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 420.

65 ez-Zehebî, *Siyer*, XVI, 534.

66 İbn-i Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 314.

67 ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 420.

er-Rummânî, 384/994'te Bağdat'ta vefat etmiştir[68].

2-Eserleri:

er-Rummânî, çalışkan bir zat, velûd bir müellifti. İlmi kişiliğini anlatırken de temas edildiği gibi, Kur'ân, tefsir, fıkıh, kelam gibi dinî ilimlerde; lügat, sarf, nahiv şubeleriyle dil ilimlerinde; edebiyat ve diğer sahalarda sağlam bilgi sahibi olup, yaklaşık olarak 100 civarında eser telif etmiştir[69]. Eserlerine bakılarak onun hayatını telifle geçirdiğini söylemek mümkündür. Yine eserlerinin isimlerinden pek çoğunun "şerh ve makale" tarzında olduğu anlaşılmaktadır. Sîbeveyh (öl. 180/796), Müberred (öl. 286/829), Ahfeş (177/793) ve ve ez-Zeccâc'ın eserlerine şerhler yazmıştır.

Terâcim kitapları genelde er-Rummânî'nin eserlerini hayatı ile birlikte veriyorlarsa da, bu konuda en düzenli ve derli - toplu bilgiyi veren el-Kıftî (öl. 464/1248) 'dir. Adı geçen yazar, müellifimizin eserlerini kendine göre bir sıralamaya tabi tutmuştur ki, bize göre de bu sıralama, ilmi yönden isabetlidir[70].

Biz de söz konusu sırayı esas alarak eserlerini aşağıdaki şekilde gözden geçirelim:

1) *et-Tefsîru'l-Kebîr* veya K. *el-Câmii'l-Kebîr fî Tefsîri'l-Kur'ân.*

Hacimli bir eser olduğu açıklanan bu kitap, kaynaklarda *el-Câmî fî* (İlmi) *Tefsîru'l-Kur'ân, et-Tefsîr ve et-Tefsîru'l-Kebîr* isimleriyle de zikredilmiştir.

2) *en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân.*

İ'câzu'l-Kur'ân'a dair yazmış olduğu risâledir. Çalışmamıza konu olan bu eserin, ileride tanıtım ve tahlilini geniş olarak yapacağız.

3) *Kitâbu Eliffâti'l-Kur'ân.*

4) *Ğarîbu'l-Kur'ân.*

5) *el-Muhtasar fî İlmi's-Süveri'l-Kısâr.*

6) *el-Müteşâbih fî İlmi'l-Kur'ân.*

---

68 el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihi Bağdat*, XII, 17; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 89; ez-Zehebî, *el-İber*, II, 164; İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, IV, 168; Kehhâle, *Mu'cem*, VII, 163; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 134; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I, 683.

69 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 295; ez-Zehebî, Siyer, XVI, 533; a. mlf., *el-İber*, II, 164; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, I, 421; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 134, Sezgin, Fuad, *GAS*, VIII, 112-114, 270.

70 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 294-296.

7) *Şerhu Kitâbi'l-Meânî li'z-Zeccâc.*
8) *Tefsîru Cüz'i Amme.*
9) *Şerhu Kitâbeyi'l-Medhâl ve'l-Muktedab li'l-Muberred.*
10) *Kitâbu'l-İştikâki'l-Kebîr.*
11) *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh.*
12) *Nuketu Sîbeveyh.*
13) *Ağrâzu Kitâbi Sîbeveyh.*
14) *Şerhu Muhtasari'l-Cermî.*
15) *Kitâbu Şerhi'l-Mesâil li'l-Ahfeş.*
16) *Şerhu'l-Elif ve'l-Lâm li'l-Mâzinî.*
17) *Şerhu Kitâbi'l-Mûcez ve'l-Usûl li'bni's-Serrâc.*
18) *Kitâbu't-Tasrîf.*
19) *Kitâbu'l-Hecâ.*
20) *Kitâbu'l-îcâz fi'n-Nahv.*
21) *Kitâbu'l-Mübtedâ fi'n-Nahv.*
22) *el-İştikâku's-Sağîr.*
23) *el-Elfâzu'l-Müterâdife.*
24) *Cevâbu İbni'l-İhşîd fi İlmi'l-Kur'ân.*
25) *Şerhu'ş-Şekl ve'n-Nukât li'bni's-Serrâc.*
26) *Cevâbu Mesâili Talha fi İlmi'l-Kur'ân.*
27) *el-Mesâil ve'l-Cevâb min Kitâbı Sîbeveyh.*
28) *Tehzîbu Ebvâbı Kitâbı Sîbeveyh.*
29) *San'atu'l-İstidlâl.*
30) *Nuketu'l-Meûne bi'z-Ziyadât li'bni'l-İhşîd.*
31) *Şerhu'l-Meûne.*
32) *el-Esmâ ve Sıfâtullâh Azze ve Celle.*
33) *Mâ Yecûzü ale'l-Enbiyâ ve mâ lâ Yecûzü ale'l-Enbiyâ.*
34) *er-Ru'ye fi'n-Naks ale'l-Eş'arî.*
35) *Nakzu't-Teslîs alâ Yahyâ b. Adîy.*
36) *Tecânüsü'l-Efâl.*
37) *İstihkâku'z-Zem.*
38) *el-İmâmet.*
39) *er-Ru'yet.*
40) *es-Suâl ve'l-Cevâp.*
41) *el-Ekvân.*
42) *Nakzu İstihkâkı'z-Zem.*
43) *Tahrîmu'l-Mekâsib.*
44) *el-Hazar ve'l-İbâhe.*
45) *Mesâil Ahmed b. İbrâhîm el-Basrî.*
46) *Mesâil b. Câbbî.*

47) *Cevâmiu'l-İlm.*
48) *Sıfâtu'n-Nefs.*
49) *Şerhu'l-Esmâ ve's-Sıfat li Ebî Alî.*
50) *el-İrâde.*
51) *Nüketu'l-İrâde.*
52) *el-Ma'lûm ve'l-Meçhûl.*
53) *Nefy ve İsbât.*
54) *el-Esbâb.*
55) *el-Hakîkât ve'l-Mecâz.*
56) *Nukâdâtu'l-İçtihâd.*
57) *el-Mecâlis fi's-Tihkâki'z-Zem.*
58) *Mecâlis İbnu'n-Nâsır.*
59) *Mesâil Ebî Alî b. Nâsır fi İlmi'l-Kur'ân.*
60) *Nuketu'l-Usûl.*
61) *el-Eslah.*
62) *el-Mesâil ve'l-Cevâp fi'l-Eslahi'l-Vâride min Mısr.*
63) el-Mesâil fi'l-Latîf mine'l-Kelâm.
64) *Tehzîbu'l-Eslah.*
65) *Edebu'l-Cedel.*
66) *Usûlu'l-Cedel.*
67) *Usûlü'l-Fıkh.*
68) *er-Red ala'd-Dehriyye.*
69) *el-Mantık.*
70) *er-Resâil fi'l-Kelâm.*
71) *Kıyâs.*
72) *Mebâdiu'l-Ulûm.*
73) *el-Mebâhis.*
74) *el-Ma'rife.*
75) *es-Sıfat.*
76) *el-Ulûm.*
77) *el-Evâmir.*
78) *el-İlel.*
79) *el-Ivâz.*
80) *Edilletu't-Tevhîd.*
81) *et-Tevbe.*
82) *Makâletu'l-Mu'tezile.*
83) *el-Ahbâr ve't-Temyîz.*
84) *Tafdîlu Alî.*
85) *er-Red alâ Men Kâle bi'l-Ahvâl.*

86) *er-Red alâ Mesâlili'l-Bağdâdiyyât li Ebî Hâşim.*
87) *et-Ta'lîk.*
88) *et-Tevâbî'.*
89) *Emâliye.*
90) *Kitâbu Hudîdi'l-Ekber ve'l-Asğar.*
91) *Meâni'l-Hurûf.*
92) *el-İcâz fî Şerhi'l-îzâh li Ebî Alî.*
93) *Şerhu'l-Mûcez.*
94) *İştikâku'l-Mustahreç.*
95) *el-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn.*
96) *el-Hilâf beyne Sîbeveyh ve'l-Muberred.*
97) *el-Mahzûmât*[71].

Araştırmalarımız neticesinde *en-Nuket* hariç, yukarıda kaydedilen eserlerin akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

3-İ'câzu'l-Kur'ân'ı (*en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân*):

Kaynakları:

Daha önce de ifade edildiği gibi *en-Nuket*, i'câz sahasında günümüze ulaşan ilk orjinal telif eser olarak bilinmektedir. Yazar, kitabını telif ederken kimlerden istifade ettiğini belirtmemiştir. Herhangi bir şahıs veya kitap adı zikretmez. Ancak mahdut yerde eseri neşre hazırlayanların da belirttiği gibi, nahiv ve şiir hususunda başkalarından istifade etmiş olması muhtemeldir. *en-Nuket*'ten önce i'câza dair yazılan eserler günümüze ulaşamadığından mukayese yapmak suretiyle kimlerden istifade ettiğini ve bunun oranı hakkında bir fikir beyan etme imkanından da mahrum bulunmaktayız. Şu kadar var ki, her yazar gibi er-Rummânî de, tabiî olarak kendisinden öncekilerden etkilenmiş - faydalanmış olmalıdır. Özellikle hocası olan İbnu'l-İhşîd'in i'câz konusu ile ilgisi bulunan " *Nazmu'l-Kur'ân*" ından istifade ettiğini düşünmek uzak bir ihtimal değildir. Hatta en-Nazzâm,

71 İbn Nedîm, el-Fihrist, s. 69; ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn*, s. 119-120; el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, XIV, 73-78; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, III, 109; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 461; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vûât*, s. 344; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, II, 294-296; Taşköprîzâde, *Miftâhu's-Seâde*, I, 175-176; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 120, II, 1397, 1427; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, I, 683; Kehhâle, *Mu'cem*, VII, 162-163; ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, I, 354; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, IV, 168; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 134; Brockelmann, C., *Supplementband*, I, 175; Sezgin, Fuad, *GAS*, VIII, 112-114, 270; el-Yemânî, *İşâretu't-Ta'yîn*, s. 221-222; Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebî'l-Arabî*, II, 557-558; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 394, II, 874.

el-Câhız, es-Sicistânî ve el-Vâsitî gibi i'câz sahasında söz sahibi olan ve eser yazanlardan da yararlanmış olabilir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi bunlardan istifade ettiğini gösteren herhangi bir delil mevcut değildir.

en-Nuket'in Tahkikli Neşri:

en-Nuket, iki ayrı neşirle basılmıştır. Önce Abdulalîm es-Sıddîkî tarafından Hindistan (Delhi 1934)'da; daha sonra Muhammed Halefullâh ve Muhammed Zeğlûl Sellâm tarafından tahkik edilerek"*en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân*" ismiyle Mısır (Kahire 1955 ve Kahire 1968)'da, el-Hattâbî ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin aynı konudaki risâleleriyle birlikte " *Selâsu Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân*" adı altında orta boy halinde neşredilmiştir[72]. Söz konusu eserin 73-113 sayfaları *en-Nuket*'e ayrılmıştır.

Telif Ediliş Sebebi:

er-Rummânî, basılmış haliyle 40 sayfalık bu eserini, gereksiz tartışmalara yer vermeksizin, Kur'ân'ın i'câzına tahsis etmiştir. Bu eseri telif edişinde iki temel hedefi vardır: Birincisi, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönlerini ortaya koymak, diğeri de Kur'ân'daki eşsiz belâğat güzelliklerini izah ederek, beşer sözlerinden üstünlüğünü ve hiç bir eserle kıyas kabul etmeyeceğini delilleriyle isbat etmektir. Her iki hedefte de ortak gaye, Kur'ân'ın mu'cize olduğunu ve bu i'câzın da yedi yönden ortaya çıktığını, özellikle de nazım ve telifinde mündemiç olan fesâhat ve belâğatından kaynaklandığını ortaya koymaktır, denilebilir. Yine er-Rummânî bu risâlede, belâğatın zirvesinde bulunan bir topluma Kur'ân'ın meydan okuduğunu (tehaddî ettiğini), münâzara şartlarını çok iyi bildikleri halde ve karşı koymaya da en çok muhtaç oldukları bir ortamda buna (muârazaya) cesaret gösteremediklerini, söz konusu tehaddînin sadece o devre ait olmayıp, her asrın büleğâ ve füsehâsını kapsamına aldığını çeşitli açıklamalarıyla ortaya koymak istediğini tahmin ediyoruz. Zira eserin tahlilinden böyle bir sonuç çıkmaktadır.

Eserin Tahlil ve Tanıtımı:

Risâlede herhangi bir giriş - mukaddime bulunmamaktadır. Besmele ve salvele ile başlar. Kitabı kimin rivayet ettiği belirtilmeksizin "eş-Şeyh el-İmâm Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ er-Rummâni dedi ki" sözüyle başlar, arkasından "Kur'ân'ın i'câzındaki nükteleri belirtmek istedim" sözü yer alır, kısa bir duadan sonra hemen Kur'ân'ın i'câz vecihlerine

72 Sezgin, Fuad, *GAS*, VIII, 113.

geçer ve söz konusu yedi i'câz görüşünü belirtir (bkz. *en-Nuket*, s. 75).

Bunlar: Kur'ân-ı Kerîm'in herkese meydan okuması, muârazanın yapılamaması, sarfe, belâğat, gelecek hakkındaki haberlerinin doğruluğu, bütün yönleriyle hârikulâde oluşu ve her türlü mu'cize ile mukayese edilebilmesidir.

Müellif bu yönlere kısaca işaret ettikten sonra, asıl i'câz görüşü olarak kabul ettiği belâğat yönü üzerinde durarak, belâğatı on bölüm halinde izah eder.

Bunlar: İcâz, teşbîh, istiâre, telâum, fevâsıl, tecânus, tasrîf, tadmîn, mubâlağa ve husnu'l-beyân'dır. Eserin geniş bir kısmı söz konusu belâğat çeşitlerine ayrılmıştır Müellif bütün gayretiyle belâğatı izah ettikten sonra, eserinin son bir kaç sayfasını diğer altı i'câz yönüne tahsis eder.

Bu çalışma, yukarıda sözü edilen Kahire, Dâru'l-Meârîf, 1968 tarihli ikinci baskısı üzerinde yapıldı.

er-Rummânî, eserde yer yer âyetlerle, Arap sözleri ve şiirleri arasında bir mukayese yaparak, Kur'ân'ın eşsiz güzellikte olduğunu izah etmeye çalışır. Sadece iki yerde Arap şiiri ile istişhâd eder.

Müellif özellikle belâğat bölümlerinden olan teşbîh ve istiâre üzerinde genişçe durmaktadır. Teşbîhe dair 18 âyet-i kerîmeyi istişhâd getirirken istiâreye dair ise 44 âyeti şahid olarak getirir. (bkz. *en-Nuket*, s. 85-94).

er-Rummânî, risâlenin son sayfalarında bir takım mukadder itirazlara cevaplar vererek eserini bitirir (bkz. *en-Nuket*, s. 111-113).

Telif Özelliği, Tertibi ve Metodu,Üslûb ve Dil Özelliği:

Eserde genel olarak iyi bir tertip ve telif karşımıza çıkar. Müellif, önce asıl maksadını ortaya koyduktan sonra belâğat özelliği üzerinde durur, son sayfalarda ise diğer i'câz vecihlerine dönerek izah eder. Eserin tekar ve tedâhüllerden hâlî olduğu söylenilebilir. Fikirler gayet açık bir tarzda sunulmuştur. Genel olarak bâb (الباب) tarzında telif edilmiştir. Meselâ i'câz babı, istiâre babı gibi müstakil fasıllarda her bir konuyu işleyerek, iyi bir telif ustası olduğunu ortaya koymuştur. Eserde aranılan konuları rahatça bulmak mümkündür. Her konu için bir bâb açılarak, konuların karışmasına sebebiyet verilmemiştir. Müellif, eserinin son taraflarında "fenkâle" üslubunu kullanır. Meselâ, فإن قال قائل (Eğer birisi şöyle derse), قيل له (Ona şöyle denilir) şeklindeki klasik bir üslûb kullanılmıştır. Konuları izah ederken müellifin üslûbu, ilmi ve mantıkîdir. Risâlenin bazı yerlerinin iyi anlaşılabilmesi ve tetebbu

edilebilmesi için üzerinde biraz düşünmek ve gayret sarfetmek gerekebilir. Bazı husuların anlaşılabilmesi için başka yerlere bakma ihtiyacı varsa da, eserin genelde anlaşılır bir dil ve üslûba sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Netice olarak risâlede Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönleri ortaya konulmuş, konuya dair umûmî, şifalı ve yeterli bilgiler verilmiştir. Genellikle belâğatın beyân bölümü üzerinde durularak Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz beyân güzelliklerine sahip olduğu vurgulanmıştır. Tabiîdir ki, belâğatın bedii ve meânî kısımları da ihmal edilmemiştir[73].

Kur'ân'ın i'câzı, dil ve üslûbunu, belâğat yönünü bilmek isteyenler için eserin kendisinden müstağni kalınamayacak bir kaynak olduğunu söylememiz mümkündür.

er-Rummânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve özel olarak ta *en-Nuket*'ini tanıttıktan sonra şimdi de bu risâledeki i'câz görüşlerini, belâğat anlayışını inceleyelim.

B-KUR'ÂN'I KERÎM'İN İ'CÂZ HUSUSİYETLERİ ve ER-RUMMÂNİ'NİN İ'CÂZ GÖRÜŞÜ

Bu kısımda, er-Rummânî'nin yukarıda kısaca bahsedilen yedi i'câz görüşü ele alınıp, işlenecektir.

Kur'ân'ın manaları ve mucizelik yönleri, sayılar ile tesbit edilemez, i'câz'ına bir tahdîd, sınırlandırma getirilemez. Kur'ân'ın İ'câz yönleri pek çoktur. Kur'ân ebedî bir mu'cize olduğundan, elbetteki i'câz vecihleri de çok olacaktır. Her asır ehli, belki de yeni bir i'câz vechi ekleyecek ve Kur'ân'ın ebediyyen mu'cize olduğu dimdik ayakta duracaktır Zaman ihtiyarladıkça, Kur'ân gençleşecektir[74].

Kur'ân'ın mucizeliğinde ittifak eden âlimler, bu i'câzın nelerde

---

73 *en-Nuket* hakkında verilen bu bilgiler ve daha fazlası için bkz. Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtı'î, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kurân*, s. 104-107; krş. Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 103-107; Ferruh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, II, 557-558; Mahlûf, Abdurraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 41 vdd., 469-474; *Selâsu Resâil*, s. 14-16; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhu'l-Aklî*, s. 118-122; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlu ve Kaynakları*, s. 173; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 366; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi*, s. 56-57; a. mlf., *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 225-227; a mlf., *Belâğat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar*, s. 278.

74 ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, II, 24; krş. Heytu, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 68; Tahmaz, Abdulhamîd, *el-Mu'cizetu ve'l-İ'câzu fî Sûreti'n-Neml*, s. 5, 15-16, 18.

olduğu meselesinde ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla i'câz yönleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Her âlim kendi görüş, zevk ve ihtisasıyla konuya bakmış, ve oldukça görüşler ortaya çıkmıştır. Kur'ân, mu'cize bir kelâmdır, fakat bu i'câzı nereden kaynaklanmaktadır.? Lafızlarında mı? Cümle ve ibârelerin terkibinde mi? Yoksa âyetlerin ihtiva ettiği manalarında mı? Şunu da söyleyelim ki, Kur'ân'ın i'câzını sadece bazı şeylere hasretmek oldukça yanlıştır. Zira Kur'ân'ın i'câzı belli şeylere hasredilemeyecek derecede çoktur. Şu kadar var ki, bu konu ile ilgilenen her müellif, kendi zevk, tabiat ve branşına ve de ihtisasına uygun olan noktayı ele almış, o açıdan incelemiş ve görüşünü tercih ettiği cihete teksif etmiştir. Her zaman ve her yerde araştırıcıların i'câz vecihlerine bakışları farklı olmuştur. Güzel bir sanat eseri karşısında sanatkarların bir kısmı onun reng yönüyle, bir kısmı çizgisiyle, bir kısmı da konularıyla, bazıları tezyinatıyla alakadar olur. Bunun gibi Kur'ân'ın âyetleriyle meşgul olanlar da, bu konuyu etraflı bir şekilde tetkik etmişler, kimileri Kur'ân'ın öğreti ve irşadlarına, kimileri gönüllerdeki tesirine, kuvvet ve câzibesine, bazısı böyle muazzam bir kitabın bir ümmî (okuma - yazması olmayan) kişi tarafından tebliğ edilişine, bazıları da onun getirdiği erişilmez bir hidayet kaynağı oluşuna v.b. gibi husulara dikkat ederek çalışmalarını yürütmüşlerdir[75].

Burada er-Rummânî'nin i'câzla ilgili görüşlerini belirtmeden önce, genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz hususiyetlerini, muhtelif âlimlerin nasıl değerlendirdiklerini ana hatlarıyla hatırlatmanın faydalı olacağını ümit ediyoruz. Bu sahada otorite olarak kabul edilen âlimlerden birisi olan el-Hattâbî'nin görüşlerini vermekle konuya başlamak istiyoruz.

Adı geçen muhakkik âlime göre Kur'ân'ın i'câzı, iki şeydedir:

a-En yüksek derecede belâğat ve fesâhata sahip olması,

b-Muhataplarının ruh ve gönüllerini etkileyip tesir icra etmesi[76].

el-Bâkıllânî, Kur'ân'ın i'câzını üç vecihte aramaktadır:

a-Kur'ân'ın ğaybe ait haberleri ihtiva etmesi,

b-Eşsiz, hârikulâde nazmı, cümle dizimi.

---

75 Bilgi için bkz. el-Esedebâdî, *el-Muğnî* (İ'câzu'l-Kur'ân), XVI, 242; el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 140 vd., 150-151; a mlf., *İ'câzu'l-Kur'ân*, ikinci kitap, s. 155 vdd., 372; er-Rûmî, *Menhecu'l-Medreseti'l-Akliyye*, s. 469; Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitâbı Mukaddes ve Kur'ân'ı Kerîm*, s. 200-201; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 383-385.

76 el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 13, 27; krş. Bedevî Ahmed Ahmed, Abdülkâhir, *el-Curcânî ve Cuhûduhu fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 348; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 385.

c-Hârika telif ve üslûbu[77].

Ebû Muhammed b. Sinân el-Hafâcî, Kur'ân'ın i'câzını iki şeyde görür:

a-Kur'ân, hâiz olduğu belâğat ve fesâhatıyla hârikulâde olması,

b-İ'câz sarfededir, yani Arapların muârazadan alıkonulmasındadır. Eğer Araplar, bu işten engellenmeseydi, Kur'ân'ın belâğatına haiz bir söz meydana getirebilirlerdi[78].

Fahrûddîn er-Râzî'ye göre ise i'câzın özellikleri şunlardadır:

a-Kur'ân'ın hâiz olduğu yüksek belâğat - fesâhat, hârika üslûb ve nazmı,

b-Kur'ân'ın bütün kusurlardan hâli ve sağlam olması[79].

ez-Zemlekânî (öl. 727/1327)' ye göre i'câz şu üç vecihtedir:

a-Kur'ân'ın kendine mahsus özel telifinde,

b-Lafız ve mana güzelliğinde,

c-Eşsiz nazmında[80].

Bedruddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1391) Kur'ân'ın i'câzını şu hususlarda aramaktadır:

a-Kur'ân'ın dinleyicilerinin kalbinde tesir icrâ etmesi,

b-Lafız akıcılığı ve tatlılığı[81].

Kâdı Iyâz (öl. 544/1149)'a göre de i'câz şu vecihlerdedir:

a-Eşsiz telif güzelliği, cümle ve feshahatı, benzersiz belâğatı ve veciz oluşu,

b-Harika nazm ve üslûbu, Arapların üsluplarına muhalif emsalsiz üslûba sahip oluşu,

c-İstikbale ait gaybî haberleri ihtiva etmesi,

d-Maziye, geçmiş milletlere dair kıssaları bünyesinde taşıması[82].

İbn Atiyye el-Endelûsî (öl. 543/1148)'ye göre i'câz şu hususlardadır:

a-Kur'ân'ın bed'î nazmında,

b-Yüce manalarının doğruluğunda,

---

77 el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 33-35; krş. el-Hufi, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 169.

78 el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s.14; krş. Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhu fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 383.

79 er-Râzî, Fahruddîn, en-Nihâyetu'l-İ'câz, s. 82; krş. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 98; el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 358-359.

80 Bkz. ez-Zemlekânî, *el-Burhânu'l-Kâşif*, s. 9, 20, 26, 29, 55, 56-57; krş. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 95; el-Hatîb, *Abdulkerîm, el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 362.

81 el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 362-363.

82 Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 155; krş. el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 311-3116.

c-Lafızlarının fasîh ve beliğ oluşunda[83]dır.

Ebû Abdillâh el-Kurtûbî (öl. 671/1272) ise, i'câzı şu vasıflarda aramaktadır:

a-Kur'ân'ın Arapların alışık olmadığı eşsiz bir nazmı ihtiva etmesi,

b-Üslûblarına muhalif, kendine has hârika bir üslûbu ihtiva etmesi,

c-Hiç bir mahluktan meydana gelmesi mümkün olmayan lafız cezâleti ve akıcılığına sahip olması,

d-Arap dilinde ve lafızlarında tasarrufu bünyesinde taşıması,

e-Geçmişe ait haberleri havî olması,

f-Ahde (vaade) vefa.

g-İstikbâli haberleri taşıması,

h-Kur'ân-ı Kerîm'in helâl ve haram v.b. gibi diğer hükümlere işaret etmesi ve bütün beşeriyetin ihtiyacını karşılayacak olan hükümleri bünyesinde toplaması,

ı-Kur'ân'da çeşitli ilimlerin varlığı (ilmi i'câz) ve yüce hikmetlerin bulunuşu,

i-Kur'ân'ın ihtilâf ve tenâkuzdan hâlî olması ve ihtiva ettiği herşeyde bir tenâsub, uyum ve ahenge sahip oluşu[84].

Şimdi de çağımız âlimlerinin i'câz görüşlerini toplu olarak vermeye gayret edelim:

Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî (öl. 1866/19147 'ye göre i'câz, aşağıdaki 5 yönün biraraya gelmesindedir:

a-Belâğatı ve fesâhatı,

b-Ğaybî haberleri,

c-Ne kadar okunsa ve tekrarlansa bile okuyucu ve dinleyiciyi bıktırmaması,

d-O günün Arapları tarafından bilinmeyen pek çok ilimleri havî olması,

e-Mâziye ait ğaybî haberlere işaret etmesi[85].

Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî (öl. 1367/1948) 'ye göre i'câz şunlardadır:

a-Dil ve üslûb yönünden,

b-Telifi yönünden,

c-Beşerin bütün ihtiyaçlarını karşılayan hükümleri ihtiva etmesi

---

83 el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fî Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 319-329.

84 el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 73-75; krş. ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, II, 309.

85 Bkz. el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, I, 77.

yönünden,

d-Kevnî âyetleri ihtiva etmesi yönünden,

e-Kur'ân'ın toplumları ıslah siyasetini ihtiva etmesi yönünden,

f-Ğaybî haberleri ihtiva etmesi yönünden.

g-Kur'ân'da itâb (azarlama ve ikâz) âyetlerinin bulunması yönünden,

h- Kur'ân'ın gönüllere tesir etmesi yönünden[86].

Tâhir el-Cezâirî (öl.1338/1920)'ye göre i'câz hususiyetleri şu vecihlerdedir:

a-Tehaddînin cevapsız kalması, karşılık verilemeyişi,

b-Kur'ân'ın her okunduğunda başka bir güzellik ve câzibe ile dinlenilmesi[87].

Mustafa Sadık er-Râfi'î (öl. 1937)' ye göre i'câz, beşeri kudretin zayıflığı ve bu zayflığın tarih boyunca devam etmesindedir[88].

Abdullâh Muhammed ed-Drâz (öl. 1958) 'a göre i'câzın üç yönü vardır:

a-Lisânî,

b-İlmî,

c-Cemiyeti islah[89].

Muhammed Abdûh (öl. 1905) ve Muhammed Reşîd Rıza (öl.1935)'ya göre de i'câz aşağıdaki özelliklerin toplamındadır:

a-Kur'ân'ın her türlü ihtilâf ve tenâkuzdan münezzeh olması,

b-Kur'ân'ın dinî ve teşrî ilimlere havî olması,

c-Zamanın, Kur'ân'dan her hangi bir şeyi iptâl edememesi ve zaman ihtiyarladıkça Kur'ân'ın gençleşmesinde,

d-O günün Arap ve acemleri tarafından bilinmeyen pek çok meseleri ortaya koyup açıklamasında[90].

Muhammed Ferîd Vecdî'ye göre i'câz, Kur'ân'ın, dinleyicilerin ruhunu harekete geçirmesindedir. Ona göre: "Kur'ân, Allah'ın emirlerinden bir ruhtur ve gönülleri etkiler. Ruh, nasıl cesetleri harekete geçiriyor ise, Kur'ân da ruhları aynı şekilde harekete geçirir.

---

86 Bkz. ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, II, 228, 236, 247, 249, 257, 263, 285, 305.

87 el-Cezâirî, Tâhir, *el-Cevâhiru'l-Kelâmiyye*, s. 38.

88 el-Hatîb, Abdulkerim, *el-İ'câz fî Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 329 vd.

89 Bkz. Dırâz, *en-Nebeu'l-Azîm*, s. 79.

90 Reşîd Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, I, 198-210; krş. Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtı'î, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kurân*, s. 60, 95, 130; er-Rûmî, *Menhecu'l-Medreseti'l-Akliyye*, s. 469.

Kur'ân'ın i'câzı, işte bu yüce ruhâniyetinden kaynaklan-maktadır[91]".

Abdulkerîm el-Hatîb'e göre ise i'câz vecihleri şunlardır:

a-Kur'ân'ın mutlak doğru olup, asla şek ve şüpheye yer vermemesinde,

b-Mevkiinin pek yüksek ve yüce bir derecede olmasında,

c-Hârika nazım ve üslûbunda,

d-Kur'ân'ın ruhâniyyetinde[92].

Bedîuzzamân Sâid-i Nursî'ye göre de i'câz, şu vecihlerin biraraya gelmesindedir:

a-Beşerin gücünün fevkinde, pek çok ilim ve hakikatları ihâta etmiş olması,

b-Nazmında mündemiç olan çok yüksek belâğatı[93].

Muhammed Hasan Heytû, i'câzı şu özelliklere hasreder:

a-Kur'ân'ın çeşitli ilimleri, ilmî işaretleri hâvî olması,

b-Bütün sûreler ve ve âyetler arasındaki bir tenâsüb ve insicâmın bulunmasında,

c-Gönüllere tesirinde,

d- Muhatap ve dinleyicileri usandırmamasında,

e- Kur'ân'ın insanlara hidayeti, doğru yolu göstermesinde[94].

Abdülhamîd Mahmût Tahmaz'a göre de şunlardadır:

a-Kur'ân'ın nazmında, terkip ve cümlelerinde, ayrıca Kur'ân'daki harflerin seslerinin, mahreçlerinin kulağa hoş ve tatlı gelmesi (fonetik ahenk, mûsiki yahut müzikal uyum),

b-Kur'ân'ın bitmek tükenmek bilmeyen derin ve yüce manalarında,

c-Dinleyicileri cezbeden, kendisine çeken, okuyucuları hayret ve dehşete düşüren yönleriyle Kur'ân bir mu'cizedir[95].

Abdurrezzâk Nevfel'e göre de i'câz şu vecihtedir:

Sayısal mu'cize. Kur'ân-ı Mübîn'de bir çok ıstılah (terim, kavram), eşit sayıda defalarca tekrar edilmektedir. Meselâ, Kur'ân'da dünya kelimesi 115 (yüzonbeş) defa tekrar edilmiş, aynen Âhiret kelimesi de 115 (yüzonbeş) defa tekrar edilmiştir. Bu tekrardaki ölçü ve ahenk aynı zamanda sayısal eşitlik, Kur'ân'da birçok ıstılahta vardır[96].

---

91 el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birinci kitap, 342-345.

92 el-Hatîb, Abdulkerîm, *İ'câzu'l-Kur'ân*, ikinci kitap, s. 194, 203, 236 vdd.

93 Nursî, Bedîuzzamân Said, *İşârâtu'l-İcâz*, s. 208 vdd.; a. mlf., *Sözler* (25. Söz), s. 341, 343, 346-347, 353, 376, 378.

94 Heytû, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 69-70.

95 Tahmaz, Abdulhamîd, *el-Mu'cizetu ve'l-İ'câzu fi Sûreti'n-Neml*, s. 6, 18, 19.

96 Daha geniş bilgi için bkz. Nevfel, Abdurrezzâk, *Ku'ân'da Ölçü ve Ahenk*, s. 7-11.

Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr (öl. 1973) 'a göre ise i'câz şu vecihlerdedir:

a-Kur'ân'ın belâğat ve fesâhatında,

b-İnce manaları ihtiva eden nazmında,

c-Arapların alışık olmadığı üslûbunda,

d-Hikmetli manalar, ilmi işaretler, ğaybi haberler ve aklî hakikatlara dikkat çekmesinde[97].

Muhammed Mahmûd Hicâzî ise i'câzı şu vasıflarda aramaktadır:

a-Tehaddînin cevapsız kalmasında,

b-Çok yüksek belâğatında,

c-Kur'ân'ın örgü dokusunun, ifade üslûbunun kuvvetinde,

d-Üslûbunun akıcılığında,

e-Nazm ve terkibinin yüceliğinde,

f-Kur'ân'ın tamamında müşahade edilen konu bütünlüğünde, âyet ve sûreler arasındaki tenâsup ve insicâmında[98].

Hiç şüphesiz Kur'ân-Kerîm'in i'câz yönleri pek çoktur. İ'câzı, sadece bu zikrettiklerimize hasretmek mümkün değildir. Bize göre i'câzu'l-Kur'ân, sadece bir vecihte değil, i'câz'dan bahseden âlimlerin söyledikleri vecihlerin tamamında hatta bilinmeyen bazı hususiyetlerdedir. Ancak biz, burada konunun daha fazla uzamaması için bu bilgilerle yetiniyoruz[99].

Yukarıda verilen eski ve yeni bir çok âlimin i'câz görüşlerini İsmail Cerrahoğlu özetleyerek topluca şu şekilde ifade eder: " Netice olarak Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönleri pek çoktur. O, müslümanlar için mukaddes bir kitap olmanın dışında, sadece Arap edebiyatının bir şaheseri olmakla kalmamış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in nübüvvetini teyit eden en büyük bir mu'cize olmuştur. Gönüllere hoş gelen, onları müşahade ve tefekküre davet eden, insanın hem madde hem de ruhuna hitap eden üslûbu, fesâhatın bütün şartlarını cemetmiş lafızlarının fesâhatı, maksada halel vermeksizin i'câzın en yüksek mertebesine ulaşması, sözlerinin yerli yerinde oluşu, tekrarlarının usandırmayışı, çok güzel âyet sonları (fâsılaları) ve tabiî secîleri, zaman ve mekanının gizlilikleri içinde kalmış, ğaybe ait haberleri, ancak

97 İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, s. I, 104-105, 120 vd., 129-130.

98 Hicâzî, *el-Vahdetu'L-Mevdûiyye*, s. 5, 6.

99 İ'câz yönleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr*, s. 101-103; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 148-149; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 167; Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 174, vdd; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 383 vdd.

muahharan yapılmış hassas âletler ve labaratuvarlar yardımıyla akılların ulaşabildiği ilmi sırları, kanun koyma ilminde diğer münzel kitaplarda bulunanların fevkinde hükmâne kanunları, fert ve cemiyet ahlâkını güzelleştiren, âileyi ıslah eden ahlak kaideleri, bir çok yönlere tahammülü, bir çok manalara teşâbuh kuvveti, tatlı hikayeleriyle geçmiş asırların tarihi aydınlatması, mebde ve meâd hususundaki bilgileri, sulh ve harb sanatı yönündeki askerî talimatı, devletlerin hukuk prensipleri, bâtıl ve hurâfelerden sâlim, ayrıca bünyenin diğer eserlerden farklı oluşu, tabiî güzelliklerine ilaveten edebî güzellikleri, mücerredi müşahhas, zihinde gâib olanı önünde hazır yapan meseleleri, güzel hitapları, müstesnâ ihsanı, ikna edici istekleri, delillerinin kuvveti, mantığının üstünlüğü, akılları birden bire çelen ve nefisleri meftun eden ve ruha tesir eden câzibesi, insanlığa her iki âlemin seâdetini temin eden prensipleriyle Kur'ân-ı Kerîm, hangi zaman ve mekanda okunursa okunsun, o daima ebedî bir mu'cize olarak taptaze önümüzde duracaktır. Dünya yaşlandıkça ve zaman ihtiyarladıkça, Kur'ân'ın hakikatları daha açık olarak tezâhür edecektir [100] ".

Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzı hakkındaki görüşleri ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra asıl konumuz olan er-Rummânî'nin i'câz görüşüne geçebiliriz. Bu arada şunu da ifade etmemiz gerekir ki, er-Rummânî'den önce i'câz konusuna yer veren âlimlerin görüşlerinin nelerden ibaret olduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.er-Rummânî'nin görüşleri olarak verilenlerin gerçekten kendisine mi ait, yoksa başkalarından mı almıştır veya etkilenmiştir? Bu konuda da kesin karar verememekteyiz. Biz bu görüşleri er-Rummânî'den öğrendiğimize göre ona mal edebiliriz. Fakat bu, başkalarının görüşü olmayacağı anlamına gelmez. Burada onu şanslı kılan belki de bu görüşleri ilk olarak kendisinden öğrenmemizdir. Şimdi de müellifimizin görüşlerini maddeler halinde sıralayacak, daha sonra bu görüşler etrafındaki açıklamalarını izah etmeye çalışacağız :

a-Kur'ân'ın herkese meydan okuması ve bunun halen devam etmesi,

b-Kur'ân'a karşı muârazanın yapılamamış olması,

c-Sarfe; Allah'ın, Kur'ân'la muârazaya kalkışanların kudret ve bilgilerini kendilerinden alması,

d-Kur'ân'ın eşsiz belâğatı,

e-Gelecek hakkında verdiği haberlerin doğruluğu,

g-Kur'ân'ın hârikulâde olması,

---

[100] Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s. 167; a.mlf., *Tefsir Tarihi*, I, 16-17.

f-Her türlü mu'cize ile mukayese edilebilmesi[101].

Görüldüğü üzere o, Kur'ân'ın herkese meydan okuması ve bu çağrının cevapsız kalmasını iki ayrı madde şeklinde ideğerlendirilmiştir. Fakat her iki hususun, birbirinden ayrılması mümkün olmayan mütelazim bir ikili gibi kabul edilmesi daha uygundur. Dolayısıyla bu iki maddeyi biz ayrı ayrı değil de, aynı madde altında birbirleriyle ilişkili olarak ele alıp ve incelemek istiyoruz:

1-Kur'ân'ın Herkese Meydan Okuması:

2-Muârazanın yapılamaması:

Tehaddîye cevap verilememesi, Kur'ân'ın mucize bir kitap olduğuna bir delil olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber (S.A.V.), o günün Arapları dil yönünden milletlerin en fasîhî, belâğat bakımlarından da en açıkları oldukları halde, onlara bu hususta meydan okumuştur. Onlar ise, Kur'ân'ın bu eşsiz tehaddîsi karşısında sessiz kalmışlar, bu işten âciz olup neticede sözle karşılık vermeye cesaret edemeyerek, kılıçla karşılık vermişlerdir. O asırda yaşayan, yani belâğatın zirvesinde kabul edilen Arap toplumunun büleğâ ve füsehâsı bu işten âciz kaldıklarına göre, onların dışındakilerin ise bundan daha âciz duruma düşmeleri normaldir. Kur'ân'ın nüzûlunden bu yana asırların geçmesine rağmen ciddî sayılabilecek belîğ ve fasîh kimse, Kur'ân'a karşı bırakın muârazada bulunmayı, buna cesaret dahi gösterememiştir. Kur'ân'ın eşsiz belâğatı karşısında şaşkın şaşkın dolaşmışlar, ve kıyâmete kadar da böyle devam edeceklerinde şüphe yoktur. Kur'ân'ın meydan okuması, onların bunu yapmaktan âciz kaldıklarını, muâraza edemediklerini göstermek içindir. Yine Kur'ân'ın bu tehaddîsi, kıyâmete kadar yaşayan insanların tümü için geçerlidir. Kur'ân'ın tebliği kendisine ulaşan her fert, tehaddînin kapsamına girmektedir.

"Bir kimse ile muâraza, münâkaşa etmek ve meydan okumak" gibi anlamlara gelen tehaddî kelimesi, geniş manasıyla Peygamberlerin (A.S.) mucizelerinin doğruluğunu ve hak olduğunu ispat edip ortaya koyan bir vesiledir ki, onların mucizelerine karşı: " Ben bu işi böyle yaptım, gücünüz yetiyorsa siz de bunun aynısını yapın " diye onları muârazaya davet etmeleridir. Tehaddî mu'cizenin bir şartı kabul edilmiştir. İ'câzu'l-Kur'ân ilminde ise tehaddîden maksat, " Kur'ân-ı Kerîm'in, nâzil olduğu

101 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 383.

zamandan itibaren, her zaman bu dünya insanlarına meydan okuyarak, bir benzerinin meydana getirilmesini istemesidir." Kur'ân, muârızlarına meydan okurken, çoktan başlayıp aza doğru bir birini teyit ve tekid eden bir metod takip etmiştir. Bu tabakaları dokuza çıkaran müellifler de vardır[102].

er-Rummânî daha risâlesinin baş tarafında i'câzın yedi yönde tecellî ettiğini söylerken, ilk iki vechi bu konuya hasreder. Çok çalışma, uğraşmalara ve şiddetli ihtiyaca rağmen muârazanın yapılamaması ve tehaddînin umûma şâmil olması bunlardan sadece iki tanesidir. Daha sonra risâlenin son sayfalarında bunları tek tek ele alır ve açıklar (bkz. en-Nuket, s. 75, 109-110)..

O, tehaddînin herkese şâmil olması hakkında şunları zikreder: "Herkese tehaddî, onlar hakkında (yani Kur'ân'ın muhatapları hakkında) apaçık olarak meydana gelmiştir. Onların ise, bütün istek ve gayretlerine rağmen Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirememeleri, muâraza yapamamaları, ancak kendilerinin acziyetlerinden dolayıdır, yani bu durum onların söz konusu işten âciz kaldıklarına delâlet eder[103]".

Müellif, Kur'ân'ın muhataplarının bir benzerini getirmekten âciz kaldıklarını i'câza delil getirir ve bunu şu şekilde ifade eder: "Benzerinin yapılamayışı ve ona isteğin bulunması hiç şüphesiz, ister tek ve isterse bir grup için olsun, mutlaka imkan dahilinde o fiilin yani arzu edilen şeyin yapılmasını gerektirir. Buna delil, bir insanın önünde hazır halde bulunan bir su olsa ve o kimse de içme arzusunda olsa, veyahut da çok susuz olsa, bütün herşey de onu su içmeye götürse, bununla birlikte suyu içmesi de kendisi için mümkün olsa, bütün istekler onu su içmeye götürdüğünden o insanın su içemeyip de, susuzluktan ölmesi mümkün değildir. Eğer bütün bunlara rağmen suyu içmemişse, bu o kimsenin, sözkonusu işi yapmaktan âciz kaldığına delâlet eder. Veyahut suyu içmeye bir mani vardır da, bundan dolayı ondan âciz kalmıştır. İşte aynen böyle, bütün istek ve sebepler, Kur'ân'a muâraza yapmaya götürüyor da, buna rağmen benzeri yapılamamışsa, muâraza vaki değilse, işte bu onların (aynen su meselesi gibi) söz konusu işi

---

102 Tehaddî ve tabakaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 79; Heytu, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 32; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, I, 63, 74, 101-102, 103, 104-105; Hamidullah, Muhammed, *İntroduction to İslâm*, s. 22-23; Abû Laylâ, Muhammed, *The Qur'ân: Nature, Authenticity Autherity*, Number: 4, Volume: 36, s. 228; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 420 vdd.

103 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110.

yapmaktan âciz olduklarını gösterir [104]".

Görüldüğü gibi er-Rummânî, tehaddînin cevapsız kaldığını ifade ederek, muârazanın yapılamayışını i'câzın delili olarak getirmektedir.

Yine er-Rummânî, belâğat çeşitlerinden biri olan "telâum"u izah ederken de, tehaddî üzerinde durur ve tehaddî âyetlerini kaydeder (bkz. *en-Nuket*, s. 96-97).

Kur'ân'ın tehaddînin herkese şâmil olduğunu, onun i'câzı ve mu'cize yapısından dolayı bir benzerinin meydana getirilemeyeceğini haber verir.

Bu husustaki âyetler ise şöyledir:

وإن كنتم في ريبٍ ممّا نزّلنا على عبدنا فأتوا بسورةٍ من مثله وادعوا شهدائكم من دون الله إن كنتم صادقين * فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا ...

"Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin. Eğer doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka güvendiklerinizi de yardıma çağırın. yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız...[105]"

Bu âyette, Cenâb-ı Allah, onların bu muârazayı asla yapamayacaklarını kesin hükümle ortaya koymuştur.

قل لئن اجتمعت الإنس والجنّ على أن يأتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيراً .

"De ki, "İnsanlar ve cinler, birbirlerine yardımcı olarak bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, andolsun ki, yine de bir benzerini ortaya koyamazlar[106] ".

فليأتوا بحديثٍ مثله إن كانوا صادقين .

"Eğer iddialarında samimi iseler, Kur'ân'ın benzeri bir söz meydana getirsinler[107]".

قل فأتوا بعشر سور مثله مفترياتٍ

"De ki "Öyleyse onun sûrelerine benzer uydurma on sûre meydana getirin[108]".

er-Rummânî, yukarıdaki tehaddî âyetlerini zikrettikten sonra bunlarla Arap ve acemlere meydan okuduğunu ancak, onların bu işten

104 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 109.

105 Bakara, sûresi, 23,24.

106 İsrâ sûresi, 88.

107 Tûr sûresi, 34.

108 Hûd sûresi, 13.

âciz kalmalarıyla herkesin bu işten âciz kalacağını, muârazanın yapılamayışı ile mu'cizenin ortaya çıkacağını ifade eder[109].

er-Rummânî, daha sonra risâlesinin son taraflarında mukadder sorulara cevap vererek tehâddînin asla karşılık bulamayacağını, cevapsız kalacağını belirtir. Aşağıda görüleceği üzere birkaç açıdan muârazanın yapılamayacağını ifade ederek, bu hususta şüpheleri bertaraf eder ve neticede ise tehadînin sonrakilere de şâmil olduğunu vurgulayarak konuyu bitirir.

Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim: " Bir kimse " belki de kısa sûrelerin benzeri getirilebilir " derse, ona şöyle cevap verilir: " Hayır bu asla yapılamaz. Bu husus şunun delâletiyle asla mümkün değildir. Tehaddî, kısa sûreler için de geçerlidir, sadece uzun sûrelere münhasır değildir. Arapların kısa sûrelere benzer getirmekten de âciz kaldıkları tarihen sabittir. Nitekim Cenâb-ı Allah Bakara sûresi 23. âyetin de : "Onun benzeri bir sûre meydana getirin" buyurarak, bu âyette, kısa sûreler değil sadece uzun sûrelerden birini getirin diye tahsis etmemiştir. Öyleyse, tehaddî kısa sûreler için de geçerlidir[110] ".

Kur'ân-ı Kerîm'in ne kadarı mu'cizedir? Veyahut hangi miktarla tehaddî geçerlidir? sorularına er-Rummânî, en küçük bir sûre miktarıyla cevap vermiştir. Ona göre küçük bir sûrede tehaddî olur ve i'câz geçerlilik kazanır.

Yine şöyle soru sorarak şüpheleri giderir: "Bir kimse: "Kısa sûrelerde sadece fâsılaları değiştirmekle, bir takım benzerlikler yapabilir, meselâ, her kelimenin yerine geçebilecek başka bir kelime koyabilir. Bu durum muâraza sayılır mı? derse, ona şu şekilde cevap verilir: "Hayır bu asla muâraza sayılmaz. Şöyle ki, belâğat yönünden eksik - kusurlu, tek beyitlik bir şiir söyleyemeyen, vezinli ve vezin açısından kusurlu şiirleri farkedemeyen bir "mufham" kimse bile, bunun benzerini bir şiirin kâfiyelerinde yapılabilir. Fâsılaları değiştirerek şiirdeki kelimelerin yerine başka kelimeler koyabilir. Fakat en ufak bir bilgisi ve anlayışı olan herhangi birisinin nazarında, bu muâraza sayılamaz. İşte böylece âyet sonlarındaki kelimeleri değiştirip, kendilerinin muârazada bulunduklarını iddia edenlerin hepsi bu kabildendir. Yani yaptıkları hiç sir şey değildir. (Bunu hiç edebî zevki olmayan birisi dahi yapabilir). Allah'a hamd olsun ki, bu husus, iyice düşünüp inceleyenler için apaçıktır, asla gizli değildir[111]".

---

109 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 96-97.

110 A.e., s. 111.

111 A.e., s. 111-112.

Görüldüğü gibi, er-Rummânî'nin vermiş olduğu cevaplar muhatabı iknâ ve tatmin edici mahiyettedir. Konuşmaları âyet ve hadislerle müdelleldir. Mantıkî üslubu karşımıza çıkmaktadır. Delilleriyle soru soranı ilzâm etmektedir.

Gerçekten er-Rummânî, burada çok önemli bir konuya dikkat çekmiştir: Sadece âyet sonlarını değiştirmek muâraza sayılamaz, bunu hiç edebî zevki tatmamış insanlar da yapabilir, nitekim kendilerinde Kur'ân'la mücadelede bir güç ve kuvvet vehmeden muârızların dile getirdikleri şeyler de bu kabildendir. Onların yaptıkları tek şey, âyet sonlarındaki fasılaları değiştirip, yerlerine son derece düşük ve gülünç kelimeler koymaktan ibarettir. Zaten onlar, tarihin derinlikleri içerisinde kaybolup gitmişler, Kur'ân karşısında bir daha görülmeyecek olan hezîmete uğramışlar ve gülünç duruma düşmüşlerdir. Tarih, onların Kur'ân karşısında âcziyetlerini tescil etmiştir. İşte böyle kimseler, muârazaya teşebbüs ettikleri zaman, daha ilk adımlarında, bulundukları seviyeden aşağıya yuvarlanmışlar ve son derece gülünç ve birbirleriyle alay eder mahiyette sözler söylemişlerdir[112].

Daha sonra er-Rummânî, Kur'ân'ın herkes için mu'cize olduğunu, tehaddînin hem Arap hem de Arap olmayanlar için geçerli olduğunu, ancak Araplar bu işten âciz kalınca diğerlerinin daha da âciz kalacaklarını müdellel bir tarzda ortaya koyarak, risâleyi ve bu konuyu bitirir. Kur'ân'ın gün ışığı gibi apaçık bir mu'cize olduğunu, izah eder.

Şimdi onun bu husustaki görüşlerini belirtmeye çalışalım: "Yine bir kimse şöyle derse: "Siz, niçin, "muvelledûn[113]" değil de, sadece

---

[112] Kur'ân'a muârazaya teşebbüs eden ve son derece gülünç duruma düşenler hakkında geniş bilgi için bkz. Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 159 vdd.

[113] Muvelled (çoğulu muvelledûn): Ana - babası Arap olmayan, fakat Araplar arasında büyüyen kimse demektir. Sonraları bu tabir, yeni ihtidâ edenlere, yani, yeni müslümanlara mukâbil, onların müslüman olarak büyüyen çocukları için kullanılmıştır. Muvelledûn tabiri, İslâmiyyûna mukabil, klasiklerden sonraki şairler için de kullanılmıştır ki, bunların dilleri artık gramer, luğat va aruz bakımlarından numune olarak kabul edilmez. (yani şiirleriyle ihticac ve istişhâd edilmez). Bunun hududu hicrî birinci asırın sonlarıdır. Meşhur muvelledler arasında el-Buhturî, el-Mutenebbî ve bazılarına göre bir de el-Ferazdak ile el-Cerîr bulunmaktadır. Şairler üç kısımdır: Câhilî, İslâmî ve Muvelled. İmriu'l-Kays Cahilî, Zurrimme İslâmî, İbnu'l-Mu'tezz ise Muvelledûn'dandır. Muvelled, yeni manasına gelir. Bu muhdas, yani yeni şâirlerin ilki Beşşâr b. Burd (öl. 167/783) sayılmıştır. Bu devre şâirlerinin sözlerinin şâhid getirilmesine umumiyetle cevaz verilmemiştir. Bu bilgiler ve daha fazlası için bkz. el-Kayravânî, İbnu Reşîk, *el-Umde*, I, 198; el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetu'l-Edeb*, I, 3-4; krş. Heffening, *MEBİA*, Muvelled mad., VIII, 865-866; Çetin, M. Nihad, *Eski Arap Şiiri*, s. 4-7; Yılmaz, İbrahim, *Akşehirli Alî b. Osmân ve Şerhu Ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî Adlı Eseri*, s. 1-17.

Arapların muârazadan âciz kaldıklarını nazar-ı itibara aldınız? Halbukî Kur'ân-ı Mübîn, sizce herkes için mu'cize olduğuna göre neden sadece Arapları esas aldınız da, müvelledûnu almadınız? Oysa ki muvelldûnun kelâmında da pek çok beliğ ve edebî şeyler bulunmaktadır. Bu suâli tevcih edene şöyle cevap verilir: Çünkü Araplar, vezin ve i'râbı yaratılış gereği uygularlar. Muvelledûn içerisinde vezin ve i'râbı yaratılış gereği uygulayanlar yoktur. Araplar belâğatı tatbik cihetiyle onlardan daha güçlü ve daha yatkındırlar. Onlar ki, bu seviyede olup da, muârazadan âciz kaldıklarına göre, muvelledûn, elbetteki daha da âciz duruma düşecektir (nitekim düşmüştür de...)[114]".

فإن عجزوا عن ذالك فالمولّدون عنه أعجز ...

er-Rummânî'nin de açıkça ifade ettiği gibi, tehaddî Arap, acem, muvelled v.s. herkese şamildir. Geçmişte cevapsız kaldığı gibi, kıyâmete kadar da cevapsız kalacak, hiç kimse bu meydana çıkamayacak, çıkanlar ise son derece gülünç kalacaktır. Kur'ân, güneş gibi kıyâmete kadar mu'cize olarak ortada duracak, âdeta zaman ilerledikçe o daha da gençleşecektir[115].

Şimdi er-Rummânî'ye göre bir diğer i'câz yönü olan "sarfe" görüşüne geçebiliriz.

3- Sarfe Görüşü :

Bu görüşün Kur'ân'ın i'câzı etrafında şüphe uyandırmak için mu'tezile tarafından ortaya atıldığı söylenmektedir. Haklı olarak Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından eleştirilmiş, bir çok yönlerden bâtıl bir iddia olduğu delilleriyle ispatlanmaya çalışılmıştır.

Bu görüşe göre Kur'ân, mu'tâd bir teliftir. Aynısı veyahut bir benzeri getirilebilirdi. İ'câzı, kendi yapısından değil dıştan gelen bir tesirle, yani Allah'ın insanları engellemesi sebebiyle meydana gelmiştir. Bizâtihî kendi iç yapısından dolayı değil de, harici bir engel ile

---

114 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 113.

115 Tehaddînin Kur'ân'da zikredilmesinin hikmeti, i'câza delil oluşu ve cevapsız kalışı hakkında geniş bilgi için bkz. el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 282, 294; a. mlf., *er-Risâletu'ş-Şâfiye fi'l-İ'câz*, 117-118, 124-126, 129, 138, 141, 144-145, 151-152, 156; er-Râfi'î, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 169; krş. Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtıî, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*, s. 60, 74, 77-78; es-Sâlih Subhî, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 359; Heytu, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 32, 38, 52; Nevfel, Abuddezzâk, *Kur'ân'da Ölçü ve Ahenk*, s. 7-8; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkânir el-Curcânî ve Cuhûduhu fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 49-50; Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?*, s. 12; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 233.

mu'cizedir. Kur'ân'ın i'câzı, nazm ve telifinde değil bir benzerini yapmaktan insanların Allah tarafından özel olarak âciz bırakılmış olmasındadır. Alah tarafından o günün edipleri menedilmemiş olsalardı, pekâla Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirebilirlerdi. İ'câzı, henüz meydana gelmemiş olan bazı olayların Kur'ân'ın haber verdiği tarzda aynen meydana gelmiş olmasındadır. İşte kelam literatüründe bu görüşün adı "sarfe" dir. İlk temsilcisi ise, Nazzâmiyye fırkasının kurucusu olan Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm (öl. 231/845) dır. Bu görüşe ilk tepki öğrencisi el-Câhız (öl. 255/869) tarafından gelmiştir[116].

Müellifimiz er-Rummânî de, mu'tezilî olması hasebiyle "sarfe" görüşüne kâil olmuş ve onu yedi i'câz vechinden sadece birisi olarak kabul etmiştir. Ancak o, sarfe hakkında sözü uzatmamış, kısaca zikrederek bu görüşün de i'câz vechi olabileceğini hatta akıllı kimseler için ortaya çıkan bir i'câz yönü olduğunu ifade etmiştir (bkz. *en-Nuket*, s. 110).

Ancak ona göre bu görüş i'câz için tek başına yeterli değildir. Söz konusu görüşle beraber diğer altı i'câz yönünün de bulunması gerekmektedir. Onun sarfeyi i'câz vecihlerinden sadece bir vecih olarak zikretmesi, bu görüşü esas kabul etmediğini gösterir. Yani o, esas vecih olarak Kur'ân'ın eşsiz belâğatını kabul eder, sarfeyi de bu belâğat ile birlikte meydana gelen diğer altı i'câz yönünün arasında mensûbu bulunduğu mu'tezile mezhebinden kaynaklanan taassubu olarak değerlendirilir[117]. Dolayısıyla er-Rummânî, sarfe görüşüne taraftar olduğundan, Ehl-i Sünnet âlimlerinin tenkidine muhatap olmuştur.

Netice olarak er-Rummânî'nin sarfe hakkındaki düşüncesi şu şekilde özetlenebilir:" Sarfe ": "Himmet ve gayretlerin muârazadan alıkonulmasıdır. Bazı ilim ehline göre Kur'ân, gayretlerin muârazadan

---

116 Bkz. el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, s. 225-226; krş. el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 14; el-Curcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 298-299; a. mlf., *er-Risâletu'ş-Şâfiye fi'l-İ'câz*, s. 120, 124-126, 150, 154; er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İ'câz*, s. 78-79; es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 151; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 53, 56-57; er-Râfi'î, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 144, 234; Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtıî, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*, s. 82 vdd.; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 231 vd.; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 149 vdd.; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkânir el-Curcânî ve Cuhûduhu fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 51-52, 327; el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fi Dirâsâti's-Sâbikîn*, birici kitap, s. 176 vdd.; Nevfel, Abdurrezzâk, *Kur'ân'da Ölçü ve Ahenk*, s. 9; Keskioğlu, Osman, *Nuzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, s. 202 vd.; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 109-112; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 224; a mlf., *DİA*, Abdulkâhir el-Curcânî mad. , I, 247.

117 Mahlûf, Aburraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 43-44.

engellenmesi suretiyle mu'cizedir. Bu vecihte, peygamberliğe delâlet eden diğer bir takım mu'cizeler gibi hârikulâde, âdet dışı olan bir şeydir[118]".

Burada görüldüğü gibi er-Rummânî, sarfe görüşüne taraftar olduğunu belirtmiştir.

4- Belâğat:

Genel olarak belâğat ve i'câz ilişkisi üzerinde çalışmamızın giriş kısmının ikinci maddesinde durmuştuk. Ayrıca bu çalışmanın ikinci bölümünde er-Rummânî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'de belâğat ve i'câz ilişkisi bahsinde genişçe durulacaktır. Burada ise er-Rummânî'nin Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz belâğatıyla ilgili açıklamalarına değinelecektir. Diğer bölümde ise belâğatın on değişik çeşidi, Kur'ân'dan örnek âyetlerle açıklanacaktır.

Şüphesiz ki, bir çok bakımlardan olduğu gibi Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisi de onun eşsiz belâğatıdır. Bu, Kur'ân'ın nazmının vecizliğinden, sağlamlılığından, bedîî üslûbundan, parlak beyânından, safvet ve asâletinden, manasının kuvvet ve hakkaniyetinden, lafzının fesâhat ve akıcılığından doğan hârikulâde bir belâğattır. Kur'ân bu vasfıyla, zamanının en büyük edip ve şairlerini, deha derecesine yükselmiş hatip ve bilginlerini, kendisiyle muârazaya davet etmiş ve bu meydan okuyuş (tehaddî) ondört asırdan beri de devam ettiği halde, bütün muârızları onun önünde boyun eğmeğe mecbur kalmışlardır[119].

er-Rummânî, belâğat yönünün i'câzda esas olduğunu kabul eder[120]. Zaten eserinin büyük bir kısmını, belâğata tahsis etmesi, onun bu görüşü esas kabul ettiğini gösterir.

en-Nuket adlı eserinden bahsederken de temas ettiğimiz gibi, müellif belâğatı on kısımda ele alır. Her bir belâğat bölümünü örnek ayet-i kerîmelerle izah etmeye çalışır. Böylece Kur'ân'ın en yüksek derecede belâğata sahip olduğunu vurgulamak ister.

er-Rummânî'nin belâğatın kısımlarını izah ederken yaptığı taksimler, tasnif ve izahlar, kendisinden sonra gelen belâğatçıları etkilemiştir. Hemen hemen çoğu âlimler, müellifin bu görüşlerinden istifade etmişlerdir. Biz araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu meşhur on belâğat çeşidini ele alacak ve âlimlere etkisini izah edeceğiz. Ona göre belâğat mühim bir vecih olduğundan biz de belâğatı

---

118 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110.

119 Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 367.

120 Mahlûf, Aburraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 43.

müstakil bir bölümde (II. Bölüm) ele alacak, on belâğat çeşidini aynen er-Rummânî'nin izahlarını, verdiği örnekleri esas almak suretiyle açıklamaya çalışacağız.

er-Rummânî, belâğatı " en yüksek ", " en düşük " ve " ikisinin ortası " olmak üzere üç tabakaya ayırmış, en yüksek tabakanın da "Kur'ân'ın belâğatı" olan mu'ciz bir mevki olduğunu kaydetmiştir. Bunun altında kalan tabakaların ise mümkinâttan bulunduğunu; insanların mümkün olan bu sahalarda kendilerini gösterebileceklerini söylemiştir. Yine müellifimiz, Kur'ân-ı Kerîm'in belâğatının en yüksek seviyede bulunduğunu ve Kur'ân'ın özel bir yeri olduğunu ifade etmiştir. İşte ona göre bu en yüksek tabakadaki belâğat, gerek Arap ve gerekse onun dışındaki milletler için bir mu'cize teşkil etmektedir[121].

5- Gelecek Hakkındaki Haberlerinin Doğruluğu:

Bir çok âlime göre Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı oluşunun delillerinden birisi de, onun ihtiva ettiği ğaybe ait haberlerdir. Bu ğaybî haberler de mazî, hal ve istikbâl olmak üzere üç kısma ayrılır.

Kur'ân, bir çok ğayb haberlerini içine almıştır ki, Peygamber efendimiz (S.A.V.)'in bunlara vakıf olabilecek bir bilgisi olmadığı gibi, bu ğayb haberlerini öğrenmeye onu götürecek açık bir yol ve delil de yoktu. Bu kabil haberlerin ne Hz.Peygamberden ve ne de bir başkasından çıkmış olması düşünülemez. Olsa olsa bunlar ğaybi tam bilen (Allâmu'l-Ğuyûb), kendi kendine yeten, âlemlerin idarecisi ve müdebbiri olan Allah (C.C.)'ın kelamı olabilir. Zira Kur'ân'da ğaybın anahtarlarının Allah'ın Yedi kudretinde olduğu beyân edilmektedir (En'âm sûresi, 59).

Geleceğe ait olan ğaybî haberler, her türlü imkanın kesildiği, akıl, firâset, deha ve zekanın idrakten âciz kaldığı, Resûllâh'ın bunlardan haberdar olması şöyle dursun, görmesi ve bilmesi mümkün olmayan kıssalardır. Bütün bunlarda i'câzın sırrı, cereyan ettiği yahut edeceği ve vâkî olduğu- olacağı şekilde değişmeden serdedilmiş olmasıdır.

Kur'ân'ın geçmişten haber verdiği şeylerin doğruluğunu tarih tesbit etmiş; haldeki ğayb haberlerini, daha önceki peygamberlerin getirdiği kitaplar tastiklemiş; geleceğe ait olanları ise her gelen gün teyit ve tekid

121 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75-76.

edegelmektedir[122].

Kur'ân-ı Kerîm, gelecek hakkında Mekke'nin fethedileceğini, İslâmiyetin diğer dinlere galip geleceğini, Rumların İranlıları mağlup edeceğini, bölük bölük insanların gelip İslâmı kabul edeceklerini, Kur'ân'ın bir benzerinin asla getirilemeyeceğini önceden haber vermiş ve aynen öyle de olmuştur. Yani bütün bunlar, Kur'ân'ın haber verdiği tarzda vücûda gelmiştir. Dolayısıyla da bu, hârikulâde bir şey olup, i'câz vecihlerinden sadece bir tanesidir. Bu haberlere Allah (C.C.)'ın bildirmesi olmadan rastgele, tevâfuken ulaşmak asla mümkün değildir. Öyleyse bu haberler, Kur'ân'ın Allah tarafından indirildiğine kesin bir delil teşkil ederler.

İşte müellifimiz er-Rummânî de, yukarıda işaret ettiğimiz sebeplere binâen: " Kur'ân'ın gelecekten verdiği doğru haberleri " yedi i'câz vechinden birisi olarak kabul eder ve bu haberlere rastgele ulaşılamayacağını ifade ederek, Kur'ân'ın ğaybları bilen Allah tarafından nâzil olduğunu belirtir. Daha sonra gelecekten verilen doğru haberlerin Kur'ânî örneklerini, Kur'ân'da yeralan istikbâle matuf âyetleri sıralar ve böylece Kur'ân'ın bir beşer sözü olmayıp, Allah kelamı oldouğunu ispatlamaya çalışır. Ona göre bu geleceğe ait haberlerin Kur'ân'da yer alması, onun ilâhî - vahiy kaynaklı olduğuna en büyük delildir. Söz konusu geleceğe ait olayların herbirisi hakkında müellifimiz, ilgili Kur'ân âyetlerini zikretmiştir[123]. Onun geleceğe ait haberler hakkındaki örneklerine geçmeden önce, bir hususa daha dikkat çekmemiz yerinde olacaktır.

Ğaybî haberlerin Kur'ân'da yer alması, i'câz vecihlerinden sadece bir tanesidir. Bütünüyle i'câzın ğaybî haberlerde olduğunu kabul etmek, i'câz özelliğini sadece bu yöne hasretmek ise, yanlıştır. Zaten çoğu âlimler bunun i'câz özelliklerinden birisi olduğunu, i'câzı pekiştirdiğini, ancak bütünüyle i'câzın ğaybi haberlere münhasır kılınmasının yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar, Kur'ân'ın bütün âyetlerinin mu'ciz olduğunu, tehadînin bütün Kur'ân sûrelerini kapsadığını ifade ederler. Oysaki ğaybî haberlerin bütün âyetlerde olmadığını, o takdirde bu âyetlerin mu'cize olmayacağını belirtmişlerdir. Bu görüş kabul edildiği takdirde, içerisinde böyle bir haber yer almayan âyetlerin mu'cize

---

122 Daha fazla bilgi için bkz. Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 436-460; krş. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 23-24; el-Esedebâdî, *el-Muğnî* (İ'câzu'l-Kur'ân, XVI, 220, 330 vdd.; ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, s. 394-409; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s 173-179; Heytû, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 71, 91-143; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, I, 129 vd.

123 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110-111.

olmadığı sonucuna varılır ki, bu da yanlıştır. Çünkü Allah, her âyeti mu'cize kılmıştır. Bu cümleden olarak onlar, ğaybi haberler her âyette bulunmadığından dolayı, bunun sadece i'câzı tekid eden unsurlardan olduğunu, i'câz için asıl kriter olamayacağını kabul etmişlerdir[124].

er-Rummânî'ye göre de bu vecih, tek i'câz yönü değil, yedi i'câz çeşidinden sadece birisidir. Şimdi onun zikretmiş olduğu gelecek hakkındaki doğru haberlerin örneklerini işlemeye çalışalım.

Bunlar aşağıdaki şekilde grublandırılabilir:

a) İlk örneğimiz Enfâl sûresinin 7. âyetidir. Bu âyette Allah, müslümanlara Kureyşe karşı Bedir zaferini haber vermiş, dolayısıyla vâd etmiş ve nitekim aynen vâd ettiği gibi bu zafer gerçekleşmiştir. Âyetin meâli şöyledir :

" Allah, bu iki taifeden birini size vâd etmişti; Siz kuvvetsiz olanın size düşmesini istiyordunuz. Oysa Allah, suçluların hoşuna gitmese de, hakkı ortaya çıkarmak ve bâtılı yok etmek için Allah sözleriyle hakkı ortaya koymak ve inkarcıların kökünü kesmek istiyordu..." .

Bu âyet, henüz Bedir harbi başlamadan, bu harbin müşrikler tarafı olan iki taifeden birinin müslümanlara vâd oluunduğunu haber vermiş, sonuçta aynen Kur'ân'ın haber verdiği şekilde meydana gelmiştir. Âyetteki durum, Allah'ın iki taifeden biriyle müslümanlara zafer vâdetmesidir. Bu taifeler, ya Ebû Süfyan'ın içinde bulunduğu kervan ya da Kureyşin himayesinde yola çıkan ordudur. Allah, Bedir savaşında Kureyş ordusunu yenmeleri suretiyle müslümanlara zafer vâdetmişti.

b) İkinci örnek olarak er-Rummânî, Rûm sûresinin 1-3. âyetlerini gösterir:Bu âyetlerin meâlleri ise şöyledir:

" Elif lâm mîm. Rumlar, en yakın bir yerde yenildiler. Onlar bu yenilgilerinden sonra yakında (üç ila dokuz yıl arasında) gâlip geleceklerdir" .

Bu âyet, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in zamanında en büyük devletler olan Doğu Roma ile İran arasındaki kanlı muharebeye işaret eder. İşte Allah, Peygamberine bu gayb haberini " Onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içerisinde muhakkak gâlip geleceklerdir " âyetiyle haber vermiş ve aynen öylede olmuştur. Bu olaya dair tarih - siyer kitaplarında ve tefsir kitaplarında ilgili âyetlerin açıklamalarında geniş bilgiler vardır.

124 Bu hususlar için bkz. el-Hattâbî. *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 23-24; krş. el-Esedebâdî, *el-Muğnî* (İ'câzu'l-Kur'ân, XVI, 220; el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 299, 401; er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 82; ez-Zemlekânî, *el-Burhânu'l-Kâşif*, s. 55-56; Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 83, 87, 350; el-Hûfî, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 169; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Mefhûmu'n-Nazm*, s. 21; ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, s. 394.

Bizim asıl maksadınız er-Rummânî'nin sıraladığı istikbâle delâlet eden âyetlere işaret etmektir. Biz araştırmamızın gayesini aşacağı endişesiyle bu kabil tarihi malumâta yer vermeyeceğiz. Zira bizim gayemiz Kur'ân'da yeralan söz konusu istikbâle matuf haberlerin, bizzat onun haber verişi gibi tecellî ettiğini örneklerle göstermektir. Dolayısıyla bu âyette Rumların İranlıları mağlub edeceği haber verilmiş ve bu Kur'ânî mu'cize aynen tahakkuk etmiştir.

c) Yine Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dinîn sair dinlere üstün ve galip gleceğini, başarılı ve muzaffer olacağını, daha önceden haber vermiş ve haber verdiği gibi aynen vücûda gelmiştir. Bu hususla ilgili âyet-i kerîmenin meâli şöyledir:

" Putperestler istemese de, dinîni (İslâmı) bütün dinlerden üstün kılmak için Peygamberini doğruluk rehberi, Kur'ân ve gerçek dinle gönderen O'dur[125] " .

d) Yahûdiler, kendilerini insanlık câmiası içinde seçkin bir toplum kabul ediyorlar, dünya ve ahiret nimetlerinin de kendilerine tahsis olunduğunu iddia ediyorlardı. Binâenaleyh Allah onlara hitap ederek, onların saçma sapan gerçek dışı iddialarını reddetti. Bu husustaki âyetin meâli şu şekildedir:

" (Ey Muhammed!) De ki! "Eğer âhiret yurdu, Allah katında başka insanlara değil de (iddia ettiğiniz gibi) yalnız size mahsussa haydi ölümü temenni edin, doğru kişilerden iseniz! Bunu elleriyle işleyip, önceden gönderdikleri (fena amellerinden) dolayı asla temenni etmezler. Allah o zalimleri hakkıyla bilendir[126] ".

Âyetler, Yahûdilerin bu asılsız iddialarını iptal ve reddediyor. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlu üzerinden 14 asır geçmesine rağmen onlardan hiç bir fert ölümü temennide bulunmamıştır. Bilakis Kur'ân'ın haberi gün ışı gibi tecellî etmiştir.

e) er-Rummânî, Kur'ân'daki tehaddî âyetlerini de, istikbâle ait ğaybi haberlerden addetmiştir. Tehaddî ile ilgili âyetler yukarıda geçtiğinden burada tekrar zikretmeye gerek görmüyoruz. Bu âyetlerde Allah (C.C.), bunun yapılamayacağını kesin bir dil ile bildirmiş ve hiçbir asırda muâraza yapılamamıştır. Kıyâmete kadar da Kur'ân'ın haber verdiği gibi muâraza yapılamayacaktır...

f) Kur'ân-ı Kerîm, müslümanların en zayıf bir durumda oldukları İslâmın ilk devrelerinde düşman topluluklarını hezimete uğrayacaklarını haber vermiştir. İşte böyle bir zamanda Mekke'da nâzil olan Kamer sûresinde şöyle deniliyordu:

---

125 Sâf sûresi, 9.

126 Bakara sûresi, 94-95.

" Yakında o cemiyet hezimete uğrayıp, arkalarını dönüp kaçacak[127]"

Bu âyetiyle Kur'ân Mekke müşriklerinin Bedir savaşı ve Mekke'nin fethiyle dağılıp yok olacağını haber vermiş ve bu gerçekleşmiştir.

g) Yine Kur'ân, Medîne'de bulunan Peygamberimize ve ashâbına Mekke'ye güven ve emniyet içerisinde gireceklerini haber vermiştir. Nitekim Kur'ân'ın haber verdiği bu olay, kısa denecek bir zaman sonra vuku bulmuştur. Bu âyette üç ilâhî vâd vardır: Müminlerin Mekke'ye girmeleri, Kâbeyi ziyaret etmeleri ve Kureyşten emin olmaları hususlardır. Allah, Hudeybiye barışını takip eden sene olan hicretin yedinci yılı (Mîlâdî 629) müminlere olan bu vâdlerini aynen haber verdiği tarzda yerine getirmiştir. Bu husustaki ilgili âyetin meâli ise şöyledir:

" And olsunki, Allah, Peygamberinin rüyasının gerçek olduğunu doğrulamıştır. Ey İnananlar! Siz, Allah dilerse, güven içinde başlarınızı tıraş etmiş, veya saçlarınızı kısaltmış olarak korkmadan, Mescid-i Harâm'a gireceksiniz[128]."

Haddi zatında, Kur'ân'ın bu haberi verdiği sırada müslümanların durumu zevâhire göre hiç de müsait görünmüyordu. İşte çok zor şartlara bağlı böyle bir olayı, detaylarına varıncaya kadar haber veren Kur'ân'ın bir kul kelamı olması asla mümkün değildir. Olsa olsa bu irâde ve meşîetini her zaman yerine getirmeye muktedir olan Allah'ın kelâmıdır[129].

er-Rummânî, bu konuda yukarıdaki âyetlerin dışında iki âyet daha örnek vermiştir. Biz onları gelecek ile doğrudan ilgisi bulunmadığından buraya almayı uygun görmedik[130].

İşte bütün bu örnek âyetler, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelâmı oluşunun en parlak delilleri kabul edilmiştir.

6- Hârikulâde Olması :

Herşeyden önce Kur'ân, Arapların tanıdığı, kullandığı mutad bir telif ve üslûba sahip değildir. Kur'ân'ın üslûbu, onların alışık olmadığı

---

127 Kamer sûresi,. 45.

128 Fetih sûresi, 27.

129 Bu konuda verilen bilgilerin tamamı ve daha fazlası için bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110-111; ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, s. 394-409; es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s 173-179; Heytû, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, s. 91-143; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 441-460..

130 Söz konusu âyetler Fetih sûresi 20 ve 21. âyetleridir.

kendine münhasır bir özelliğe sahiptir. Eğer Kur'ân, Araplar tarafından bilinen bir ifade tekniği ile inmiş olsaydı, o zaman mu'cize olmaz, mutad bir telif olarak kalırdı. İşte Kur'ân, böylece onların kullanmış oldukları söz tekniklerinin dışında, kendine mahsus bir tarzla mu'cize olarak nâzil olmuştur.

Bu bağlamda Kur'ân, üslûbunun pek çok meziyyet ve üstünlükleri bulunmaktadır. Kur'ân'ın üslûbu: Cümlelerin teşkilinde, kelimelerin seçilmesinde, kendisine mahsus olan anlatım tarzı demektir. Kur'ân üslûbunun başlıca meziyetlerinden birisi, mevcut edebî türlerden ayrı olmasıdır. Araplarca bilinen edebî nevîler, nazım ve nesir idi. Şiirin vezinli ve kâfiyeli olması gerekiyordu. Nesir ise, secî' veya irsâl tarzında olurdu. Kur'ân bunlardan hiç birinin tam olarak çerçevesine girmez. Bununla beraber Kur'ân'dan kısa bir parça okuyan kimse, âyetlerin ardarda gelişinden ahenkli bir tesirin kendisini sardığını hisseder[131].

er-Rummânî'de Kur'ân'ın Araplarca bilinen söz üsluplarının dışında hârikulâde olan müstakil bir söz üslûbuyla nâzil olmuş olduğunu vurgular.

Müellifimiz, Kurân'ın hârikulâde oluşu hakkında şunları zikreder: "Kurân'ın hârikulâde oluşuna gelince Araplar arasında âdet olan normal durum o zaman bilinen söz tekniklerinin uygulanmasıyla cereyan ediyordu. Bu söz çeşitleri de şiir, secî', nesir, hitabet ve risâleler şeklinde idi. Binâenaleyh Kurân-ı Kerîm, Araplar arasında cârî olan bütün bu söz tekniklerinin dışında, kendine mahsus müstakil ayrı bir söz üslûbu ile geldi ve kendisi dışındaki bütün üsluplara -tabiî güzelliği ile - üstün oluverdi[132]"

7-Her Türlü Mu'cize İle Mukayese Edilebilmesi:

Kurân-ı Kerîm, tıpkı diğer mu'cizeler gibidir. Yani mu'cize olması mahlûkâtı bir benzerini yapmaktan âciz bırakarak, getirdiği hakikatleri kabule çağırması cihetleriyle aynen diğerleri gibidir. Bu mu'cize de değir bütün mu'cizelerle eş değerdedir. Çünkü yapılış gayeleri hep aynıdır. O gaye de kulların âciz olduklarını kendilerine itiraf ettirip, Yüce Yaratıcısı olan Allah'a boyun eğdirip, itaat ettirmek ve inandırmaktan ibarettir. Yalnız burada Kur'ân mu'cizesinin önemli bir farkına da işaret etmek gerektiği kanaatindeyiz. Mu'cizeler genel olarak ikiye ayrılır: Hissî

131 Kur'ân üslûbunun başlıca hususiyetleri hakkında bilgi için bkz. ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, s. 325 vdd.; Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 119 vdd.; Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitâbı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, s. 198 vd.

132 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 111.

ve aklî. Kur'ân dışındaki bütün mu'cizeler, hissîdir. Yani,gelip geçici olup, gösterildikleri zamanla sınırlı olup, bütün asırlar boyu sürekli ve geçerli değillerdir. Oysa ki Kur'ân, aklî bur mu'cize olup, zamanla mukayyet değil, tebliği kendisine ulaşan bütün insanlar için kıyâlete kadar devam edecek olan sürekli bir mu'cizedir[133].

Hz. İsâ ve Hz. Mûsâ'nın mu'cizeleri nasılsa, Kur'ân da öyle bir mu'cizedir. Tıpkı ölülerin diriltilmesi, hastalıkların iyileştirilmesi, denizin yarılması ve Âsanın büyük bir yılan oluvermesi gibi, Kur'ân'da bir mu'cize olup, benzerini getirmekten kulları acziyete düşüren âdet dışı (hârikulâde) bir şeydir[134].

er-Rummânî, bu hususta şunları kaydeder: " Her türlü mu'cize ile mukayese edilebilir oluşuna gelince, Kur'ân'ın i'câzı bu yönden de ortaya çıkar. Nasıl denizin yarılıp Âsanın büyük bir yılan oluvermesi mu'cize ise, bu Kur'ân-ı Mübîn de işte öyle bir mu'cizedir. Çünkü bu da âdet dışı bir şey olup, mahlûkât onun bir benzerini getirmekten âciz duruma düşmüştür [135]".

Buraya kadar olan kısımda er-Rummânî'nin hayatı ve ona göre Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönleri ana hatlarıyla ortaya konulduktan sonra II. Bölüm'de, onun asıl veçhi olarak kabul edip, eserinin pek çok sahifesini kendisine tahsis ettiği (bkz. *en-Nuket*, s. 76-109) belâğat yönünün tasnif ve açıklamaları üzerinde durulacaktır.

---

133 Bkz. Arslan, Şükrü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatında Vakf ve İbtida*, s. 5-10.

134 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 111; krş. el-Curcânî, *er-Resâletu'ş-Şâfiye fi'l-İ'câz*, s. 126, 128, 129, 138; es-Savvâf, *İslâmın En Büyük Mu'cizesi Kur'ân*, 17 vd..

135 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 111.

II. B Ö L Ü M

er-RUMMÂNİYE GÖRE KURÂN-I KERÎM'DE BELÂĞAT VE ÎCÂZ İLİŞKİSİ

1- İcâz :

er-Rummânî belâğatı on kısma ayırdıktan sonra, belâğatın ilk bölümü olarak îcâz (sözü kısaltma) ı anlatır (bkz, *en-Nuket*, s. 76-80).

Ona göre: İcâz, "Manayı ihlâl etmeden sözü kısaltmaktır. Bir manayı çok sözle ifade etmek mümkün olduğu zaman aynı şeyi, az lafızla da ifade etmek mümkün olur. O halde bir anlamı az sözcükle ifade etmek îcâzdır. İcâz ifadeyi güzelleştirecek şekilde kelâmı süslemektir. İcâz mümkün olan en az lafızla meramı ifade etmektir. İcâz az sözcükle büyük bir manayı ortaya koymaktır [136] ".

er-Rummânî'ye göre îcâz iki çeşittir;

1- Hazf,

2- Kasr.

Hazf: Sözün muhtevası veya halin delâletiyle cümleyi bölmek için kelimeyi düşürmektir. Buna misâl; (واسأل القرية) âyet-i kerîmesidir. "Köye sor![137] " meâlindedir. Bu âyette, hazf yoluyla îcâz yapılmıştır. Zira âyet, (واسأل أهل القرية) "Köyün halkına sor!" takdirindedir. Hazfın sebebi de, lafızda bir hafiflik temin etmektir[138].

Muhammed sûresi 21-22 ve Ra'd sûresi 31 âyetlerini, hazf yoluyla yapılan îcâza örnek göstermek mümkündür. Ra'd sûresi 31. âyette, cevabın hazfedilmesi vardır ki, bu durum, o işin ne kadar büyük olduğuna işâret eder. İşte bu kabil yerlerde hazf, açık olarak zikretmekten daha belîğ ve daha edebîdir. Bu manada hazf sihire benzer. Kaynağı latif ve ince bir meseledir. Hazfte açıkça zikredilmesi gereken bir ifade terkedilmiştir. Bir kelime veya cümle düşürülür, ancak ifade artırılır. Cevapların hazfedilmesinde bir başka incelik daha vardır. Çünkü böyle bir hazifte muhatabın gönlüne hertürlü görüş gelebilir. Eğer cevap zikredilseydi, mana sadece âyetin ifade ettiği vecihle sınırlı olurdu. Aynen şu örnekte olduğu gibi: (لو رأيت عليًا بين الصفّين) " İki tepe

136 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 76, 80.

137 Yûsuf sûresi, 82.

138 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 76.

arasında sen Ali'yi bir görseydin!...[139]" Yukarıda zikrettiğimiz sebebe binâen burada cevabın hazfedilmesi daha edebîdir.

İcâzın diğer çeşidi olan "kasr" ise, az kelimelerle çok mana ifade etmek sûretiyle yapılır. Burada hazf söz konusu değildir. Kasr ile îcâz, haziften daha kapalıdır. Çünkü bu tür îcâzın nerede yapıldığı ve nerelerde yapılmadığını bilmek ihtisas işidir.

Kasr ile îcâz çeşidi Kur'ân'da pek çok yerde vardır. Şu âyetleri buna örnek olarak göstermemiz mümkündür:

(ولكم في القصاص حياة)

"Kısasta sizin için hayat vardır[140]".

Münâfikûn/4, Fetih /21, Necm/23, Yûnus/23 ve Fâtır/43. âyetlerinde de kasr vardır[141].

er-Rummânî, daha sonra îcâzı değişik açılardan kısımlandırır. Ona göre îcâz edebî, taksîr-ihlâl (sözü manayı ihlâl edercesine kısaltmak) ise kusurdur. Keza itnâb (Herhangi bir fayda için maksadı, alışılagelmiş ibâreden fazla bir ibâre ile ifade etmek) edebî, tatvîl (faydasız, gereksiz yere ibâreyi uzatmak) ise belâğatta bir eksiklik, bir kusurdur. O bu konuyu şu şekilde izah etmektedir. "İcâzda mana ihlali yoktur. Taksirde ise manayı ihlâl vardır. İtnâb ise bazı yerlerde gereklidir. Meselâ, Allah'ın nimetlerine karşı şükretmek gibi. Bazen îcâz, yerine göre de itnâb gerekli olur. Fakat tatvîl böyle değildir. Onda az sözcükle ifade edebileceği manayı, gereksiz ve faydasız olarak çok lafızla ifade etmek vardır. Bu aynen, kestirme yolu bırakıp, uzak yola koyulan kimse gibidir (tatvîl). İtnâb ise, pek çok fayda ve güzel bir gezinti olması için (yani bir faydaya mebnî olarak) uzak yola tabi olanın durumu gibidir. Dolayısıyla ikincisi, bu yola girmekle, istediği asıl maksadına, ulaşır[142] ".

Yukarıda görüldüğü gibi er-Rummânî, îcâz, taksîr - ihlâl, itnâb ve tatvîli gayet güzel bir temsîl ile ortaya koymuş ve neticede i'câz ile itnâbın gerekliliği üzerinde durmuştur. O böylece Kur'ân-ı Kerîm'in îcâz ve beyân açısından diğer kelamlara karşı çok üstün olduğunu ispat etmeye gayret etmiştir[143].

---

139 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 76-77.

140 Bakara sûresi, 179.

141 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 77-78.

142 A.e., s. 78-79.

143 İcâz konusunda daha fazla bilgi için bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-II, 50; el-Askerî, *Kitâbu's-Sınâateyn*, s. 179 vdd.; el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 263; krş. el-Kayravânî, *el-Umde*, I, 250 vdd.; el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, 207 vdd.; el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 112 vdd., 298, 356-357; er-Râzî, Fahruddîn, *en-*

2-Teşbîh:

er-Rummânî, belâğatın ikinci bölümü olarak "Teşbîh" i ele alır (bkz. *en-Nuket*, s. 80-85). Bu kısımda yaklaşık olarak 18 âyet-i kerîmenin teşbih yönünü belirtmeğe çalışır.

Teşbih lugatta, 'Bir şeyi diğer bir şeye benzetmektir". Istılahta ise: "Aralarındaki müşterek bir vasıftan dolayı bir şeyi diğer bir şeyin yerine koymaktır". Bu iki şeyi, teşbih edatı veya benzeri edatlar birbirine bağlar. Teşbih ya sözde, ya da gönülde, yani akılda olur.

Bir diğer açıdan teşbih ikiye ayrılır:

a)Bizâtihi iki aynı şeyi birbirine benzetmek; meselâ cevheri cevhere, karanlığı karanlığa benzetmek gibi.

b)Aralarındaki müşterek bir vasıftan dolayı iki farklı şeyi birbirine benzetmek; Meselâ, şiddeti ölüme, beyânı da helal olan sihire benzetmek gibi[144].

er-Rummânî'ye göre, belîğ (edebî) teşbih, güzel bir telif içerisinde teşbih edatıyla beraber, kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmaktır. Yine belîğ teşbih, kendilerini bir mana ile birleştiren, iki taraf arasını cemetmek sûretiyle ifâdeye kuvvet kazandırmaktır. İşte bu babta,şâirler birbirlerine üstün gelirler ve belîğ kimselerin belâğatı burada (edebî teşbihte) ortaya çıkar. Teşbih ifadeye bir güzellik, ilginçlik kazandırır.

Teşbihin güzellik açısından dört çeşidi vardır:

1-Duyuların erişemiyeceği bir şeyi erişebileceği bir hale getirmek, yani mücerredi teşbih yoluyla müşahhas hale getirmektir. Bu olmayan bir şeyi ğâibe benzetmek gibidir.

2-Vukû bulmamış bir şeyi, gerçeklik alanına çıkarmaktır. Bu da aynen öldükten sonra dirilmeyi (Ba's ve haşri) uykudan sonra uyanmaya benzetmek gibidir.

3-Apaçık (bedîhî) bilinmeyen bir şeyi, teşbih vasıtasıyla açıkça bilinen bir sahaya çıkarmaktır. Bunun misâli bedenlerin iâdesi aynen

---

Nihâyetu'l-Icâz, s. 153 vd., 158 vdd.; İbn Ebi'l-Isba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 164 vdd., 179 vdd.; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, III, s. 102 vdd., 220 vdd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, III, 179 vdd.; Taşköprîzâde, *Mevzûâtu'l-Ulûm*, II, 458 vdd.; Bedevî Ahmed Ahmed, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebî*, s. 494 vd., 607 vdd.; Katâmış, Abdumecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, s. 132 vdd.; Muhammed Ebû Mûsâ, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye*, s. 151 vdd.; Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 104, 156; Manastırlı, Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, II, 188 vd., 212 vd.; el-Hâşimî, *el-Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 119 vd., 221 vd.; Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdıha*, s. 239 vdd.; es-Sa'dî, *el-Kavâidu'l-Hısân*, s. 46 vdd.; Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 133-134.

144 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 80-81.

kitapların iâdesi gibidir.

4-Sıfatta zayıf olanı, sıfatça ondan daha kuvvetli olana benzetmektir. Bu da lamba, kandil v.b. ışığını gündüzün ışığına benzetmektir[145].

er-Rummânî, teşbih hakkında genel malumâtı verip, yukarıdaki değerlendirmeyi yaptıktan sonra, bu teşbih çeşitlerinin Kur'ânî örneklerini sıralar. Bizde o sıraya göre er-Rummânî'nin teşbihe dair getirdiği örnek âyetleri ve isabetli açıklamaları üzerinde durmak istiyoruz:

1-Duyuların erişemeyeceği bir şeyi erişilebileceği bir hale getirmektir. Meselâ:

والّذين كفروا أعمالهم كسرابٍ بقيعةٍ يحسبه الظّمآنُ ماءً حتّى إذا جاءه لم يجده شيئًا ...

"İnkâr edenlerin işleri engin çöllerdeki serab gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat oraya geldiğinde hiçbirşey bulamaz...[146] ".

Cenâb-ı Allah'ın bu âyeti, duyguların erişemeyeceği bir şeyi erişebileceği bir sahaya çıkaran beyândır. İhtiyacın çok şiddetli, mahrumiyetin pek korkunç bulunduğu bir zamanda, hayal edilen bir şeyin boşa çıkmasında her iki taraf (müşebbeh ve müşebbehün bih) birleşmiştir.

Kâfirlerin amellerinin seraba benzetilmesi güzel bir teşbihtir. Bunun yanında kelâm bir de nazım güzelliğini, lafızlardaki tatlılığı, faydalı yönleri ve delâletteki sağlamlılığı içine almışsa, artık belâğat ve beyândaki üstünlüğü düşünülmelidir. İşte bu, Kur'ân'ın belâğat ve beyânıdır[147].

Eğer bu âyet-i kerîmede: (يحسبه الظمآن ماءً) "...Susayan kimse onu su zanneder" yerine (يحسبه الرائي ماءً ") Gören kimse onu su zanneder" denilseydi, bu her nekadar beliğ olsa bile, yine de âyet-i kerîmede takdir edilen durumun çok gerisinde bir şey ortaya çıkardı. Böylece âyetteki ifade gücü hissedilmez ve anlatılmak istenen şeyi tam olarak bildirmek mümkün olmazdı. Oysa Kur'ân'daki şekli, çok beliğ ve edebîdir. Çünkü susayan (الظمآن), suyu bulmaya daha iştiyaklı ve gönlü tamamen ona bağlıdır. Bu hüsrandan sonra, onun hesabı cehennemde ebedî bir azaba dönüşür. O takdirde âyette anlatılmak istenen bu ilginç hal, ifade edilemezdi[148].

---

145 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 81.

146 Nûr sûresi, 39.

147 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 81-82.

148 A.e., s. 82.

Bir diğer örnek istenirese şu âyet-i kerîme verilebilir:

مثل الّذين كفروا بربّهم أعمالهم كرمادٍ اشتدّت به الرّيح في يومٍ عاصفٍ لا يقدرون ممّا كسبوا على شيء.

"Rablerini inkar edenlerin işleri fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu küle benzer, yaptıklarından hiçbirşey elde edemezler...[149] ".

Bu âyette mücerret bir durum, somut bir tablo halinde ortaya konmuştur. Bu teşbihde müşebbeh ile müşebbehün bih, helâk olma, kendisinden faydalanamama ve kaçırdıklarını elde edememe yönlerinde birleşmişlerdir. Bunda büyük pişmanlık ve yüce bir öğüt vardır[150].

Yine A'raf sûresi 176. âyetti de belîğ teşbihe misal verilebilir:

... فمثله كمثل الكلب إن تحمل عليه يلهث أو تتركه يلهث ذلك مثل القوم الّذين كذبوا بآياتنا ...

"...Durumu üstüne varsan da, kendi haline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir. İşte âyetlerimizi yalan sayan kimselerin hali böyledir...".

Burada da mücerret bir şey *müşahhaslaştırılmıştır*. Müşebbeh ile müşebbehün bih her türlü tedbire rağmen söz geçirememe durumunda birleşmişlerdir.

Köpeğe o hususta ne yaparsan yap sana itaat etmediği gibi, kâfirin de aynen böyle ne yumuşaklık ile ne de zorlama ile imana gelmeyeceği hakikatı ortaya çıkar[151].

Bir başka örnek ise şu âyet-i kerîmedir:

له دعوة الحق والّذين يدعون من دونه لايستجيبون لهم بشيءٍ إلاّ كباسط كفّيه إلى الماء ليبلغ فاه وما هو ببالغه وما دعاء الكافرين إلاّ في ضلالٍ.

" Gerçek duâ ve ibâdet ancak O'nadır. O'ndan başka çağırdıkları putlar kendilerine hiçbir cevap veremezler. Durumları, ağzına gelmesi için avuçlarını erişemeyeceği suya açmış bekleyen adamın durumu gibidir. Hiç bir zaman suya kavuşamaz. İşte kâfirlerin (sahte ma'budlara) yalvarışları da boşunadır[152] ".

Soyut bir durum, somut bir tablo haline getirilmiştir. Benzeyen ve kendisine benzetilen bir menfaat elde etme ve istediğini elde edememenin verdiği pişmanlık açısından bir araya gelmiştir. Bu âyette,

---

149 İbrâhîm sûresi, 18.

150 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 82.

151 A.e., s. 82.

152 Ra'd sûresi, 14.

kulluğun ancak fayda ve zarar vermeye sahip olan Allah (C.C.)'a yapılması gerektiğine işaret vardır. Zira ibâdetin, Allah (C.C.) katında zerre miktarı bile boşuna gitmez[153].

2-Vukû bulmamış bir şeyi, gerçekleşme sahasına çıkarmak. Bunun bir örneği Yûnus sûresinin şu âyetindedir:

إنّما مثل الحيوة الدّنيا كماءٍ أنزلناه من السّماء فاختلط به نبات الأرض ...

"Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insanların ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır[154]".

Bu âyetteki beyânda âdet olmamış bir şeyi, âdetin cereyân ettiği sahaya çıkaran bir teşbihtir. Benzeyen ve benzetilen güzellikte ve süslülükte, ondan sonra da yok olup gitmede aynıdırlar. Bunda, ibret almak isteyenlere dersler; düşünenlere de nice öğütler vardır[155].

Bir diğer örnekte şöyledir:

إنّا أرسلنا عليهم ريحًا صرصراً في يوم نحسٍ مستمرٌ * تنزع النّاس كأنّهم أعجاز نخلٍ منقعرٍ .

"Nitekim üzerlerine, insanları, sökülmüş hurma kütüğü gibi yere seren, dondurucu bir rüzgarı, uğursuzluğu devam eden bir günde gönderdik[156]".

Bu da, beyânda âdet olmamış bir şeyi, âdetin cereyân ettiği sahaya çıkaran bir teşbihtir. Burada rüzgarın yerden kütükleri sökmesi gibi, onları helak etmelerine dair bir teşbih vardır. Bu âyette Cenâb-ı Allah'ın yüce kudretine ve cezâyı peşin vermek sûretiyle azabından korkutmaya yönelik bir işâret mevcuttur[157].

Kezâ el-Hadîd sûresinin 20. âyetinde de böyle bir teşbih vardır. Bu âyette, dünya hayatını ileri derecede beğenme ve sonra da büyük bir dönüşüm ile bu nimetlerin yok olup gitmesi söz konusudur. Burada, dünyayı ve nimetlerini alçak görme; dünyalık metâlara aldanıp, mağrur olmaktan insanları sakındırma ve uyandırma bulunmaktadır[158].

3-Apaçık (bedîhî) bilinmeyen bir şeyi, teşbih yoluyla açıkça bilinen bir konuma çıkarmak. Buna Cum'a sûresindeki şu âyet misal verilebilir:

مثل الّذين حمّلوا التّورية ثمّ لم يحملوها كمثل الحمار يحمل أسفاراً .

"Kendilerine Tevrat öğretildiği halde, onun gereğini yapmayanların

---

153 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 82-83.
154 Yûnus sûresi, 24.
155 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 83.
156 Kamer sûresi, 19,20.
157 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 83.
158 A.e., s. 84.

durumu, sırtına kitap yüklenmiş merkebin durumu gibidir[159]".

Bu teşbih, apaçık bilinmeyeni, tamamen bilinen bir konuma çıkarmıştır. Sırtlarında taşıdıkları yükün mahiyetini bilmemeleri bakımından insan ile merkep, cehâlette birleşmişlerdir. Bu ortak nokta, benzeme cihetini (vech-i şebehi) teşkil etmektedir.

Bu beyanda, dirâyete ulaşmadan, sadece rivâyetlerin ezberlenmesini yeterli bularak, gerçek bilgiyi elden kaçıran mukallit kimselerin halini kınama olduğu gibi, bilgisini yüklenip, o külfeti çekip de hükmü ile âmil olmayanı da ayıplamak vardır[160].

el-Ankebût sûresinde de böyle bir edebî teşbih olduğu örülür:

مثل الّذين اتّخذوا من دون الله أولياء كمثل العنكبوت...

"Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumu gibidir...[161]".

Bu teşbih, bedîhi olarak bilinmeyen bir şeyi bedîhiyyat sahasına çıkarmaktadır. Burada kendisine güvenilen ve dayanılan şeyin zayıflığı vardır. Bu âyette, başkasının yaptığı bir işe aldanarak - onun zayıf ve boş olduğunu bilerek - gönlü ona kaptırmaktan sakındırma söz konusudur[162].

4-Sıfatta zayıf olanı, sıfatta ondan daha kuvvetli olana benzetmek. Bunun da bir örneği, Rahmân sûresinin aşağıdaki âyetinde geçer:

وله الجوار المنشآت في البحر كالأعلام .

"Denizde yürüyen dağlar gibi gemiler O'nundur[163]".

Bu ilâhî beyânda sıfatça kuvvetsiz olan, daha kuvvetli olana benzetilmiştir. Her iki taraf (gemiler ile dağlar) da yükseklikte, irilikte birleşmişlerdir. Şu kadar var ki, dağlar tabiî olarak daha yüksektir.

Bu âyette koskoca gemileri yüzdüren kanunları yaratmada Allah'ın yüce kuvvet ve kudretini ifâde etmek olduğu gibi, onlarla uzak mesafeleri katederek, menfaat sağlamayı anlatmak da akla gelebilir[164].

---

159 Cuma sûresi, 5.

160 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 84.

161 Ankebût sûresi, 41.

162 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 84.

163 Rahmân sûresi, 24.

164 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 84-85; Teşbih hakkında bilgi için bkz. İbnu'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 68 vd.; el-Curcânî, *Esraru'l-Belâğa, s. 26-27, 67-809, 219-230* ; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 141 vdd.; Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 105, 157; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 89; es-Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 322 vdd.; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 309-334;

3-İstiâre:

Müellifimiz er-Rummânî, belâğatın üçüncü bölümünü istiâreye tahsis etmiş, ve yaklaşık dokuz sahifede bu konuyu incelemiştir. O, bu eserinde en çok, istiâreye yer vermiştir (bkz *en-Nuket*, s. 85-94).

Ona göre istiâre lugatta: "Birinden iğreti olara bir şeyi isteyip almak" demektir. Istılahta ise: "Bir şeyi kendi adıyla değil de, herhangi bir bakımdan benzetildiği başka bir şeyin adıyla anmağa" denir. İstiâre, manaya açıklık kazandırmak ve kuvvet vermek için yapılır.İstiâre olunan (müsteâr) lafız, kendi aslî anlamından alınarak, manaya kuvvet kazandırmak için, fer'î bir anlama nakledilir. O halde teşbih ile istiâre arasındaki fark, teşbihte, teşbih edâtı kelamda sözün aslındandır. İstiârede ise böyle değildir. Yani istârede teşbih edatı kullanılmaz[165].

Belîğ bir istiâre, aralarında müşterek bir vasıftan dolayı, birinin diğerine mana üstünlüğü kazanması için, teşbihte olduğu gibi, iki taraf arasını bir mana ile cemetmektir. İstârede müsteâr mana, daima hakiki manadan üstün olmalıdır. Bunun zıddı vârit olduğu zaman istiâre câiz değildir. Çünkü istiâre, hakiki mananın veremeyeceği bir beyân şeklidir. O hakikatın asla yerine geçemiyeceği bir beyân, ifade gücüne sahiptir. Bununla beraber her müsteâr lafzın bir hakikatının bulunması lazımdır[166].

er-Rummânî'nin istiâre konusunda çok misal vermesi, bu hususa fazla önem verdiğine yorumlanabilir. Biz de, misalleri, müellife uyarak çok vermeyi uygun bulduk. Şimdi er-Rummânî'nin verdiği sırayı esas alarak misalleri görelim:

(... فاصدعْ بما تؤمرْ)

"Ne ile emrolunuyorsan (kafalarını çatlatırcasına) apaçık bildir...[167]".

Âyetin bu şekilde nuzûlü bir istiâredir. Hakikatı ise:(فبلّغ ما تؤمر به) "Emrolunduğun şeyi tebliğ et!" şeklindedir. Yapılan bi istâre, hakikattan daha beliğdir. Çünkü âyetteki (الصّدع)(= açıklamak) ile emretmede çok şiddetli bir tesir vardır. Bundan dolayı meâlde arzedilen:

Selâsu Resâil, s. 171-175; Katâmış, Abdulmecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye*, s. 138 vdd.; Kutup, Seyyit, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, s. 60 vdd.; Okiç, M. Tayyib, *Kur'ân-ı Kerim'in Üslup ve Kıraatı*, s. 10-11; Ulutürk, Veli, *Emsâlu'l-Kur'ân*, s. 74-110; Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 368-370; Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 109 vd.

165 er-Rummânî, *en-Nuket*. s. 85-86.

166 A.e., s. 86.

167 Hicr sûresi, 94.

"Ne ile emrolunuyorsan (kafalarını çatladırcasına) apaçık bildir!) şeklindeki mana, ancak istâre yoluyla mümkün olmaktadır. Her ne kadar telbiğ kelimesinde de mananın ulaştırılması söz konusu ise de, çatladırcasına mananın ulaştırılması daha belîğ bir beyân olmaktadır. Zira emri çatlatmakta, camın çatlatılması gibi bir tesir hissedilir. Halbuki tebliğ bazen zayıflar ve tesirsizliğinden dolayı sanki hiç yapılmamış gibi olur. Anlatılanı dinleyenin kalbine duyurmak sûretiyle tebliğ ile tesiri cemetmek mümkündür. Ne var ki, bu duyurma işi, camın çatlatılması gibi bir tesirle olması elbette daha mübâlağalı olur[168].

Bir başka örneğimiz de Mülk sûresinin şu âyet-i kerîmesidir:

إذا ألقوا فيها سمعوا لها شهيقًا وهي تفور * تكاد تميّز من الغيظ...

" (...)Oraya atıldıkları zaman, onun kaynaktan çıkardığı uğultuyu işitirler. Nerede ise öfkesinden paralanacak! [169] ".

Bu âyette geçen (شهيقا) kelimesinin hakikatı: "feryatlı, korkunç bir ses" dir, aynen ağlayan bir kimsenin feryadı gibi. Ayette geçen (شهيقا) lafzı ile istiâre olunması daha belîğ ve daha vecizdir. Her iki tarafı birleştiren bağ ise sesin çirkinliği ve o derecede korkunç oluşudur. Âyetteki: "Cehennem ğayzından neredeyse parçalanacak gibi olur" manasının hakikatı, "Yanmak suretiyle kaynamasının şiddetinden" dir. Bu mefhum, "ğayz" (nefret ve kin" ile istiâre olunmuştur ve daha belîğdir. Çünkü "kin" dediğimiz ğayzın, intikam alma husundaki şiddet derecesi herkesçe bilinen bir duygudur. Öyleyse her iki taraf, fiili intikama götüren şiddet duygusunda birleşir.

Bu âyette çok büyük bir öğüt bulunduğu gibi, çok açık bir men' (yasaklama) de mevcuttur[170].

Bir diğer istiâre örneği ise şöyledir:

إنّا لمّا طغا الماء حملناكم في الجارية.

"Ey İnsanlar! Su taştığı vakit, süzülen gemide sizi biz taşımışızdır[171]".

Bu âyette "Tuğyân" (طغى) kelimesi "uluvv", yani yükselmek (علا) manasına istiâre olarak getirilmiştir ve daha belîğdir. Çünkü (طغى) 'nın ifade ettiği "kahren yükselme" manası, durumun azâmetini daha belîğ bir tarzda ortaya koyuyor. Âyet Hz. Nûh (A.S.)'ın tûfanından

168 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 87.

169 Mülk sûresi, 7, 8.

170 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 87; krş. Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, s. 370-371; Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 112-114

171 Hâkka sûresi, 11.

bahsetmektedir[172].

Aşağıda vereceğimiz şu örnek, Tekvîr sûresinde yer almaktadır:

والصّبح إذا تنفّس .

"Ağarmaya başlayan sabaha andolsun ki...[173]".

Bu âyette geçen "Teneffüs" (تنفّس) kelimesi, "sabah aydınlığının yayılmağa başlaması" manasında müstârdır ve daha beliğdir. Zira, teneffüsde sabah aydınlığı açılmağa başladığı zaman tatlı tatlı esen "sabâ" rüzgarının güzelliğine işaret edildiği gibi; bunun, gecenin sıkıntısını gideren bir müjde manasını ifade ettiğinde de şüphe yoktur[174].

el-Furkân sûresi 23. âyetindeki istâre ise şöyledir:

وقدمنا إلى ما عملوا من عملٍ فجعلناه هباءً منثوراً .

"Yaptıkları her işi ele alır, onu toz duman ederiz".

Burada (قدمنا)'nın hakikatı (عمدنا)' dır. Fakat istâre daha edebîdir. Çünkü (قدمنا) kelimesi, aynen seferden dönen bir adamın muâmelesine işâret eder. Verilen süre sebebiyle o, yloculukta gibidir. Sonra geriye döner, oraya gelir, bir de bakar ki, beklediğinin tam aksi, karşısındadır. Bu âyette, mühlete aldanmaktan bir sakındırma görülür. Yine bu âyette soyut bir şey somut bir tablo halinde ortaya konmuştur[175].

Bir diğer örnek ise şöyledir:

وأمّا عادٌ فأهلكوا بريحٍ صرصرٍ عاتيةٍ

"Âd milleti de bu yüzden önünde durulmaz, dondurucu bir rüzgarla yokedildi[176]".

Bu âyette (عاتية) kelimesi müstârdır. Hakikatı ise (شديدة) 'dir. Fakat (العتوّ) kelimesi ondan daha beliğdir. Çünkü bu kelimede, içerisinde azgınlık, had ve ölçü tanımayan bir şiddetlik vardır[177].

ez-Zuhruf sûresinin 4. âyetinde de böyle bir durum söz konusudur:

وإنّه في أمّ الكتاب لدينا لعليٌّ حكيمٌ .

"Şüphesiz o, bizim katımızda ana kitapta mevcut, yüce ve hikmet dolu bir kitaptır".

Burada (أمّ الكتاب) 'ın hakikatı: (أصل الكتاب) 'tır. Ancak, ana (أمّ) lafzı,

172 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 87.
173 Tekvîr sûresi, 18.
174 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 90.
175 A.e., s. 86.
176 Hâkka sûresi, 6.
177 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 87.

daha toplayıcı ve kendisinden neşet eden şeyleri kendisine döndürmeye daha layık olduğundan bu âyetteki istâre daha edebîdir[178].

ولمّا سكت عن موسى الغضب...

"Mûsâ, öfkesi yatışınca...[179]".

Hakikatı ise, öfkesi sustu (sükût etti), demektir. Aralarındaki müşterek unsur, hoş olmayan şeylerden kendisini alıkoymaktır. İstâre görüldüğü gibi daha beliğdir[180].

Kaydedeceğimiz şu örnek de Meryem sûresindedir:

... واشتعل الرّأس شيبًا...

"Saçlarım ağardı...[181]".

(اشتعال) kelimesinin aslı, ateş için kullanılır. Fakat burada yer alışı, hakiki manasından daha beliğdir. Hakikatı ise, başta beyazlama (ağarma) nın çok olmasıdır (كثرة شيب الرّأس) Ancak bu çokluk, hızlı bir şekilde başın her tarafına yayılınca, yayılma ve süratlilikte aynen ateşin tutuşması gibi olur. Bu durumun belâğatta ilginç bir yeri vardır. Bu da ateşin tutuşması gibi, telâfi edilmesi mümkün olmayan bir durum gibi aynen baştaki ağarmanın (ihtiyarlığın) vücûdun her tarafına yayılmasıdır[182].

Bir diğer örnekte Enbiyâ sûresindedir:

بل نقذف بالحق على الباطل فيدمغه فإذا هو زاهق....

"Gerçeği bâtılın başına çarparız ve onun beynini parçalar; böylece bâtıl ortadan kalkar[183].".

Bu âyetteki (قذف) ve (دمغ) kelimeleri müsteârdır ve beliğdir. Hakikatı ise, (بل نورد الحق على الباطل) şeklindedir. Çünkü (قذف) kelimesinde bir galebe ve kâhirlik (karşı taraf istemese de yapma) vardır. Bir zorlama ve mecburiyet söz konusudur. Binâenaleyh, hak bâtılın üzerine atılır ve bâtılı kahr ve izdirâr (mecbûriyet) cihetiyle siler süpürür, yoksa şek ve şüphe ile değil... Aynı zamanda (ذهب) yerine gelmiş olan (دمغ)fiili (يذهبه) fiilinden daha beliğdir. Çünkü bu kelimede diğerinde olmayan bir tesir gücü vardır[184].

... عذاب يومٍ عقيمٍ...

178 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 87.
179 A'râf sûresi, 154.
180 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 87-88.
181 Meryem sûresi, 4.
182 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 88.
183 Enbiyâ sûresi, 18.
184 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 88-89.

"... Gecesi olmayan günün azabı...[185]".

Bu âyette geçen (عقيم) kelimesi müsteârdır. Hakikatı ise (مبير) (sonu gelmeyen) kelimesidir. Bu lafız, delâlet eder ki, azâb olunanlar için bugün, sonunda hayır gelmeyen bir gündür ve büyük bir helâkı ifade eder[186].

Yûnus sûresi 24. âyetinde şöyle bir istâre mevcuttur:

... فجعلناها حصيداً كأن لم تغنَ بالأمس...

"Orayı hiç bir şey bitirmemişe çevirmişiz. Bir gün önce bir şey yokmuş gibi olmuştur..."

(حصيدا) kelimesi aslında bitkiler için kullanılır. Hakikatı ise helak edici olmasıdır. Fakat istâre ile durum gözle idrak edilir bir hale getirilmiştir[187].

Bir başka örnek ise şöyledir:

... النّاس من الظّلمات إلى النّور...

İnsanları, karanlıklardan aydınlığa...[188] ".

Kur'ân-ı Mübîn'de bu kâbil gelen bütün ifâdeler, müstârdırlar. Hakikatları ise cehâletten ilme demektir. Bu durum istiâre yoluyla müşahhas bir hale getirilmiştir[189].

Kehf sûresindeki aşağıda yeralan âyet de bu kabildendir:

وتركنا بعضهم يومئذٍ يموج في بعض....

"Biz o gün onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler[190]".

(الموج) kelimesinin aslı su içindir. Hakikatı ise, insanların birbirleriyle karışmalarıdır. (تخليط بعضهم ببعض) Çünkü suyun karışma kuvveti olduğundan dolayı istiâre daha beliğdir[191].

İstâre konusunu şu örnekle bitirmek istiyoruz:

ولمّا سُقِطَ في أيديهم

"... Elleri böğründe, çaresiz kalıp...[192]".

Bu ifade müsteârdır. Hakikatı ise, pişman olmalarıdır. Ancak bu şekilde, pişmanlığı müşahhaslaştırdığından dolayı istihare daha beliğ, yani daha edebîdir[193].

185 Hâc sHuresi, 55.
186 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 89.
187 A.e., s. 92.
188 İbrâhîm sûresi, 1.
189 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 92.
190 Kehf sûresi, 99.
191 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 93.
192 A'râf sûresi, 149.
193 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 94.

4-Telâum :

er-Rummânî, istiâreyi böylece geniş şekilde örnkleriyle açıkladıktan sonra, belâğatla ilgili diğer eserlerde rastlayamadığımız bir bölüme daha yer verir ki, o da teâlum (söz uyumluluğu) dur. O, bu bölümde âyetlerden misaller getirmez, fakat telâum ile Kur'ân'ın i'câzı arasında bir irtibat kurmaya çalışır. O, " Kur'ân'ın bu eşsiz söz uyumlulğunun yanında bir de husnu'l-beyân, nazm güzelliği ve manaya delâlet cihetlerini de ilave eder ve işte o zaman, i'câzın ortaya çıkacağını[194]" savunur.

er-Rummânî, bu bölümde Kur'ân'daki nazm ve telifin güzellik ve inceliklerini anlatır. Telâumü, nazmın bir vasfı olarak ele alır. Binâenaleyh, denilebilir ki, er-Rummânî'de "nazm nazariyesi" fikri, mefhûm olarak vardır. Ancak o, bu tabiri kullanmamış ve eserinde belirgin olarak ortaya koymamıştır. O, bu fasılda Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının en yüksek derecede bir mütelâim (söz uyumluluğuna) sahip olduğunu zarif açıklamalarıyla belirtmeye çalışır (bkz. *en-Nuket*, s. 94,97).

Ona göre telâum, tenâfür (söz uyumsuzluğu, cümledeki harf ve kelimelerin telaffuz zorluğu, dile ağır gelmesi hali) kelimesinin zıddı olup, telife cümleye uygun, uyumlu harf seçmek demektir.

O, telifi üçe ayırır:

a-Mütenâfir,

b-Orta derecede mütelâim,

c-Yüksek derecede mütelâim.

Yukarıda işaret edilen esaslara göre er-Rummânî, telifi böylece üçe ayırdıktan sonra her bir çeşidini Arap şiirlerinden istişhâd getirerek izah eder.

er-Rummânî, mütenâfire istişhâd için el-Câhız'ın meşhur tenâfür beytini getirir ve hiç bir kimsenin böylesi beyitleri pepeşe üç kerre bile söyleyemeyeceğini, aksine zorlanacağını, ayrıca bu zorluktaki sebebin de dile telaffuzu zor harflerden kaynaklandığını ifade eder[195].

Ona göre Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı yüksek edercedeki mütelâim te'life sahiptir. Kur'ân'ın dışındaki diğer bütün Arap sözleri, daha aşağı bir mertebededir. O sözlerin Kur'ân kelâmıyla mukayesesi, asla doğru bir şey değildir. Kur'ân'ın her kelâmdan üstün olduğu gerçeği, düşünen, inceleyen herkes için âşikar bir husustur. Harflerin uyumu, ahengi

---

194 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 96.

195 A.e., s. 94-95.

açısından Kur'ân'la diğer kelâmlar arasındaki fark aynen tenâfür gibidir. Bazı insanlar bu gerçeği kavramada daha hassas ve daha titizdir. er-Rummânî, cümledeki ahengin kavranılabilmesi için bir nevî edebî zevkin, hassasiyetin olması geretiğini vurgular. İnsanların şekil ve ahlak bakımından yaratılışta farklı oldukları gibi, edebî hissiyatta da farklılık arzettiklerini, bu vesileyle ifade eder[196].

Telâumda aslolan sebep, söz dizimine uygun harfler seçmektir. Dolayısıyla seçilen harfler ne kadar birbirlerine uygun ve uyumlu olurlar ise, o derece de bir telâuma sahip olurlar.

Tenâfürün sebebi ise, kullanılan harflerin mahreçleri arasındaki uyumsuzluktur. Harfler ya çok yakın ya da çok uzaktır. Çok uzaklık olunca bu bir sıçrama gibidir. Yakın olunca da, ayağı zincire vurulmuş bir kişinin yürümesi gibidir. Her iki durumdada dile zor ve ağır gelir. En kolayı ise, bu iki halin ortasıdır. Bu nedenle idğâm ve ibdâl vakî olmuştur[197].

Telâumun faydaları olarak şunları kaydeder: Sözün kulağı okşaması ve dinleyicinin gönlüne çok tesir etmesi, onu etkilemesidir.

Bunun benzeri ise şöyledir: En güzel yazı ve harflerle yazılan bir kitabı okumakla bunun zıttı olan bir kitabı okumağa benzer. Bunların her ne kadar ihtivâ ettiği hususlar aynı olsa da, şekil ve sûret itibariyle aralarında bir fark ve üstünlük sözkonusudur.

Harflerin mahreçleri değişiktir. Aksa'l-Halk, edna'l-halk ve bunların ortası. İşte telâum, uzak ve yakınlık olmaksızın, bu mahreçleri iyi ayarlamaktır. Bu durumda söz, kulağa hoş, dile kolay gelebilir ve muhatabın gönlüne, kalbine Kur'ânî mefhumları akıtabilir, tesir yapabilir. Bu güzelliğe ilaveten ifade güzelliği ve en yüksek derecedeki manaların delâleti de hasıl olursa o zaman i'câz meydana gelir[198].

Yukarıda da görüldüğü gibi er-Rummânî, Kur'ân telifinin en yüksek bir tabakada olup, beşer sözüyle mukayese edilemeyeceğini vurgular[199].

---

196 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 95-96.

197 A.e., s. 96.

198 A.e., s. 96.

199 Daha fazla bilgi için bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 94-97; krş. el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 269-270; el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 99 vdd.; İbn Ebi'l-Isba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 77 vdd.; Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 105, 153 vd.; *Selâsu Resâil*, s. 181-187.

5-Fevâsıl :

Müellifimize göre fâsıla, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz özelliklerinden birisidir. Çünkü o, belâğatı on kısma ayırmış, ve beşinci kısmı da "fâsılaya" tahsis etmiştir. Görüldüğü gibi er-Rummânî belâğatın bedîi bölümüne giren lafızlara ait güzellikten yani fasıla ve secî'den bahsetmiştir.

er-Rummânî'ye göre fâsıla[200]: "Kelâmın manasını daha iyi anlamayı sağlayan, son hecelerde (makta'larda) mevcut birbirine benzer harflerdir. Fâsıla, belîğ (edebî), secî'[201] ise ayıplıdır (kusurludur). Çünkü fâsılada lafızlar manaya tabidir. Secî de ise, mana lafızlara tabidir. Bu da delâlet bakımından hikmetin gerektirdiği şeyi ters yüz etmektedir. Çünkü asıl gaye, açıklanması gereken manaları ortaya koymaktır. Eğer söz konusu benzerlik, açıklanması gereken manaya ulaştırırsa, bu durumda kelâm belîğdir. Aksi takdirde ayıplı ve hatalıdır. Çünkü bu, hikmetin gerekli kıldığı tarzın dışında meydana gelen bir zorlamadır. Bu, tıpkı bir tacı süsleyip, bayağı, güzel olmayan simsiyah bir adama giydirmeye veya bir gerdanlık dizip onu köpeğin boynuna takmaya benzer. Bunun da çirkin kusurlu bir iş olduğunu azıcık anlayışı olanlar anlayabilir. Onun için bazı kâhinlerden nakledilen şu söz çirkin ve kusurludur:

والأرض والسَّماء والغراب الواقعة بهفعاء ، لقد نفر المجد إلى العشراء .

Müseylemetu'l-Kezzâb'dan nakledilen şu sözde böyledir:

---

200 Fâsıla: (ف ص ل) maddesinden türetilmiştir. Çoğulu fevâsıl'dır. Lugatte, bir şeyi kesmek, ayırmak gibi anlamlara gelir. Istılahta ise: Şiirin kâfiyesi ve secî'nin karînesi gibi âyetlerin son kelimelerine verilen addır. Bir diğer tarif ise şöyledir: Kendisini takip eden âyetten, önceki âyeti ayırdeden, âyetteki son kelimeye denir. Fâsılanın son harfine ise, harfu'l-fâsıla denmektedir. Bkz. er-Râğıb el-Isfehânî, *Mu'cemu Mufredâti Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 395; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 221-222; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 53 vd.; es-Suyûtî, *el-İtkân*, III, 332 vd.; Taşköprîzâde, *Mevzûâtu'l-Ulûm*, II, 510 vd.; Manastırlı, Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, s. 326; el-Hatîb, Abdulkerim, *İ'câzu'l-Kur'ân*, ikinci kitap, s. 205 vd.; el-Hasnâvî, *el-Fâsıla fi'l-Kur'ân*, s. 9 vdd.; Arslan, Şükrü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatında Vakf ve İbtida*, s. 14-16; Eroğlu, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fâsıla*, s. 252 vd.

201 Secî', (س ج ع) maddesinden türetilmiş bir mastardır. Lugatte kâfiyeli cümlelerle konuşmak anlamına gelir. Güvercin ve kumru gibi kuşların nağmelerini tekrarlamak suretiyle ötmelerinden kinaye olarak alınmıştır. Edebî bir ıstılah olarak da secî' : Mensur kelamda, fâsılaların aynı harf üzerine birbirine uygun olmalarıdır. Cümledeki son hecelerin birbirine uygunluğudur. Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 220 vd.; Manastırlı, Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, s. 325; Arslan, Şükrü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatında Vakf ve İbtida*, s. 13-14; Eroğlu, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fâsıla*, s. 258; Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 137.

ياضفدع نقيّ كم تنقين لا الماء تكدرين ولا النّهر تفارقين .

Yukarıda geçen bu iki söz, bayağı ve zayıftır. Burada lafızları sebebiyle manaları zorlama vardır. Manalar lafızlara tabi olduğundan, lafızlar uğruna manalar heder edilmiştir. Mütekellim, maksadına riayet etmeden, manayı lafza tabi kılmıştır[202] ".

Binâenaleyh Kur'ân'daki bütün fâsılalar (âyet sonlarındaki kelimeler), edebî, belîğ ve hikmetlidirler. Çünkü bunlar, ihtiyaç duyulan manaları güzel bur surette anlatmak için bir yoldur. Ayrıca lafızlar, manaya tabidir. Fakat şiirlere mahsus olan secî'lerde ayıplı olma durumları vardır. Çünkü secî'ler, söylenen sözde esas gaye olarak ele alınmışlar ve manayı kendilerine tâbi kılmışlardır. Secî'de ses, harf benzerliğinin ötesinde herhangi bir şey yoktur. Eğer ihtiyaç hasıl olmayan ve içerisinde bir fayda bulunmayan manalar için zorlama olursa, bunun bir değeri yoktur. Bu, ses benzerliğinden başka bir şey değildir[203].

O halde hikmetli olan ve mananın anlaşılmasına yardım eden "fâsılalar" Kur'âna daha çok yakışırken, ayıplı ve manayı kendisine hizmet ettiren nesire mahsus secî'ler pek münasip düşmemektedirler.

Görüldüğü gibi, er-Rummânî, fâsıla ile secî' arasında ayırım yapmakta önemli bir fark görmektedir. Bu ayırımı yaparken de, manayı esas alır. er-Rummânî'nin bu "fâsıla belîğ, secî' ise ayıptır" görüşü kendisinden sonra gelen âlimler, belâğatçılar tarafından çokça tartışılmış ve kendisine bu yönden eleştiriler yapılmıştır. el-Bâkıllânî, el-Curcânî gibi büyük âlimler, bu konuda er-Rummânî'nin görüşüne tabi olurken, diğer belâğatçılar el-Askerî (öl. 385/1004), el-Hafâcî, es-Sekkâkî (öl. 626/1228), İbnu'l-Esîr (öl. 637/1239), İbnu Ebî'l-Hadîd (öl. 655/1257) ve Yahya b. Hamza el-Yemenî (öl. 745/1344) gibi âlimler ise, er-Rummânî'nin görüşlerini benimsememişler ve hatta bu âlimlerden bazılar söz konusu görüşü tenkide tabi tutmuşlardır. Biz, bu görüş ve tenkitlere araştırmamızın üçüncü bölümünde yer vereceğimizden burada üzerinde fazla durmak istemiyoruz. Ancak burada şu noktaya da işaret etmekte fayda mülahaza ediyoruz. er-Rummânî, meseleye Kur'ân-ı tenzih açısından yaklaştığından dolayı secî'yi kabul etmez. Secî'ye benzese dahi fâsılaya secî' denmesini câiz görmez. Kanaatimize göre müellifimiz, bu husuta Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (öl. 324/935)'den etkilenmiştir. Mu'tezile mezhebinin mensupları Kur'ân'da secî'

202 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 97-98.

203 A.e., s. 98.

olduğunu kabul ederler. Ancak bir mu'tezilî olan er-Rummânî, onların görüşlerine katılmayarak kendi görüşünü ortaya koymuştur

Müellifimiz, fâsılayı ikiye ayırır:

a) Mütecânis,

b) Mütekârib.

a) Mütecânis: Fâsılaların aynı harfin tekrarı ile olmasıdır. Yani bütün âyet sonlarının tek çeşit harflerle bitmesi halidir. Tâhâ ve Tûr sûreleri bu kısma örnek verilebilir. Tûr sûresi hep (ر) ra harfi ile nihayet bulmaktadır. Bir diğer ifade ile tûr sûresinin fâsıla harfi (ر) râ'dır.

b) Mütekârib: "Nûn" ya da "mîm" gibi sıfat ve mahreç açısından birbirine yakın olan harflerden meydana gelirse, buna da mütekârib fâsıla denir. Meselâ Fâtiha sûresinin âyetleri nûn harfleri ile nihayet bulmaktadır. Yine Kâf sûresinin fâsılaları da "bâ" ve "dal" harfleridir[204].

6- Tecânus:

er-Rummânî, belâğatın bir bölümü olarak kabul edilen cinâs üzerinde durur. Ona göre, edebî tecânus (cinâs): Lugat itibariyle manaları bir olan söz çeşitleriyle beyanda bulunmaktır. Cinâs ikiye ayrılır:

a) Müzâvece,

b) Münâsebe[205].

a) Müzâvece: Âl-i İmrân sûresindeki şu âyet, müzâvece cinâsa bir örnektir:

ومكروا ومكر الله والله خير الماكرين .

"Tuzak Kurdular, Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi. Allah

---

204 Daha fazla bilgi için bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 97-99; krş. el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 192 vd.; el-Askerî, *Kitâbu's-Sınâateyn*, s. 266 vd.; el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 270-271; el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 171 vd.; el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 10 vd.; a. mlf., *Delâilu'l-İ'câz*, s. 401 vd.; er-Râzî Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 41; İbn Ebi'l-Isba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 89 vdd.; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 53 vd.; Muhammed Ebû Mûsâ, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye*, s. 440; Alî el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatu'l-Vâdıha*, s. 272 vd.; es-Sâlih Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 334 vd.; Zerzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 271-306; el-Hâşimî, *el-Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 404 vd.; Kutup, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvir*, s. 121 vd.; Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtı, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*, s. 253-286; Mahlûf Abdurraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 211 vd., 244, 507 vd.; Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 105, 1; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr*, I, 75-76; *Selâsu Resâil*, s. 187-192; el-Hasnâvî, *el-Fâsıla fi'l-Kur'ân* (Eserin tamamı bu konuya aittir), s. 9 vdd.; Arslan, Şükrü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatında Vakf ve İbtida*, s. 13-16; Eroğlu, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fâsıla*, s. 251-291.

205 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 99.

hile yapanların cezasını en iyi verendir[206]".

Yani Allah, onların hilelerini başlarına geçirendir. Onların hilelerinin vebâli, yine kendilerine dönmektedir. Âyette görüldüğü üzere müzâvece: şart ve ceza cümlelerinde bulunur ki, her iki manayı şart ve ceza cümlelerinde eşit olarak getirmek demektir. Bu ifadeyi güzelleştirmek için yapılır[207].

Bir diğer müzâvece örneği olarak Nisâ sûresindeki şu âyet gösterilmektedir:

إنَّ المنافقين يخادعون الله وهو خادعهم...

" Doğrusu münafıklar, Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa Allah, onlara aldatmanın ne olduğunu gösterecektir...[208]".

Allah, onların aldatmalarını başlarına geçirecektir. Aldatmalarının vebâli kendilerine aittir[209].

b) Münâsebe: Bu çeşit cinâs, bir asla dayanan mana çeşitlerinden meydana çıkar, deverân eder. Yani asılda manaları birdir. Fakat asıl manaya münâsip olan başka bir mana aynı o lafızla ifade edilmiştir. Örnek olarak şu âyet gösterilmektedir:

ثمَّ انصرفوا صرفَ الله قلوبهم بأنّهم قومٌ لا يفقهون .

"Sonra dönüp giderler. Anlamaz bir gürüh olmalarına karşılık, Allah onların kalplerini imandan döndürmüştür[210].".

Bu âyette, " Onlar Hak'tan yüz çevirdikleri zaman, Allah da onların kalblerini imandan döndürmüştür" şeklinde bir münâsebe cinâs mevcuttur. Burada asıl mana birdir ki, o da, herhangi bir şeydan döndürülmektir[211].

7-Tasrîf :

Tasrîf, bir lafza değişik manalar yüklemektir. Meselâ, م ل ك lafzı gibi. Bu kelime المليك ، ذو الملكوت ، ملك ، مالك (mâlik, melik, zu'l-melekût, melik,

206 Âl-i İmrân sûresi, 54.

207 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 99.

208 Nisâ sûresi, 142.

209 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 99.

210 Tevbe sûresi, 127.

211 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 100; bilgi için bkz. İbnu'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 25 vd.; el-Kayravânî, *el-Umde*, I, 321 vd.; el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 5-8; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 181 vd.; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 450 vd.; Muhammed Ebû Mûsâ, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye*, s. 230; Manastırlı, Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, s. 300 vd.; Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 106-107; Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 118-119, 135 vd.

temlîk, temâlük, el-memlûk vb. gibi çeşitli manalara dönüştürülebilir. Bunun gibi arz da: a'râz, i'tirâz, isti'râz, taarruz, ta'rîz, muâraza, arz ve arûz v.s. çeşitlendirilebilir. Bu kelimelerin hepsi ortaya koyma, arzetme manalarındadır[212].

Tasrîf üslûbu, Kur'ân-ı Kerîm'de genelde kıssalarda görülür. Hz. Mûsâ (A.S.) kıssasında olduğu gibi. Bu kıssa A'râf, Tâhâ ve Şuârâ sûrelerinde zikredilmiştir. Aynı kıssa diğer sûrelerde de bir çok hikmetlerinden dolayı tekrar edilmiştir. Bu hikmetlerden bazıları ise şunlardır:

En yüksek derecedeki edebî üslupta tasarrufta bulunmak, öğüt ve ibret alınmasına zemin hazırlamak ve mu'cize hakkında şüpheyi çözüme kavuşturmaktır[213].

Binâenaleyh Allah (C.C.), Kur'ân'da aynı manaya gelen değişik manalara delâlet eden lafızlar getirmiştir ki, bu en yüksek derecede olan bir belâğattır[214].

8-Tadmîn:

Tadmîn: Konuşanın kendi sözüne başka bir beyit, cümle veya daha fazlasını katmasına denir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'de az bulunur. Bir başka tarife göre tadmîn: Bir mananın, isim veya sıfat zikredilmeden, o mananın sözden anlaşılmasıdır.

Tadmîn'in iki ayrı ciheti vardır:

a) Kelimenin bizzat kendi bünyesinin gereği olarak anlaşılan manadır. Meselâ "ma'lûm" kelimesi söylendiği zaman, bir âlimin var olduğu, kendiliğinden anlaşılır. "Muhdes" kelimesi zikredildiğinde "muhdis" kelimesi anlaşıldığı gibi.

b) İbarenin manasının gereği olarak yapılan tadmindir. Eğer bu tazmin olmazsa o ibarenin manasından çıkmaz. Meselâ "Besmele" de tadmîn vardır. Zira baş tarafta harf-i cerr olan "bâ" tealluk edeceği bir fiile mutlaka muhtaçtır. Binâenaleyh, Besmele hangi işin başında çekilirse, ona münasip olarak bir fiil takdir edilir ki, bu takdir ancak tadmîn yoluyla anlaşılır.

Meselâ Besmele 'de isim veya sıfat zikredilmeden tadmîn yoluyla şu

---

212 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 101.

213 A.e., s. 101-102.

214 er-Rummânî, *en-Nuket*. s. 102.; krş. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 101-102; el-Bâkıllânî, İ'câzu'L-Kur'ân, s. 272-273; Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 106-107 (Araştırmamız esnasında diğer belâğat eserlerinde bu bölüme rastlayamadık. Kanaatimizce bu çeşit, er-Rummânî'nin kendine has belâğat tasnifidir).

manalara ulaşılabilir.: İşlerin teberrüken "besmele" ile açılacağı, Allah (C.C.)'ı ta'zim edeceği, bunun dinin âdablarından bir edeb ve müslümanların şiârı olduğu, ubûdiyyet ve nimetin itirafını tasdik etmek ve korkan bir kimsenin kendisine sığınacağı gibi anlamlar...[215].

9- Mubâlağa:

er-Rummânî, bir belâğat çeşidi olarak mübâlağaya da eserinde yer verir. Kur'ân-ı Kerîm'den örnek âyetlerle konuyu açıklar ve mübâlağayı altı kısımda inceler.

Ona göre, mübâlağa: " Bir anlamı ifade etmek için kelimenin yapısında bir takım değişikliğe uğratılarak mana çokluğuna, büyüklüğüne delâlet etmesine denmektedir[216]".

Bir çok mübâlağa şekilleri vardır:

a) Sıfat-ı ma'dûle ile mübâlağa yapılması. Bu çeşidin vezinleri şunlardır: مفعال ، مفعل ، فعول ، فعال ، فعلان gibi.

Meselâ رحمان kelimesi راحم fiilinden mübâlağa olmuştur. Dolayısıyla "Rahmân" kelimesi Allah (C.C.)'tan başkası için kullanılamaz. O ancak, Cenâb-ı Allah'ın kendisinde bulunan bir manaya delâlet eder ki, o da Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşatıcı, ihâta edici olmasıdır. Ğaffâr, Tevvâb, Kadîr ve Alîm (غفّار ، توّاب ، قدير ، عليم) gibi.

b) Özel bir yerde, umûmî bir sîga ile mübâlağa yapılması. Şu âyet-i kerîme buna örnektir: "Her şeyin yaratanıdır[217] ".

c) Sözü, mübâlağa yoluyla çok büyük bir şeyden haber veriyormuş mevkiine çıkarmak. A'râf sûresindeki şu âyet buna örnektir: " Rabbi, dağa tecellî edince onu yerle bir etti[218]".

d) Mümkün olan bir şeyi mübâlağa yoluyla imkansız, mümteni' hale getirmek. Şu âyet, bunun en güzel örneğidir.: "Deve iğnenin deliğinden geçmedikçe, cennete de giremezler[219]".

e) Mübâlağa yoluyla sözü, şek ve şüphe mevkiine çıkarmak, ayrıca tartışmayı ortaya koymaktır. Zuhruf sûresindeki şu âyet buna en güzel örnektir: "Ey Muhammed! De ki "Eğer Rahmân olan Allah'ın çocuğu

---

215 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 102-104; bilgi için bkz. Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 106-107; el-Kayravânî, *el-Umde*, II, 84 vd.; el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 272-273; İbn Ebî'l-Isba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 52 vd.; Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 106-107; Karakaya, M. Zeki. *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 129-130.

216 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 104.

217 En'âm sûresi, 102.

218 A'râf sûresi, 143.

219 A'râf sûresi, 40.

olsa, kulluk edenlerin ilki ben olurdum[220]".

f) Şartın cevabı mübâlağa için hazfedilir. Bir başka ifade ile de cevapların hazfedilmesi mübâlağa içindir.

En'âm sûresindeki şu örnek bu konuda manidardır:

" Onlar, ateşin kenarına getirilip durdurulduklarında, dediklerini bir görsen! [221]".

Görüldüğü gibi bu âyette cevap, mübâlağa için hazfedilmiştir. Eğer bir ceavp zikredilseydi, sadece o vecih ile iktifâ edilecekti. Oysa hazf, zikirden daha belîğdir. Dolayısıyla bu durumda herkesin aklına başka başka cevaplar gelebilir[222].

10- Husnu'l-Beyân:

er-Rummânî 10 belâğat çeşidinin sonuncusu olarak "husnu'l-beyân" ı ele alır. Kur'ân'ın tamamının en zirve derecede bir beyâna sahip olduğunu çeşitli örnekleriyle izah etmeye çalışır Onun belâğatla beyânı eş anlamlı olarak kullandığını görmekteyiz.

Ona göre beyân: Bir şeyi diğerinden ayıracak ölçüde zihni hazırlamak demektir. Beyân söz, hal, işaret ve alâmet olmak üzere dörde ayrılır[223]. Yani beyân bu dört kısımdan biriyle meydana gelir.

Kanatimize göre er-Rummânî, beyânın tarif ve kısımlarını Ebû Osmân el-Câhız'dan almıştır. Çünkü el-Câhız da beyânı aynı şekilde tarif ederek 5 kısma ayırmıştır[224].

er-Rummânî'ye göre husnu'l-beyân ise: " Bir manayı en açık bir surette ve en kısa bir yoldan muhataba anlatmaktır[225] ". Bu manada en güzel beyân Kur'ân-ı Mübîn'in beyânıdır. Kur'ân'da böylesi beyâna dair sayısız örnekler vardır. Bu örnek âyetleri yeri geldikçe izah edeceğiz.

Yukarıda görüldüğü gibi, beyânın tarifi aynen belâğatın tarifi

---

220 Zuhruf sûresi, 81.

221 En'âm sûresi, 27. Ayrıca Sa'd sûresi, 1 ve Bakara sûresi, 165. âyetlerinde de bu çeşit mubalağa vardır.

222 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 104-106; krş. el-Askerî, *Kitâbu's-Sınâateyn*, s. 378 vd.; el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 273-274; el-Kayravânî, *el-Umde*, II, 53 vd.; el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 271 vd.; İbn Ebî'l-Isba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 39 vd., 54vd.; el-Hâşimî, *el-Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 380; Manastırlı, Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, 368 vd.; Dayf, Şevki, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 106-107; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhu'l-Aklî*, s. 121-122; Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 125.

223 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 106.

224 Bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 55-56 vd.

225 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 106.

gibidir. Öyleyse beyân, belâğatın tâ kendisidir. Kur'ân'ın beyânlarında îcâz ve durum gerektirdiği takdirde itnâb üslûbu kullanılmıştır. Tatvîl ve ishâba ise asla yer verilmemiştir. Kelamdan maksat, ifhâmdır. Yani meramın en güzel bir şekilde muhataba aktarılmasıdır.

er-Rummânî'ye göre iki çeşit söz vardır: Hasen (güzel) ve kabîh (çirkin) söz. Hasen söz: Apaçık bir manaya delalet edendir. Kabîh söz ise, azçık bir maksada delâlet etmeyendir. Anlamda ayırma kabiliyeti ortaya çıkan söz güzeldir. Karışık ve kendisinden bir mana habıl olmayan söz ise kabihtir. Her beyandan mutlaka bir mana anlaşılmaz. Sözden bir mana anlaşılsa da anlaşılmasa da bu söz beyân açısından güzel olmayabilir. Bir takım insanların ifade güzelliğinden uzak olduğunu ifade eder ve örnekler getirir.

Cenâb-ı Allah (C.C.) Kur'ân'da beyânı övmüş, medhetmiş ve onu insanlara verdiği büyük , değerli nimetlerden addetmiştir:

"Rahmân olan Allah, Kur'ân-ı öğretti. İnsanı yarattı, ona konuşmayı (beyânı) öğretti[226]".

Sözdeki husnu'l-Beyân'ın dereceleri vardır. En yüksek derecedeki beyhan'ın özellikleri şunlardır: İbare ve ifadedede bütün güzellik unsurlarını ihtiva etmesi, güzel bir nazım (sentax), ifade dizgisine sahip olması, dinleyicinin kulağına hoş gelmesi, dile telaffuzu kolay olması, muhatabın gönlüne tesir edici olması ve ihtiyaç miktarıyla yetinilmesi (yani ne fazla ne de az olması)...

Kur'ân'ın tamamı ifade güzelliğinin (husnu'l-beyân) zirvesindedir.

والقرآن كله في نهاية حسن البيان .

Bir başka ifade ile, en güzel beyân Kur'ân'ın beyânıdır[227].

Şimdi Kur'ândaki bu eşsiz-mu'cize beyân güzelliklerinin örneklerine geçelim:

"Orada nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar bırakmışlardı[228]".

Bu âyette ilginç bir açıklama mevcuttur. O da mühlet vermekten sakındırma beyânı vardır.

Keza Duhân sûresinin 40 ve 45. âyetlerinde, en güzel bir şekilde vâd ve vaîd (tehdit) örneği görülür.

Bir başka örnek ise şöyledir:

" Kendi yaratılışını unutur da, "Çürümüş kemikleri kim yaratacak" diyerek, bize misal vermeye kalkar? Ey Muhammed! De ki: "Onları ilk

226 Rahmân sûresi, 1-4.

227 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 106-107.

228 Duhân sûresi, 25-26.

defa yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir[229]".

Bu âyette en beliğ ve güzel bir tartışma ve delil ortaya koyma sergilenir.

ez-Zuhruf sûresinin 5. âyetinde de en ileri derecede bir takri' yani başlarına vurma üslûbu örneği verilir. Yine ez-Zuhruf sûresinin 39. âyetinde ileri derecede bir pişmanlık ve üzülme vardır. En'âm sûresinin 28. âyetinde son derece bir adaletlilik göze çarpar. ez-Zümer sûresinin 56. âyetinde aşırılıklardan sakındırma vardır. Şûrâ sûresinin 44. âyetinde pişmanlık ve üzülmenin en büyüğü gösterilmiştir. ez-Zâriyât sûresinin 53. âyetinde ve Rahmân sûresinin 43. âyetlerinde takri', yani başlarına vura vura anlatma örneği görülür.

Bir diğer örneğimiz de Zuhruf sûresindedir:

" O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar birbirine düşman olurlar[230]".

Bu âyette en ileri derecede takvadan başka şeyler üzerine kurulan dostluklardan nefret etme, uzaklaştırma öğütlenir.

Fussilet sûresindeki âyetler ise şöyledir:

"Dilediğinizi işleyin, doğrusu O, yaptıklarınızı görendir [231]".

Bu âyette yapılabilecek vaîidin en büyüğü ortaya konulmaktadır.

Bir başka örneğimiz ise şöyledir:

"Suçlular simalarından tanınırlar da, alınları (perçemleri) ndan ve ayaklarından yakalanırlar[232]".

Bu âyette görüldüğü gibi ileri derecede bir izlâl, zelîl kılma ve aşağılama söz konusudur.

"Dünya hayatı zaten sadece aldatıcı bir geçinmeden ibarettir[233]".

Bu âyette de çok açık bir şekilde sakındırma - uyarma örneği verilir.

"Canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey oradadır. Siz orada temellisiniz[234]".

Burada yapılabilecek en iyi bir terğîb (teşvik - özendirm) mevcuttur.

Son örnek olarak da Enbiyâ sûresindeki şu âyet örnek olarak verilebilir:

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisinde de

229 Yâsîn sûresi, 79.
230 Zuhruf sûresi, 67.
231 Fussilet sûresi, 40.
232 Rahmân sûresi, 41.
233 Âl-i İmrân sûresi, 185.
234 Zuhruf sûresi, 71.

bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir[235]".

Burada da gayet mantıklı delillendirme vardır. Esas olan tevhid akîdesine inanmaktır. Eğer başka ilâh olsaydı, mahlûkâtın düzeni bozulurdu. Birisinin yapacağı şeye diğerinin engel olmasıyla düzen bozulurdu[236].

İşte yukarıdan beri zikredilen örneklerde de görüldüğü üzere er-Rummânî, kur'ân-ı Mübîn'in en güzel ve nâmutenâhhi beyân gücüne sahip olduğunu müdellel bir tarzda ortaya koymaya çalışmıştır.

235 Enbiyâ sûresi, 22.

236 Daha fazla bilgi için bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 106-109: krş. el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 27vd., 281 vd.; el-Kayravânî, *el-Umde*, I, 254 vd.; İbn Ebî'l-Isba', *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 203-206 Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*. s. 106-107; *Selâsu Resâil*, s. 193-194; Karakaya, M. Zeki. *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 134-135.

III. B Ö L Ü M

ER-RUMMÂNİ'NİN İ'CÂZ GÖRÜŞÜYLE EL-HATTÂBİ VE EL-CURCÂNİ'NİN KISA BİR MUKAYESESİ VE KENDİSİNDEN SONRAKİLERE TESİRİ

Bu bölüm, iki alt başlık halinde işlenecektir. İlk alt başlıkta er-Rummânî'nin i'câz görüşü ile el-Hattâbî ve meşhur el-Curcânî'nin görüşleri karşılaştırılacak, ayrıca müellifimizin onlardan ayrıldığı yönler izah edilecektir. İkinci alt başlıkta ise müellifimizn kendisinden sonra, İ'câzu'l-Kur'ân sahası ile ilgilenenlere etkisi üzerinde durulacaktır. er-Rummânî'nin görüşlerinin kendisinden sonra gelen belâğatçılara ne derece tesirinin olduğu hususu farklı yönleriyle ele alınıp belirtilmeye gayret edilecektir. Her iki alt başlıkta da esas gaye müellifimiz er-Rummânî'nin ilmi orjinalite ve şahsiyetini ortaya koymak olacaktır.

A-KISA BİR MUKAYESE:

Bir müellifin ilmi şahsiyet ve orjinalliğini ortaya koyabilmek için kendi görüşleriyle o sahada görüş beyan eden diğer âlimlerin bakış açılarının karşılaştırılması gerekir. Binâenaleyh biz de müellifimizle el-Hattâbî ve el-Curcânî'yi karşılaştırmak istiyoruz. Bu karşılaştırmada özellikle iki müellif seçildi.Çünkü bu iki müellif Ehl-i Sünnet'e müntesip olup, İ'câzu'l-Kur'ân sahasında otorite olan iki ilmi şahsiyettir. Genelde daha sonra gelen âlimler, bu şahsiyetlerin etkisi altında kalmışlardır. Dolayısıyla bu mukayese de Ehl-i Sünnet ve mu'tezilenin i'câz görüşleri kısa da olsa karşılaştırılmış olacaktır.

1-er-Rummânî ve el-Hattâbî:

Bu iki müellif muâsır olup, aralarında i'câz görüşleri açısından ortak yönler olmakla birlikte farklı bakış açıları da mevcuttur. İki müellif arasındaki benzer yönleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Aralarında bazı küçük farklar olmakla birlikte her iki müellif, i'câzı, Kur'ân-ı Kerîm'in beşer gücünün çok üstünde olan belâğat ve fesâhatında aramaktadırlar. Yani onlar beşer gücü dahilinde yorumlanan belâğat- fesâhat anlayışlarına karşıdırlar. Bu iddialarını ispatlamak için birer risâle yazarak Kur'ân'ın belâğatının eşsiz güzellikte ve beşer gücünün üstünde olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Her ikisi de tehaddînin kıyâmete kadar Kur'ân'ın tebliği kendisine ulaşan herkese şâmil olduğunu ifade etmişlerdir. Yine bu meydan okumaya muâraza yapılamadığında ve kıyâmete kadar da yapılamayacağında müttefiktirler. Aynı zamanda her ikisi i'câzı benzer şekilde delillendirmeye çalışmışlardır[237].

Anlayışlarında nüans olmakla birlikte, her ikisi de belâğatı en yüksek, orta ve en düşük olmak üzere üç kısma ayırırlar[238].

Her iki müellif de risâlelerinde belâğatın bazı konularını aynı şekilde izah ederler. Aynı âyet-i kerîmeleri örnek vererek benzer açıklamalarda bulunurlar. Özellikle istiâre, hazf, ihtisâr ve îcâz vb. gibi. belâğat bölümlerinde benzer açıklamaları mevcuttur[239].

İki müellifin üsluplarında da bir benzerlik söz konusudur. İkisinin de üslûbu ilmî ve mantıkîdir. İkisinde de gayet güzel ilmî cevaplar verilerek mu'terizlerin şüpheleri izâle edilmeye gayret gösterilmiştir. Hasmı ilzâm metodunu kullanmışlardır. Risalelerinin sonlarında, yukarıda zikri geçen fenkâle üslûbunu kullanarak, bir takım takdîri sualler ortaya atarak, itirazcıların şüphe ve delillerini çürütmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken de, Kur'ân âyetleri ve eski Arap şiirlerinden şâhid getirirler[240].

Benzer yönleri böylece özetledikten sonra şimdi de i'câz görüşleri açısından ayrıldıkları hususlar ve farklı bakış açıları üzerinde duralım:

Daha önceden de işaret edildiği gibi er-Rummânî mu'tezîli olması hasebiyle "sarfe" görüşüne kail olmuş, onu yedi i'câz yönünden biri olarak kabul etmiştir. el-Hattâbî ise Ehl-i Sünnet'e mensûp olduğundan, "sarfe" görüşüne karşı çıkmış ve bunun bir i'câz vechi olamayacağını delili ile birlikte ifade etmiştir. Buradan anlıyoruz ki, er-Rummânî i'câzda mu'tezilenin görüşlerini temsil ederken, el-Hattâbî Ehl-i Sünnet'in görüşlerini temsil etmektedir[241].

Yukarıda değinildiği gibi er-Rummân'i i'câzın geleceğe ait haberlerin aynen haber verdiği şekilde vuku bulmasına kail olmuştur. Gelecek hakkındaki haberlerinin doğruluğunu da bir i'câz vechi olarak kabul ederken, el-Hattâbî bunun i'câzda asıl kriter olamayacağını, Allah'ın Kur'ân'daki her sûre ve âyeti bizâtihî mu'cize kıldığını, söz konusu özelliğin ise Kur'ân sûrelirinin tamamında mevcut olmadığı

---

237 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75, 109-110, 113; krş. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 21-22.

238 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75; krş. el-Hattâbî. *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*. s. 26.

239 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 76 vd., 85 vdd.; krş. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 44, 51-52..

240 *Selâsu Resâil*, s. 13-16.

241 Bkz.er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110; krş. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 22-23.

gerekçesiyle bu vechi de kabul etmez[242].

er-Rummânî, belâğatı en yüksek, orta ve en düşük olmak üzere üç tabakaya ayırmış ve bunlardan en yüksek tabakanın mu'cize olabileceğini ifade ederek bu tabakayı Kur'ân'ın belâğatına tahsis etmiştir. Diğer tabakaların ise insanların gücü dahilinde olduğunu ifade etmiştir. el-Hattâbî de aynı şekilde belâğatı üçe ayırmış, ve Kur'ân'da bu üç çeşit belâğatının örnekleri olduğunu izah etmiştir. Ancak o, er-Rummânî gibi belâğat dereceleri arasında bir ayırım yapmaz[243]. er-Rummânî'de "nazm" fikri mefhum olarak varken, el-Hattâbî de bu fikir belirgin bir şekilde göze çarpar.

er-Rummânî, daha ziyade lafızlara ehemmiyet verirken el-Hattâbî lafız ve mana ahengine önem verir. Onun için er-Rummmânî risâlesinde "beyân" konularına ağırlık verirken; el-Hattâbî "meânî" konularına ağırlık vermiştir. Neticede bu iki risâlenin birbirlerini tamamladığı söylenilebilir. *en-Nuket'in*, el-Curcânî'nin *Esrâru'l-Belâğa*'sına ve *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân'ın* ise *Delâilu'l-İ'câz*'ına âdeta birer taban ve fikir mayası oluşturduğunu söyleyen araştırıcılar vardır[244] ki, yanılmış sayılmazlar.

2-er-Rummânî ve el-Curcânî:

Bu ikisi arasında da benzerlikler bulunmakla beraber farklı yönlerde vardır. Çağdaş belâğat âlimlerinden el-Hûfiye göre, her ikisi de beşer gücü dahilinde yorumlanan belâğat - fesâhat anlayışlarına karşıdırlar. el-Curcânî, er-Rummânî'nin belâğat görüşünü kabul etmiştir[245].

el-Curcânî'de tehaddî'nin kıyâmete kadar cevapsız kalacağı, asla muârazanın yapılamayacağı ve Kur'ân'ın da tıpkı diğer mu'cizeler kabilinden olduğunu kabul eder.

er-Rummânî "sarfe" görüşünü benimsediği halde el-Curcânî, el-Hattâbî gibi, "sarfe" anlayışına şiddetle karşı çıkmış ve tenkit etmiştir. el-Curcânî'ye göre Kur'ân mu'tâd bir telif değildir. Hârikulâde bir tertip olup, i'câzı kendi öz, iç yapısından kaynaklanmaktadır. O, "sarfe"

---

242 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110-111; krş. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 23-24.

243 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75,; krş. el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 26.

244 Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 227.

245 Bkz. el-Hûfî, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 169.

görüşünün yanlışlığını delilleriyle ortaya koyar[246].

er-Rummânî, fâsılalarda i'câz aramıştır. Bir diğer ifadeyle fâsılayı, i'câz hususiyetleri arasında saymıştır. el-Curcânî'ye göre i'câz fâsılalarda da aranmaz. O, i'câzın fevâsılda olamayacağı görüşündedir. Fâsılaların aynen şiirlerdeki kâfiyeler gibi olduğunu ifade ederek, şiirdeki kafiyeleri büyük bir ustalıkla tatbik edebilenlerin fâsılaları da pekâla kolaylıkla tatbik edebileceklerini iddia eder[247].

er-Rummânî'ye göre Kur'ân-ı Mübîn'de mütenâfir (telaffuzu zor) harflerin bulunmayışının da i'câzda rolü vardır. Ona göre Kur'ân'ın tamamı en yüksek derecede telaffuzu kolay (telâum) olan harflerden mürekkeptir. el-Curcânî'ye göre i'câz bu özellikte de aranmamalıdır. Aksi halde, hata yapan avâmın söylediği alelâde, basit ve âdi sokak lafızlarının da fasîh ve belîğ sayılması gerekirdi, diyerek bu görüşü de kabul etmez[248].

er-Rummânî, istiâre, teşbih îcâz v.b. gibi edebî sanatlarda i'câz aramıştır. el-Curcânî'ye göre i'câz, Kur'ânda muhtelif âyetlerde görülen istiâre, mecâz, kinâye ve benzerleri gibi edebî sanatlarda da değildir. İ'câz, Kur'ân âyetlerinin tamamında mündemiçtir. Aksi takdirde bu tür edebî sanatların yer almadığı, âyetlerde i'câz bulunmadığı iddia edilmiş olur gerekçesiyle bu kabil sanatlarda i'câz görmez. Onların i'câzı pekiştiren unsurlar olduğunu söyler[249].

er-Rummânî, geleceğe ait haberleri i'câz vecihleri arasında

---

246 el-Curcânî, *er-Risâletu'ş-Şâfiye*, s. 147-155; a. mlf., *Delâilu'l-İ'câz*, s. 299; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 51-52, 85-86, 383; el-Hûfi, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 169; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Mefhûmu'n-Nazm*, s. 13; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, Abdulkâhir el-Curcânî mad., *DİA*, I, 247.

247 er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 97 vd.; krş. el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 296-297; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 82; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, Abdulkâhir el-Curcânî mad. , *DİA*, I, 247; a. mlf., *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleri İle Mukayesesi*, s. 108.

248 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 94-95; krş. el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 297, 401; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 82-86; el-Hûfi, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 170; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, Abdulkâhir el-Curcânî mad., *DİA*, I, 247; a. mlf., *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleri İle Mukayesesi*, s. 107-108.

249 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 76 vdd.; krş. el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, s. 299-300, 401; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 87, 350-351; el-Hûfi, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 170; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Mefhûmu'n-Nazm*, s. 21; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, Abdulkâhir el-Curcânî mad., *DİA*, I, 247.

zikrederken el-Curcânî, ğaybi haberlerde i'câz olamayacağı görüşündedir. Bu tür gaybi haberler Kur'ân'ın tamamına mahsus olan bir özellik olmadığı gerekçesiyle onlarda mu'cizelik aramaz[250].

Müellifimiz de "nazm" fikri, mefhum olarak varken; el-Curcânî'de bu fikir en mütekâmil ve sistematik bir hale dönüşmüşter.

er-Rummânî manadan daha ziyade lafızlara önem vermekte ve belâğat ve fesâhatı, ses ve mahreçlerde, ayrıca lafızların sıfatlarında görürken; el-Curcânî, lafız ve mana dengesine, yani nazma önem vermekte, belâğat ve fesâhatı Kur'ân'ın nazm ve telifinde, cümle tekniğinde görmektedir.

B- KENDİSİNDEN SONRAKİLERE TESİRİ:

Bir müellifin ilmi otoritesinin ne derecede olduğunu ortaya koyabilmek için onun kendisinden sonra gelen ulemâya ne oranda etki ettiğinin tesbit edilmesi gerekir. Biz de müellifimiz er-Rummânî'nin ilmi gücünü tesbit gayesiyle, kendisinden sonra gelenlere nasıl tesir ettiğini kısaca tesbite çalışacağız.

Bir kısım araştırmacılara göre, er-Rummânî'nin "*en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân*" adlı eseri, kendisinden sonra gelen bütün belâğat ve i'câzu'l-Kur'ân müelliflerine büyük çapta tesir etmiştir. Zira onun belâğat hakkında yaptığı taksimler, bölmeler ve her bir belâğat çeşidi için konuların izahında kullandığı misaller, kendisinden sonra gelen belâğatçıların izahında aynen yer almıştır. er-Rummânî'den sonra gelen i'câz ve belâğat müelliflerinin en meşhurları, ona işaret etmeden geçememişler; ya onu eleştirmişler, ya da bazı görüşlerini eleştirip, bazılarını da kabul ederek şerhetmişlerdir. Eleştiri ve ikitibasları yaparken, bazen er-Rummânî'nin ismini açıkça anmışlar, bazen de ismine hiç temas etmemişler veya îma yoluyla sadece işarette bulunmuşlardır. er-Rummânî'den etkilenen âlimleri kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:el-Askerî, el-Bâkıllânî, el-Kayravânî, el-Hafâcî, el-Curcânî, er-Râzî, es-Sekkâkî ve İbn Ebi'l-Isba' el-Mısrî. Söz konusu âlimlerin eserlerinde er-Rummânî'ye sık sık atıf ve nakillerde bulunmaları, ondan etkilendiklerinin bir delili olarak kabul edilebilir[251].

---

250 Bkz. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 110-111; Bedevî Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 350; el-Hûfî, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, s. 169;.

251 Bkz. Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 105, 113; *Selâsu Resâil*, s. 10, 164 vdd.; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 225-226; a. mlf., *Belâğat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar*, s. 278.

Şimdi er-Rummânî'den etkilenen i'câz ve belâğat müelliflerinin görüşleri, eleştiri ve iktibasları üzerinde yukarıdaki kronolojik sıraya göre durmak istiyoruz:

1-Ebû Hilâl el-Askerî:

el-Askerî, belâğatın tarifi, îcâzı ve itnâbı, teşbih ve istiâreyi, bu husustaki örnek âyetleri ve dercelendirmeleri er-Rummânî ile büyük benzerlik arzetmektedir. Ancak, er-Rummânî'nin "fâsıla belîğ, secî' kusurdur", görüşüne muhalefet ederek, bu ayırımı reddetmiştir. O, Kur'ân'daki fâsılalara secî' adı verilebileceğini ve Kur'ân'da secî' olduğunu kabul eder. Diğer taraftan el-Askerî, belâğatı tarif ederken de, er-Rummânî'nin en-Nuket'teki ruh ve sûrete tealluk eden tarifinden etkilenmiştir (bkz. *en-Nuket*, s. 75; *es-Sınâteyn*, s. 16). Zira el-Askerî'nin belâğat tarifi şöyledir:

البلاغة : كلّ ما تبلّغ به المعنى قلب السّامع فتمكّنه في نفسه كتمكّنه في نفسك مع صورة مقبولة ومعرض حسن .

" Güzel bir takdim ve makbul bir sûretle manayı dinleyicinin kalbine ulaştırıp, kendi hissettiklerini onun ruhuna oturtmaktır".

Yine el-Askerî'nin, özellikle er-Rummânî'nin îcâz - itnâb ve teşbîh - istiâre'ye dair açıklamalarından büyük çapta etkilendiği görülür. Bu hususta yaptığı bölmeler, derecelendirmeler ve konuların izahında kullandığı âyetler, er-Rummânî'nin getirdiği örneklerle hemen hemen aynıdır[252].

2- Kâdı Ebû Bekr el-Bâkıllânî:

er-Rummânî'den sonra gelen i'câz müelliflerinin en meşhurlarından biri olarak kabul edilen el-Bâkıllânî'nin, muâsırı olan müellifimizden bir hayli istifade ettiğini söylememiz mümkündür. el-Bâkıllânî, er-Rummânî'nin ismini açıkça anmadığı gibi, eserinde onun ismine atıfta da bulunmaz.

el-Bâkıllânî, meşhur *"İ'câzu'l-Kur'ân"*ının son kısmına "Belâğattan Bazı Vecihlerin Tavsifi" diye eklediği bir fasılda (bkz. *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 262-286), er-Rummânî'den on belâğat sanatını telhis etmiştir. el-Bâkıllânî'nin, bu fasılda, "edeb ve kelam ehlinden biri"

---

252 Daha fazla bilgi için bkz. el-Askerî, *Kitâbu's-Sınâateyn*, s. 16, 179 vdd., 196 vdd., 245 vdd., 266 vd, 274 vd., 330 vd., 378 vd.; krş. Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 105, 140 vd.; *Selâsu Resâil*, s. 169, 171 vd., 187; el-Hatîb, Abdulkerîm, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 212-213; Muhammed Ebû Mûsâ, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye*, s. 187; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîrn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleri İle Mukayesesi*, s. 9, 27.

sözünden, er-Rummânî'yi kastetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira az önce de işaret edildiği gibi, on belâğat sanatıyla er-Rummânî'nin eserindeki bu bölüm büyük benzerlik arzetmektedir. Eserlerinin karşılaştırılmasından böyle bir neticenin uzak olmadığı görülür. el-Bâkıllânî, bu uzun bedî' faslını muhtemelen muâsırından iktibas ederek, naklettikten sonra, eleştiride bulunur (bkz. *İ'câzu'l-Kur'ân*, s.262-286), er-Rummânî'den örnekleri alır ve kendisi birtakım ilaveler yapar.

Abdurraûf Mahlûf'a göre : "el-Bâkıllani, kendisiyle er-Rummânî arasındaki ilmi farkın ortaya çıkması ve okuyucunun faydalanması için birtakım ziyade açıklamalarda bulunmuştur. el-Bâkıllânî, mezhep farkından dolayı er-Rummânî'nin ismini zikretmemiş olabilir. Zira el-Bâkıllânî, Ehl-i Sünnet'in Eş'ârî ekolüne mensuptur". Diğer bir neden de, el-Bâkıllânî'nin i'câzu'l-Kur'ân sahasında ilk müellifin kendisi olduğunu ortaya koymayı istemesidir.

Bize göre o, sadece belâğatı değil, aynı zamanda eserinde er-Rummânî'nin başka görüşlerine de yer vermiştir. Çünkü o, fâsılayı tarifinde, Kur'ân'daki fâsılalara secî' adı verilmeyeceğinde, Kur'ân'da secî' olmadığı iddiasında, ayrıca Kur'ân'ın, Arapların mu'tad üsluplarından farklı, yegâne müstakil bir üslûba sahip oluşu v.b. gibi meselelerde er-Rummânî'den etkilenmiş ve ona parelel görüşleri savunmuştur[253].

3-İbnu Reşîk el-Kayravânî (öl. 456/1063):

el-Kayravânî, er-Rummânî'nin ismine sarâhaten atıfta bulunarak, "belâğat", "istiâre", "teşbîh" tecânus", "husnu'l-Beyân", mubâlağa", "tadmîn" ve mutâbakat" gibi konuları ondan nakletmiştir (bkz. *el-Umde*, I, 243 vd., 250 vd., 254 vd., 271-275, 287 vd., 321-326 vd., II, 7, 11, 53 vd., 84 vdd.).

İbnu Reşîk el-Kayravânî, er-Rummânî'in *en-Nuket* dışındaki eserlerinden de nakillerde bulunmuştur. Meselâ "belâğat" ile "mutâbakatı" kanaatimize göre, onun *en-Nuket* dışındaki eserlerinden almıştır. Az önce işaret edildiği gibi, İbnu Reşîk el-Kayravânî, onun

[253] Daha fazla bilgi için bkz. el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 262-286; krş. Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 113-114; *Selâsu Resâil*, s. 164-166, 187 vd.; el-Hatîb, Abdulkerim, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 206 vd., 212-213; Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtıî, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*, s. 113; Mahlûf Abdurraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 169-170, 197-198, 209 vd.; 289, 312 vd., 471 vd., 505 vd., 512 vdd.; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleri İle Mukayesesi*, s. 58; a. mlf., *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 225, 228; Eroğlu, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fâsıla*, s. 260 vd., 288.

ismini açık bir şekilde zikrettikten sonra, iktibaslarda bulunur ve sonunda da: "Söylediği şey ne kadar güzel oldu " demek sûretiyle takdirlerini ifade eder[254].

4-Abdullah b. Muhammed b. Sinân el-Hafâci (öl. 466/1073):

el-Hafâcî, müellifimizden en çok etkilenenler arasında yer almaktadır. O, er-Rummânî'nin ismine sarâhaten atıfta bulunarak, "belâğat", "îcâz-itnâb ve tatvîl" , "teşbîh" , "istiâre", "telâum", "fâsıla (fevâsıl)", ve "tecânus" gibi konuları ondan nakletmiş ve bu konular üzerinde eleştirilerde bulunmuştur (bkz. *Sirru'l-Fesâha*, s. 99-101, 118-120, 172 vdd., 211 vd., 234). Kendisi mu'tezilî olduğundan "sarfe" görüşüne kâil olmuştur.

O, belâğatı, aynen er-Rummânî'nin eserinde olduğu gibi, "lafız ve mana güzelliği" olarak tarif eder.

el-Hafâcî, "îcâz-itnâb ve tatvîl" , "belâğat - teşbîh" , "istiâre" ve "tecânus" gibi konularla ilgili görüşlerinde er-Rummânî'ye muvafakat etmektedir. Söz konusu bölüm ve fasılalların ismini anarak almakta ve bu görüşlere aynen katıldığını ifade etmektedir. Meselâ o, îcâz konusunun sonunda şu ifadeyi kullanarak, müellifimizi takdir etmiştir: "Ebu'l-Hasen'in bu konu hakkındaki görüşleri bizim tercih ettiğimize uygundur, muvâfıktır" .

Ancak, el-Hafâcî, telâum ve fâsıla konularında er-Rummânî'ye katılmamakta, aksine onun bu husustaki görüşlerini tenkit etmektedir. er-Rummânî'nin telifi üç kısıma ayırdığını naklederek, onun bu taksiminin yanlış olduğunu belirtir. Kendisine göre telif, mütenâfir ve mütelâim olmak üzere iki kısımdır. Bir üçüncü kısma ihtiyaç yoktur. er-Rummânî, "el-Mutenâfir fi't-Tabakâti'l-Ulyâ şeklinde dördüncü bir kısım ortaya koymadı" diyerek, eleştirisini sürdürmektedir. Yine er-Rummânî'nin, Kur'ân kelamıyla Arap sözleri arasında telif açısından fark gördüğünü ifade eder. Halbuki el-Hafâcî bu ayırımı kabul etmez.

er-Rummânî'ye göre i'câz bu kabil fâsit iddialarla tamamlanmakta diyerek, onu tenkit eder.

" Bazıları kelamdaki secî'yi kerih gördüler, kabul etmediler" diyerek er-Rummânî'ye işaret etmektedir. Onun fâsıla ve secî' arasında, fark görmesini tenkit etmiştir. Bunlar arasında bir fark olmadığını izah ederek, fâsılalara secî' denilebileceğini ve Kur'ân'da secî' olduğunu

---

254 Bkz. el-Kayravânî, *el-Umde*, I, 243 vd., 326 vd., II, 7, 11; krş. Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 146-148; *Selâsu Resâil*, s. 166-167, 175 vd., 192-193, 195; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 225.

kabul etmiştir. er-Rummânî'nin: "Fâsıla, beliğ, secî' ise kusurdur" sözünün bir yanlışlık eseri olduğunu iddia eder[255].

5-Fahruddîn er-Razî:

İ'câzu'l-Kur'ân ilminin en büyük metodizyeni (telif ustası) olarak kabul edilen er-Razî, kaynak zikretmeden, er-Rummânî'nin ismine açıkça atıfta bulunmadan, belâğatın tarifini, belâğat derecelerini ve mahsûsun mahsusta istiâresi gibi konuları büyük ihtimalle müellifimizden aldığını tahmin ediyoruz (bkz. *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 9, 11, 112, krş. *en-Nuket*, s. 75, 99 vd.). er-Râzî plan ve maksadına uygun gördüğü yerleri, er-Rummânî'den nakletmiş olabilir.

O, yukarıda zikredilen hususları söz konusu eserden nakletmesine rağmen, kaynak göstermemiştir. Ayrıca er-Râzî'nin belâğatın tarifinde de er-Rummânî'nin tesirinde kaldığını söylemek mümkündür. Zira ikisinin yaptığı tarifler arasında temelde benzerlikler görülür. (bkz. *en-Nihâye*, metin kısmı, s. 27, 141).

" Manayı ifsad eden aşırı kısaltmalardan ve bıkkınlık verecek aşırı uzatmalardan kaçınmak suretiyle kişinin içinden geçen hususları ibare vasıtasıyla karşı tarafa (muhatabın gönlüne) aktarması-ulaştırmasıdır". (bkz. *en-Nihâye*, s. 9; krş., *en-Nuket*, s. 75). er-Rummânî'de görülen belâğat derecelerinin, er-Râzî ile es-Sekkâkî ve bu gruba bağlı belâğatçılarda aynen devam ettiği görülmektedir (er-Râzî, metin kısmı, s. 11, es-Sekkâkî, *el-Miftah*, s. 196). er-Râzî'de, belâğatı, en yüksek, orta ve en düşük olmak üzere üç tabakaya ayırmış, ayrıca en yüksek belâğatın mu'cize olduğunu ifade ederek, bu belâğatı da Kur'ân-ı Mu'cizu'l-Beyân'a tahsis etmiştir[256].

6-Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (öl. 626/1228):

er-Rummânî'de görülen belâğatı derecelere ayırma geleneği, es-Sekkâkî'de de biraz farklı olmakla birlikte görülmektedir. es-Sekkâkî,

---

[255] Bkz. el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 14, 59, 99 vdd., 118 vdd., 152 vd., 171 vdd., 193-197, 211 vdd., 225-226, 229 vd., 234, 246 vdd., 271 vd.; krş. el-Hatîb, Abdulkerîm, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 206 vd., 211, 213 vd.; Dayf, Şevkî, *el-Belâğatu Tatavvur*, s. 152-157; Mahlûf, Abdurraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû*, s. 244; *Selâsu Resâil*, s. 164, 168-171, 175 vd., 179-181, 188 vd.; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 225.

[256] Bkz. er-Râzî, *en-Nihâyetu'l-İcâz*, s. 9, 11, 112; krş. er-Rummânî, *en-Nuket*, s. 75, 90; *Selâsu Resâil*, s. 1180; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin en-Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleri İle Mukayesesi*, s. 27, 32, 146; a. mlf., *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 226, 237.

ondan aldığı ilhamla, belâğatı en yüksek ve en düşük olmak üzere iki tabakaya ayırmıştır. er-Rummânî de var olan üçüncü tabaka (yani bu ikisinin ortası) dan es-Sekkâkî söz etmemiştir. Yani o, belâğatı tabakalara ayırma husususnda er-Rummânî'den etkilenmiştir[257].

7-İbn Ebi'l-Isba' el-Mısri (öl. 654/1256):

Meşhur belâğatçı İbn Ebi'l-Isba' el-Mısrî, Kur'ân'daki bedî incelikleri ortaya koymak için telif ettiği " *Bediu'l-Kur'ân* " adlı eserinde, özellikle beliğ, teşbîh çeşitlerini, istiâre, husnu'l-beyân, îcâz-musavât gibi konuları er-Rummânî'nin ortaya koyduğu diğer belâğat, bedî' nevilerini ismini vererek nakletmektedir.

Eseri tahkik eden Dr. Hafenî Muhammed Şeref: "er-Rummânî'nin Kur'ân'daki bedî' nüktelerden, çeşitlerinden bahsetmekle, bu konuda İbn Ebî Isba' dan öne geçtiğini" açıkça ifade etmektedir (bkz. *Bedîu'l-Kur'ân*, nâşirin mukaddimesi, s. 56). Zaten eserin müellifi İbn Ebi'l-Isba' el-Mısrî, eserinin giriş kısmında er-Rummânî'nin "*en-Nuket*" adlı eserinden faydalandığını kaynaklar arasında zikreder (bkz. *Bedîu'l-Kur'ân*, s. 5). er-Rummânî'nin eserindeki örnek ve açıklamaların çoğunu "*Bedîu'l-Kur'ân*" adlı eserde görmek mümkündür[258].

er-Rummânî'den en çok etkilenen âlimler, tesbit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda isimleri verilenlerdir. Bunların dışında daha bir çok belâğatçıların ondan istifade etmiş olduğu kanatindeyiz. Meselâ el-Curcânî, meşhur "*el-Meselu's-Sâir*" adlı eserin müellifi İbnu'l-Esîr (öl. 637/1239)[259], "*et-Tirâzu'l-Mutazammın'lı-Esrâri'l-Belâğa*" adlı İ'câzu'l-Kur'ân'a dair eserin müellifi olan Yahya b. Hamza el-Alevî (öl.745/1344)[260] ve "*el-Keşşâf*" adlı eserin müellifi ez-Zemahşerî (öl.538/1043)[261], ondan etkilenen âlimler arasında yer alır.

Şimdi bunlar üzerinde özlü olarak durmak faydalı olacaktır kanatindeyiz. Ünlü dil bilgini ve i'câz teorisyeni olarak tanınan Abdulkâhir el-Curcânî'nin belâğata dair olan "*Esrâru'l-Belâğa*" adlı

---

[257] Bkz. es-Sekkâki, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 175-176; krş. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin en-Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleri İle Mukayesesi*, s. 32.

[258] Bkz. İbn Ebi'l-Isba' *el-Mısrî, Bedîu'l-Kur'ân*, s. 5, 17 vdd., 27 vd, 39 vd, 52 vd, 58 vdd., 79, 89, 179 vdd., 192 vdd., 203 vdd.; krş. *Selâsu Resâil*, s. 174-175, 180-181, 193-194.

[259] Bkz. *Selâsu Resâil*, s. 185 vd., 191-192.

[260] A.e., s. 181, 192.

[261] Bkz. İbn Tağriberdi, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, IV, 168; krş., Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I, 355.

eserini ondan aldığı ilhamla telif ettiğini ifade edenler vardır. Zira "*en-Nuket*" "Esrâru'l-Belâğa" ya bir fikri taban teşkil etmiştir denilebilir[262]. Her iki esere bakıldığında konu ve işleyiş açısından bir takım aynîliklerin olduğu görülebilir.

Meşhur müfessir ez-Zemahşerî'nin de, er-Rummânî'nin "*el-Câmî' li İlmi'l-Kur'ân*" adlı tefsirinden etkilendiği ve bu tefsirin "*el-Keşşâf*"ın kaynakları arasında yer aldığını söyleyenler mevcuttur. İbn Tağriberdî, bu hususta şunları kaydeder: " ez-Zemahşerî, mu'tezilî olduğundan tefsirde er-Rummânî'nin metodunu takip etmiş ve daha da ileriye götürmüştür" [263]. Biz, er-Rummânî'nin söz konusu tefsirini görme ve inceleme imkanına sahip olamadığımızdan, karşılaştırma yapmak suretiyle İbn Tağribedî'nin vermiş olduğu bu hükmün geçerli olup olmadığı hakkında bir şeyler söyleme imkanına sahip değiliz.

262 Bkz. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri*, s. 225-226, 227.

263 Bkz. İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, IV, 168; krş., Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, I, 355.

SONUÇ

Ebu'l-Hasen er-Rummânî ve *İ'câzu'l-Kur'ân*'ı adı altında yaptığımız bu çalışmada, vardığımız sonuçları kısaca şöyle özetlemek mümkündür.

Bildiğimiz kadarıyla er-Rummânî, el-Vâsıtî'den sonra hicrî 4. asırda, ilk defa *İ'câzu'l-Kur'ân* ismiyle eser yazma vasfını haizdir. Eseri de günümüze kadar gelebilme şansına sahiptir. Bu, sahasında ilk olduğu tahmin edilen orjinal bir teliftir.

en-Nuket, Kur'ân'ın i'câz yönlerini ve edebî hususiyetlerini Kur'ân'dan alınan örneklerle izah eder. Kur'ân'ın i'câz yönlerini yedi noktada mütâlaa etmiş, belâğatı da üç dereceye ayırarak, en yüksek kısmını Kur'ân'a tahsis etmiştir. Ayrıca belâğatı on bölüme ayırarak, her bir bölümü de kendi içerisinde sınıflandırmış, âyetlerle Arap sözleri arasında yer yer mukayeseler yapmış, şiire fazla yer vermemiş, sadece iki yerde şiirle iştişhâd etmiştir. Onun belâğata yaklaşımı, tarifinde de görülür. Zira o, belâğatın ruh ve sûrete taalluk eden psikolojik özelliğinin olduğunu vurgular. *en-Nuket*'te genel olarak belâğatın "beyân" bölümü ağırlıklı olarak işlenmişse de, "bedî'" ve "meânî" kısımları da ihmal edilmemiştir.

er-Rummânî'nin bu eseriyle i'câz ve belâğat konularında müsbet etki bıraktığında şüphe yoktur. Onun olumlu yönleri kısaca şöyle özetlenebilir. Şöyle ki: Genel yapısı ile kısa, vecîz açıklamalarla âyetlerdeki edebî i'câzı ortaya koymaya çalışması, Kur'ân'ın i'câzına dair özlü bilgileri ihtiva etmesi, âyetlerdeki edebî üstünlükleri anlayabilmek için gerekli olan belâğat ıstılahlarının tarif ve çeşitlerini izah etmesi, gereksiz tenkitlerde bulunmaması, uzun tartışmalara yer vermemesi, dil ve üslubunun genelde kolay ve anlaşılır, ilmi ve mantıki olması, telif açısından tertibinin sistematik bir nitelik taşıması ve güzelliği, tekrar ve tedâhullerden uzak bulunması, edebî üstünlüğünü izah ettiği âyet-i kerîmelerin hikmet yönlerini, teşvik ve tehdit unsurlarını okuyucuya ısrarla hatırlatması, i'câz etrafında akla gelebilecek şüpheleri takdiri

suallere cevap vererek izâle etmeye çalışması, Kur'ân'ın kıyâmete kadar gelecek olan herkes için yegâne mu'cize bir kitap olduğunu çeşitli yönleriyle ortaya koymaya gayret etmesi, yer yer mensûbu bulunduğu mu'tezilenin bazı görüşlerine katılmaması ve benzeri özellikleri zikredilebilir.

en-Nuket, bir kaç yönden tenkit edilmeye müsaittir. Daha önce de yer yer temas edildiği gibi başlıca tenkit noktaları şunlardır: İstifade ettiği kaynakları bildirmemesi, belâğatın dışındaki diğer altı i'câz yönünün açıklamalarını kısa vermesi, buna mukabil belâğat yönü üzerinde fazla durması ve mu'tezilî olması hasebiyle, mezhebî taassuptan dolayı sûreten de olsa "sarfe" görüşüne yer vermesi gibi hususlar sayılabilir.

Hacim itibariyle oldukça küçük sayılır. Belâğat hakkında verdiği bazı yan bilgiler çıkarılacak olsa, hacmi daha da küçülürdü.

Netice olarak *en-Nuket*'in yeni bir anlayış getirme, öncekilere bir şeyler ilave etme, sonrakilere yol gösterme açısından İ'câzu'l-Kur'ân sahasında büyük önemi hâiz olduğunu söylemekle mübâlağa etmiş olmayız. Ayrıca, kendi devrinde önemli bir boşluğu doldurduğundan da şüphe edilmemelidir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı yay., İstanbul 1988.

Abû Laylâ, Muhammad, *The Qur'ân: Nature, Authenticity, Authority and Influence on the Muslim Mind*, The İslamic Quarterly, Fourth Quarter, Number : 4, Volume: XXXVI, ysz. 1992.

Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 5. bas., Beyrut 1969.

Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtiî, *el-İ'câzu'l-Beyânî li'l-Kur'ân*, Dâru'l-Meârif, 2. bas., Kahire, tsz.

Alî el-Cârim ve Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdıha*, Dâru'l-Meârif, 17. bas., Mısır 1964.

Arcûn, Muhammed es-Sâdık İbrâhîm, *el-Kur'ânu'l-Azîm Hidâyetuhû ve İ'câzuhû fi Akvâli'l-Mufessirîn*, Dâru'l-Kalem, 2. bas., Suriye 1989.

Arslan, Şükrü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Kıraatında Vakf ve İbtida* (basılmamış mak.), Erzurum, tsz.

el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *Kitâbu's-Sınâateyn el-Kitâbet ve'ş-Şi'r*, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2. bas., ysz ve tsz.

Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufi Tefsiri*, İstanbul 1969.

el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, Dâru Sâdır, 1. bas., Beyrut, tsz.

el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul 1951.

el-Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Sakr, Dâru'l-Meârif, Kahire 1963.

Bedevî, Ahmed Ahmed, *Abdulkâhir el-Curcânî ve Cuhûduhû fi'l-*

Belâğati'l-Arabiyye, Mektebetu Mısr, 2. bas., Kahire, tsz.

______ *Ususu'n-Nakdi'l-Edebî Inde'l-Arab*, Dâru'n-Nehda, Kahire 1979.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.

Brockelmann, Carl, *Supplementband*, Leiden 1937.

el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fikr, Suriye 1968.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV yay. 8. bas., Ankara 1991.

______ *Tefsir Tarihi*, DİB, yay. Ankara 1988.

el-Cezâirî, Tâhir, *el-Cevâhiru'l-Kelâmiyye fi İzâhi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye*, Dâru İbn Hazm, 1. bas., Beyrut 1986.

el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammad, *Delâilu'l-İ'câz fi İlmi'l-Meânî*, nşr. Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'l-Kutubi'l-Ilmiyye, 1. bas., Beyrut 1988.

______ *Esrâru'l-Belâğa*, nşr., Helmutt Ritter, Matbaatu Vezâreti'l-Meârif, İstanbul 1954.

______ *er-Risâletu'ş-Şâfiye fi'l-İ'câz*, bkz. Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân, nşr. Muhammed Halefullâh ve Muhammed Zeğlûl Sellâm, Dâru'l-Meârif, 2. bas., Kahire 1968.

Çetin, M. Nihâd, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973.

ed-Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Alî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, nşr. Alî Muhammed Ömer, Mektebetu Vehbe, 1. bas., ysz., 1972.

Dayf, Şevkî, el-Belâğatu Tatavvurun ve Târîhun, Dâru'l-Meârif, Mısır 1965.

ed-Dihlevî, Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahmân, *el-Fevzu'l-Kebîr*, trc. Mehmet Sofuoğlu, Çağrı yay., İstanbul 1980.

Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?* DİB, yay., 2. bas. Ankara 1967.

Draz, Muhammed Abdullâh, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, trc. Suat Yıldırım, Işık yay., İzmir 1994.

Ebû Mûsâ, Muhammed, *el-Belâğatu'l-Kur'âniyye fî Tefsîri'z-Zemahşerî ve Eserihâ fi'd-Dirâsâti'l-Belâğatiyye*, Mektebetu Vehbe, 2. bas., ysz., 1988.

Eroğlu, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fâsıla*, EAÜİFD, sy. 10, Erzurum 1991.

el-Esedebâdî, Kâdı Ebi'l-Hasen Abdulcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl* (İ'câzu'l-Kur'ân- 16. cilt), nşr. Emîn el-Hûlî, Matbaatu Dâri'l-Kutub, 1. bas., Kahire 1960.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, nşr. Helmutt Ritter, Wiesbaden 1963.

Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. bas., Beyrut 1968.

Güngör, Mevlüt, *Cassâs ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ı*, Ankara 1989.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Fahruddîn er-Râzî'nin Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz'ının Tahkikli Neşri ve Abdulkâhir el-Curcânî'nin Belâğat Alanındaki Eserleriyle Mukayesesi* (basılmamış doktora tezi), Erzurum 1987.

______ Kelamcılar İle İslâm Felsefecilerinin Belâğat ve İ'câz İlimlerinin Gelişmesinde Rolleri, *EAÜİFD*, sy. 9, Erzururm, 1990.

______ Belâğat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar, *EAÜİFD*, sy. 11, Erzururm, 1993.

______ Abdulkâhir el-Curcânî, *DİA*, İstanbul 1988.

______ Bedî', *DİA*, İstanbul 1992.

______ Beyân, *DİA*, İstanbul 1992.

el-Hafâcî, Abdullah b. Muhammed, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-Ilmiyye, 1. bas., Beyrut 1982.

el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Hamidullah, Muhammed, *Introduction to Islam*, İndia 1969

el-Hasnâvî, Muhammed, *el-Fâsıla fi'l-Kur'ân*, el-Mektebu'l-İslâmî, 2. bas., Beyrut 1986.

el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî,

12. bas., Beyrut, tsz.

el-Hatîb, Abdulkerîm, *el-İ'câz fî Dirâsâti's-Sâbıkîn*, 1. Kitap, Dâru'l-Mâ'rife, 2. bas., Beyrut 1975.

______ *İ'câzu'l-Kur'ân fî Dirâseti Kâşifeti li Hasâisi'l-Belâğati'l-Arabiyyeti ve Meâyirihâ* (el-İ'câz fî Mefhûmin Cedîd), 2. kitap, Dâru'l-Ma'rife, 2. bas., Beyrut 1975.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târih-i Bağdâd*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ysz., tsz.

el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, bkz. *Selâsu Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah ve Muhammed Zeğlûl Sellâm, Dâru'l-Meârif, 2. bas., Kahire 1968.

Heffening, Muvallad, *MEBİA.*, MEB. yay., 2. bas., İstanbul 1971.

Heytû, Muhammed Hasan, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye el-İ'câzu'l-İlmî ve'l-Ğaybî*, *Muessesetu'r-Risâle*, 1. bas., Beyrut 1989.

Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetu'l-Mevdûıyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatu'l-Medenî, 1. bas., Kahire 1970.

el-Hûfî, Ahmed, *Delâilu'l-İ'câz li'l-Curcânî*, Mevsûâtu Turâsi'l-İnsâniyye, V, Kahire, tsz.

el-Hûlî, Ahmed Hamdi, *et-Tefkîru'l-Menheciyyu İnde Abdilkâhir el-Curcânî*, ed-Dâre, sy. 4, Riyad 1983.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.

İbn Ebi'l-Isba' el-Mısrî, Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdulazîm b. Abdilvâhid, *Bedîu'l-Kur'ân*, nşr. Dr. Hafenî Muhammed Şeref, Dâru Nehda, 2. bas., Kahire, tsz.

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Alî, *Lisânu'l-Mîzân*, 2. bas., Beyrut 1971.

İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc. Zâkir Kâdirî Ugan, MEB., yay., İstanbul 1991.

İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân*,

ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1948.

İbn Imâd, Abdulhayy, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, Dâru'l-Mesîre, 2. bas., Beyrut 1979.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Meârif, 1. bas., Beyrut 1966.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Mektebetu Dâri Sâdır, Beyrut 1968.

İbnu'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, nşr. Susanna Diwald-Wilzer, Wiesbaden 1961.

İbnu'l-Mu'tezz, Abdullâh, *Kitâbu Bedi'*, nşr. Ignatıus Kratchkowsky, London 1935.

İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, beyrut, tsz.

İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Matbaatu Dâri'l-Kutub, Kahire, tsz.

Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mu'cize Kur'ân*, Çağ. yay., 2. bas., İstanbul 1990.

Karakaya, M. Zeki, *İ'câzu'l-Kur'ân* (basılmamış lisans tezi), Eruzurum 1979.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl* (Tefsîru'l-Kâsımî), nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. bas., Beyrut 1957.

Katamış, Abdulmecîd, *el-Emsâlu'l-Arabiyye Dirâsetun Târihiyyetun Tahlîliyyetun*, Dâru'l-Fikr, 1. bas., Suriye 1988.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Vekâletu'l-Meârif'il Celîle, ysz., 1973.

el-Kattân, Menna', *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, ed-Dâru's-Suûdiyye li'n-Neşr, Riyad 1378.

el-Kayravânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk, *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihî ve Nakdihî*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-Cîl, 4. bas., Beyrut 1972.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Matbaatu't-Terakkî,

Suriye 1959.

Keskioğlu, Osman, *Nuzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri* (Ulûm-ı Kur'ân), TDV yay., 3. bas., Ankara 1993.

el-Kıftî, Cemâluddîn Ebi'l-Hasen Alî b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1. bas., Kahire 1986.

Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil yay., İzmir 1993.

el-Kirmânî, Muhmûd b. Hamza, *Esrâru't-Tekrâr fi'l-Kur'ân*, nşr., Abdulkâdir Ahmed Ata, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire 1977.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 3. bas., Kahire 1967.

Kutub, Seyyid, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, trc. Mehmed Yolcu, çizgi yay., İstanbul 1991.

Mahlûf, Abdurraûf, *el-Bâkıllânî ve Kitâbuhû İ'câzu'l-Kur'ân Dirâse Tahliliyye Nakdiyye*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut 1973.

Manastırlı, Mehmet Rıfat, *Mecâmiu'l-Edeb*, Dersaâdet, İstanbul 1308.

Metz, Adam, *el-Hadâratu'l-İslâmiyye, fi'l-Karni'r-Râbiı'l-Hicrî*, 3. bas., Kahire 1957.

Nâcî, Muallim, *İ'câz-ı Kur'ân*, Dersaâdet, 2. bas., İstanbul 1308.

Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *el-İtticâhu'l-Aklî fi't-Tefsîr Dirâse fi Kadıyyeti'l-Mecâz fi'l-Kur'ân Inde'l-Mu'tezile*, Beyrut 1982.

_____ *Mefhûmu'n-Nazm Inde Abdilkâhir el-Curcânî*, Fusûl V, Kahire 1984.

Nevfel, Abdurrezâk, *Kur'ân'da Ölçü ve Ahenk*, trc. Muzaffer Kalaycıoğlu, İnkılab yay., İstanbul 1988.

Nursî, Bediuzzaman Said, *İşârâtu'l-İ'câz*, trc. Abdulmecîd Nursî, Tenvir neşriyat, İstanbul, tsz.

_____ *Sözler*(Yirmibeşinci Söz), Tenvir neşriyat, İstanbul, tsz.

Okiç, M. Tayyib, *K. Kerîm'in Uslûb ve Kıraatı*, AÜ.Basımevi,

Anakar 1963.

er-Râfiî, Mustafa Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye, Dâru'l-Fikri'l-Arabî*, ysz. tsz.

er-Râğıb el-Isfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *Mu'cemu Mufredâti Elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Nedim Maraşlı, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ysz. 1972.

er-Râzî, Fahruddîn, *en-Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz*, nşr., Nasrullah Hacımüftüoğlu (basılmamış doktora tezi), Erzurum 1987.

Reşîd Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm* (Tefsîru'l-Menâr), Dâru'l-Menâr, 4. bas., Mısır 1954.

er-Rûmî, *Fehd b. Abdirrahmân b. Süleymân, Menhecu'l-Medreseti'l-Akliyyeti'l-Hadîse fi't-Tefsîr*, Muessesetu'r-Risâle, 1. bas., Beyrut 1981.

er-Rummânî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ, *en-Nuket fî İ'câzi'l-Kur'ân*, bkz. Selâsu Resâil fi İ'câzi'l-Kur'ân, nşr. Muhammed Halefullâh ve Muhammed Zeğlûl Sellâm, Dâru'l-Meârif, 2. bas., Kahire 1968.

es-Sâbûnî, Muhammed Alî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, 3. bas., Suriye 1408.

es-Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır, *el-Kavâidu'l-Hısân li Tefsîri'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1980.

es-Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 11. bas., Beyrut 1979.

es-Savvâf, Muhammed Mahmûd, *İslâmın En Büyük Mu'cizesi Kur'ân*, trc. Ramazan Nazlı, Emin yay- dağıtım, İstanbul 1988.

es-Sekkâkî, Ebû Yakûb, *Miftâhu'l-Ulûm*, Matbaatu't-Takaddumi'l-İlmiyye, Mısır, tsz.

Selâsu Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân li'r-Rummânî ve'l-Hattâbî ve Abdilkâhir el-Curcânî fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'n-Nakdi'l-Edebî, nşr. Muhammed Halefullâh ve Muhammed Zeğlûl Sellâm, Dâru'l-Meârif, 2. bas., Kahire 1968.

es-Sem'ânî, Ebû Sâ'd Abdilkerîm, *el-Ensâb*, nşr. Abdullâh Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cinân, 1. bas., Beyrut 1988.

Sezgin, Fuad, *GAS* (Geschıchte Des Arabıschen Schrıfttums), E. J. Brıll, Leıden 1979.

es-Suyutî, *Celâluddîn Abdurrahmân, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Emir matbaası, 2. bas., Kum, tsz.

_____ *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

eş-Şehristânî, *Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, el-Milel ve'n-Nihal,* nşr. Muhammed seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, 2. bas., Beyrut 1975.

Tahmaz, Abdulhamîd Mahmûd, *el-Mu'cizetu ve'l-İ'câzu fî Sûreti'n-Neml,* Dâru'l-Menâre, 1. bas., Beyrut 1987.

Taşköprîzâde, Ahmed b. Mustafa, *Mevzûâtu'l-Ulûm,* trc. Kemâluddîn Muhammed Efendi, Dersaâdet, 1. bas., İstanbul 1313.

_____ *Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm,* nşr. Kâmil Kâmil Bekrî ve Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr, Dâru'l-Kutubi'l-Hâdîse, ysz. tsz.

Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları,* MÜİFV yay., İstanbul 1991.

Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerîmde Meseller* (Emsâlu'l-Kur'ân), EAÜİFD., sy. 11, Erzurum 1993.

Wensinck, A.J., *MEBİA,* Mu'cize mad. MEB yay., İstanbul 1971.

el-Yemânî, Abdulbâkî b. Abdilmecîd, İşâretu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuhâti ve'l-Luğaviyyîn, nşr. Abdulmecîd Deyyâb, ed-Dirâsetu'l-İslâmiyye, 1. bas., Riyad 1986.

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş,* Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.

Yılmaz, İbrahim, *Akşehirli Alî b. Osmân ve Şarh Abyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî Adlı Eseri* (basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum 1993.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs,* matbaatu Dârı Sâdır, Beyrut 1966.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Muhammed, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-*

Ricâl, nşr. Alî Muhammed el-Becâvî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 1963.

_____ *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, nşr. Şuayb el-Arneût ve Ekrem el-Bûsî, Muessesetu'r-Risâle, 2. bas., Beyrut 1984.

_____ *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, nşr. Ebû Hacer Muhammed es-Saîd b. Bisyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh, *Esâsu'l-Belâğa*, Kahire 1960.

ez-Zemlekânî, Kemâluddîn, *el-Burhânu'l-Kâşifu an İ'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Hatice el-Hadîsî ve Ahmed Matlûb, Matbaatu'l-Ânî, 1. bas., Bağdat 1974.

ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, tsz.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, beyrut, tsz.

Zerzûr, Adnân Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân Medhal ilâ Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyânu İ'câzihî*, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. bas., Beyrut 1991.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'n-Nehda, 25. bas., Kahire tsz.

ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, 3. bas., Beyrut 1969.

ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Meârif, 2. bas., Mısır 1984.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Hasan Yılmaz 1970'te Trabzon İline bağlı Şalpazarı İlçesi'nde doğdu. İlkokulu köyünde bitirdikten sonra, Erzurum İmam Hatip Lisesi'nden 1988 yılında mezun oldu. Aynı yıl Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdı ve 1993 yılında bu fakülteyi bitirdi. Yine aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde açılan Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Tefsir Usûlü ve Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans İmtihanını kazandı. 1994 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak İlahiyat Fakültesi'nde, Tefsir Usûlü ve Tarihi Bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak vazifeye başladı. Halen bu görevini sürdürmektedir.